SCRIPTORUM CLASSICORUM
BIBLIOTHECA OXONIENSIS

OXONII
E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO
LONDINI ET NOVI EBORACI
APUD HUMPHREDUM MILFORD

M. TVLLI CICERONIS

RHETORICA

RECOGNOVIT
BREVIQVE ADNOTATIONE CRITICA INSTRVXIT

A. S. WILKINS

LINGVAE LATINAE APVD MANCVNIENSES PROFESSOR
E COLL. DIV. JOH. CANT.

TOMVS I
LIBROS DE ORATORE TRES
CONTINENS

OXONII
E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO

OXONII
Excudebat Ioannes Johnson
Architypographus academicus

Printed in Great Britain

PRAEFATIO

Satis iamdudum inter omnes constat codices librorum de Oratore Tullianorum in tria cadere genera. Qui nobis haud parum stabile fundamentum quo nitamur praebent, hi ne Ellendtio (1840) quidem viro de Cicerone optime merito noti sunt: sed utpote nono sive decimo saeculo exscripti a scribis indoctis illis quidem sed optima fide archetypum quantum poterant reddentibus, magni sunt faciendi. Horum familiam ducit

(*H*) Codex Harleianus 2736.

Textum scriba alter paulo inferioris aetatis ex altero satis bono codice correxit: tertia manus iudicio parum cauto prisca quaedam amovit. Hunc ipse in Museo Britannico contuli, neque opem collationis a Francisco Rühlio viro doctissimo factae sprevi. Praebet autem i. 1–128, 157–194; ii. 13–90; ii. 92–iii. 17; iii. 110–ad finem. Sequitur vel magis lacer, et in non nullis locis manu non multum recentiore suppletus

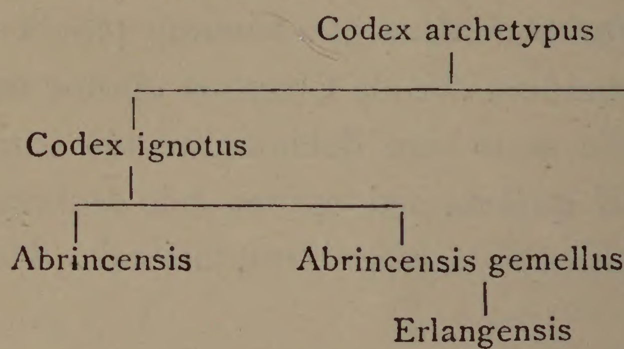
(*A*) Codex Abrincensis 238.

Insunt ii. 19–50; 60–245; ii. 288–iii. 18; iii. 110–148; iii. 171–ad fin. Manus supplevit altera ii. 233–245; iii. 148–171. Collatione usus sum a Schneidewinio illo facta, sed et lectiones quas auctoribus E. de Leutschio et F. Heerdegenio praebet Friedrichius non neglexi. Non eiusdem aetatis neque fidei tam integrae est

(*E*) Codex Erlangensis 848.

Insunt i. 1–123; ii. 19–90, ii. 92–233; ii. 288–iii. 17; iii. 110–148; iii. 171–ad finem. Lacunas manus recens (ε) ex

integro quodam libro levissimae auctoritatis explevit. Contulit vir clarissimus Carolus Halmius, qui qua erat semper benevolentia mihi opus suum utendum dedit, adhibitis quoque collationibus a Stroebelio et a Stanglio factis. Qualis inter hos testes intercedat cognatio primus docuit luculenter Stroebelius, illo stemmate instituto:

Ad optimos testes accedit quoque liber Vatic. Reg. 1762 (*R*) in quo presbyter quidam Hadoardus non nulla ex libris de Oratore primo et altero excerpsit ut quasi epitome fieret.

Alterum genus codicum mutilorum multo minoris est faciendum. Nam quarto decimo demum vel quinto decimo saeculo exscripti sunt ex codicibus sive his quos nominavimus, id quod de multis satis patet, sive aliis eiusdem generis non melioribus, ita ut secure liceat neglegere. Et si quid hic illic melius expiscari datur, non nisi coniecturae felicis loco est ponendum. Adde quod non satis diligenter plerique sunt collati, ita ut fidem Lagomarsinio veteri multa de codicibus Italis suppeditanti saepius dare non queamus. Horum testimonium siglo (*m*) sive ex uno et altero sive e pluribus ductum indicare satis esse habuimus.

Tertium genus est codicum longe plurimorum, qui textum praebent integrum sed eundem minime fidum, utpote mendis plurimis scatentem et Italorum manibus passim interpolatum. Hic autem oritur inter doctos quaestio vexatissima. Nam cum litteris Latinis iam renascentibus

olim per mutilos tantum codices noti essent libri de Oratore, felici quodam casu Laude Pompeia invenit Gerardus Landrianus episcopus codicem integrum satis antiquum, quem lectu difficillimum Mediolanum misit ad Gasparinum Barzizam, virum id temporis doctissimum ut suos in usus excuteret. Qui liber nescimus quo casu mox periit. Sed brevi totam per Italiam permanavit magnus numerus codicum iam integrorum. Qualis vero fuerit adfinitas inter hanc turbam et codicem illum Laudensem, ut Friedrichii verbis utar, hodie in tenebris latet et opinor semper latebit. Sunt qui putent lacunas tantum expletas fuisse: sunt qui censeant totum codicem Mediolanenses parum diligenter et summa festinatione exscripsisse. Neque tamen tanta inter codices integros exstat similitudo ut his facile credamus ex uno fonte esse derivatos adfirmantibus.

Duos tamen (*P*) Palatinum 1469, et (*O*) Ottobonianum 2057 cum ad Laudensem propius accedere videantur delegimus cuius indicium saepius citaremus: quod cum congruat Friedrichium secuti siglo *L* notavimus.

Editionum veterum vulgata lectio (*vulg.*) codicum integrorum fide nititur, mendis patentibus Italorum ferme coniecturis amotis; nec operae pretium esse duximus quis primus manum medicam attulerit exquirere. Difficilius sane opus erat iudicare utrum codices mutili verba non nulla incuria omiserint—hoc enim modo sescenties peccatum est—an recentiores interpolationem passi sint. Sensu tamen non repugnante breviorem fere lectionem probare maluimus, codicum indole iam accuratius cognita.

Neque vero id egimus ut plenum, quod aiunt, apparatum criticum efficiamus. Ne mutili quidem si quid titubaverunt, ut est scribarum plane rem nescientium, semper

exscribere placuit. Semper autem religionis esse putavimus si quid recenter a viris doctis nullo codice adsentiente correctum est, et rei et auctoris mentionem facere. Ex erroribus codicum mutilorum satis esse duximus eos tantum commemorare qui aut indolem codicum indicant, aut viam corrigendi docent; et precamur ne quis vitio vertat si in re incerta parum nobis constiterimus. Textus non multum discrepat ab eo quem cum notis Anglice conscriptis Oxonii ante hos annos edidimus; neque fas esse duximus non iterum satis diligenter et textum et testimonia retractare. De formis verborum, id quod voluerunt viri doctissimi qui Prelo Academico praesunt, Brambachio duce usi sumus, nisi quod codicibus iubentibus *oti*, *imperi* etc. scripsimus; qua de re nescio an non erraverimus, habemus enim Reidium nostrum consentientem. Denique grates sunt agendae cum typothetis sollertissimis, tum ei qui summa diligentia schedas corrigendas curavit, et menda non nulla dum relegit ipse sustulit.

Mancunii scribebamus
Id. Oct. MDCCCCI.

SIGLA

A = cod. Abrincensis 238
E = cod. Erlangensis 848
H = cod. Harleianus 2736
M = consensus codicum *A E H* sive omnium sive quot libri exstant
m = consensus codicum recentioris aevi mutilorum
O = cod. Ottobonianus 2057
P = cod. Palatinus 1469
L = O P (? cod. Laudensis)
recc. = codices post annum 1422 exscripti
vulg. = textus vulgo receptus

citantur hic illic codices γ = Gudianus, ε = Erlangensis pars manu recentiore scripta, *e* = Erlangensis alter (303)

M. TVLLI CICERONIS

DE ORATORE

AD QVINTVM FRATREM LIBRI TRES

LIBER PRIMVS

Cogitanti mihi saepe numero et memoria vetera repe- 1
tenti perbeati fuisse, Quinte frater, illi videri solent, qui in optima re publica, cum et honoribus et rerum gestarum gloria florerent, eum vitae cursum tenere potuerunt, ut vel in negotio sine periculo vel in otio cum dignitate esse possent; ac fuit cum mihi quoque initium requiescendi atque animum ad utriusque nostrum praeclara studia referendi fore iustum et prope ab omnibus concessum arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor et ambitionis occupatio decursu honorum, etiam aetatis flexu constitisset. Quam 2
spem cogitationum et consiliorum meorum cum graves communium temporum tum varii nostri casus fefellerunt; nam qui locus quietis et tranquillitatis plenissimus fore videbatur, in eo maximae moles molestiarum et turbulentissimae tempestates exstiterunt; neque vero nobis cupientibus atque exoptantibus fructus oti datus est ad eas artis, quibus a pueris dediti fuimus, celebrandas inter nosque recolendas. Nam prima aetate incidimus in ipsam per- 3
turbationem disciplinae veteris, et consulatu devenimus in

M = *HE* 5 sine . . . otio *om. M* 6 fuit cum *vulg.* : fuit quod *M* : fuit qui *vel* fuit quidem *m* : fuit tempus illud cum *L* : idem *add. Friedrich* 10 decursu *vulg.* : cursu *M*

medium rerum omnium certamen atque discrimen, et hoc
tempus omne post consulatum obiecimus eis fluctibus, qui
per nos a communi peste depulsi in nosmet ipsos redunda-
rent. Sed tamen in his vel asperitatibus rerum vel angustiis
temporis obsequar studiis nostris et quantum mihi vel fraus
inimicorum vel causae amicorum vel res publica tribuet
4 oti, ad scribendum potissimum conferam; tibi vero, frater,
neque hortanti deero neque roganti, nam neque auctoritate
quisquam apud me plus valere te potest neque voluntate.

2 Ac mihi repetenda est veteris cuiusdam memoriae non sane
satis explicata recordatio, sed, ut arbitror, apta ad id, quod
requiris, ut cognoscas quae viri omnium eloquentissimi
5 clarissimique senserint de omni ratione dicendi. Vis enim,
ut mihi saepe dixisti, quoniam, quae pueris aut adulescen-
tulis nobis ex commentariolis nostris incohata ac rudia
exciderunt, vix *sunt* hac aetate digna et hoc usu, quem ex
causis, quas diximus, tot tantisque consecuti sumus, aliquid
eisdem de rebus politius a nobis perfectiusque proferri;
solesque non numquam hac de re a me in disputationibus
nostris dissentire, quod ego eruditissimorum hominum
artibus eloquentiam contineri statuam, tu autem illam ab
elegantia doctrinae segregandam putes et in quodam ingeni
atque exercitationis genere ponendam.

6 Ac mihi quidem saepe numero in summos homines ac
summis ingeniis praeditos intuenti quaerendum esse visum
est quid esset cur plures in omnibus rebus quam in dicendo
admirabiles exstitissent; nam quocumque te animo et cogi-
tatione converteris, permultos excellentis in quoque genere
videbis non mediocrium artium, sed prope maximarum.
7 Quis enim est qui, si clarorum hominum scientiam rerum
gestarum vel utilitate vel magnitudine metiri velit, non
anteponat oratori imperatorem? Quis autem dubitet quin

M = *HE* 2 eis *om. M* 4 his *L*: eis *M* 10 sane *om. M*
14 quaedam *Lambinus*: *expunxit Ellendt* 16 sunt *add. Sorof*
26 rebus *M*: artibus *L* 28 quocumque *M*

belli duces ex hac una civitate praestantissimos paene innumerabilis, in dicendo autem excellentis vix paucos proferre possimus? Iam vero consilio ac sapientia qui regere ac 8
gubernare rem publicam possint, multi nostra, plures patrum memoria atque etiam maiorum exstiterunt, cum boni perdiu nulli, vix autem singulis aetatibus singuli tolerabiles oratores invenirentur. Ac ne qui forte cum aliis studiis, quae reconditis in artibus atque in quadam varietate litterarum versentur, magis hanc dicendi rationem, quam cum imperatoris laude aut cum boni senatoris prudentia comparandam putet, convertat animum ad ea ipsa artium genera circumspiciatque, qui in eis floruerint quamque multi sint; sic facillime, quanta oratorum sit et semper fuerit paucitas, iudicabit. 3
Neque enim te fugit omnium laudatarum artium procrea- 9
tricem quandam et quasi parentem eam, quam φιλοσοφίαν Graeci vocant, ab hominibus doctissimis iudicari; in qua difficile est enumerare quot viri quanta scientia quantaque in suis studiis varietate et copia fuerint, qui non una aliqua in re separatim elaborarint, sed omnia, quaecumque possent, vel scientiae pervestigatione vel disserendi ratione comprehenderint. Quis ignorat, ei, qui mathematici vocantur, 10
quanta in obscuritate rerum et quam recondita in arte et multiplici subtilique versentur? Quo tamen in genere ita multi perfecti homines exstiterunt, ut nemo fere studuisse ei scientiae vehementius videatur, quin quod voluerit consecutus sit. Quis musicis, quis huic studio litterarum, quod profitentur ei, qui grammatici vocantur, penitus se dedit, quin omnem illarum artium paene infinitam vim et materiem scientia et cognitione comprehenderit? Vere mihi hoc 11
videor esse dicturus, ex omnibus eis, qui in harum artium liberalissimis studiis sint doctrinisque versati, minimam copiam poetarum *et oratorum* egregiorum exstitisse: atque

M = *HE* 4 possent *L recc.* 8 quadam *vulg.*: aliqua *M*² 12 floruerunt *Em* 16 hominibus] omnibus *codd.* 17 numerare *M* 29 scientiae cogitatione *M* 32 et oratorum *add. Hense*

in hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter et ex nostrorum et ex Graecorum copia comparare voles, multo tamen pauciores oratores quam
12 poetae boni reperientur. Quod hoc etiam mirabilius debet videri, quia ceterarum artium studia fere reconditis atque abditis e fontibus hauriuntur, dicendi autem omnis ratio in medio posita communi quodam in usu atque in hominum ore et sermone versatur, ut in ceteris id maxime excellat, quod longissime sit ab imperitorum intellegentia sensuque disiunctum, in dicendo autem vitium vel maximum sit a vulgari genere orationis atque a consuetudine communis
4 13 sensus abhorrere. Ac ne illud quidem vere dici potest aut pluris ceteris inservire aut maiore delectatione aut spe uberiore aut praemiis ad perdiscendum amplioribus commoveri. Atque ut omittam Graeciam, quae semper eloquentiae princeps esse voluit, atque illas omnium doctrinarum inventrices Athenas, in quibus summa dicendi vis et inventa est et perfecta, in hac ipsa civitate profecto nulla umquam
14 vehementius quam eloquentiae studia viguerunt. Nam postea quam imperio omnium gentium constituto diuturnitas pacis otium confirmavit, nemo fere laudis cupidus adulescens non sibi ad dicendum studio omni enitendum putavit; ac primo quidem totius rationis ignari, qui neque exercitationis ullam vim neque aliquod praeceptum artis esse arbitrarentur, tantum, quantum ingenio et cogitatione poterant, consequebantur; post autem auditis oratoribus Graecis cognitisque eorum litteris adhibitisque doctoribus incredibili quodam
15 nostri homines discendi studio flagraverunt. Excitabat eos magnitudo, varietas multitudoque in omni genere causarum, ut ad eam doctrinam, quam suo quisque studio consecutus esset, adiungeretur usus frequens, qui omnium magistrorum

M = *HE* 8 ore *O. M. Müller*: more *codd.* 10 sit] est *M* 14 uberiore] liberiore *M*: specie liberiore? *Friedrich* 21 nemo . . . putavit *om. M* 24 viam *Lm* 28 discendi *nescio quis apud Lambinum*: dicendi *codd.* 30 consecutus *ML*: adsecutus *m recc.*

praecepta superaret; erant autem huic studio maxima, quae
nunc quoque sunt, exposita praemia vel ad gratiam vel ad
opes vel ad dignitatem; ingenia vero, ut multis rebus
possumus iudicare, nostrorum hominum multum ceteris
hominibus omnium gentium praestiterunt. Quibus de causis 16
quis non iure miretur ex omni memoria aetatum, temporum,
civitatum tam exiguum oratorum numerum inveniri?

Sed enim maius est hoc quiddam quam homines opinantur, et pluribus ex artibus studiisque conlectum. Quid enim 5
quis aliud in maxima discentium multitudine, summa magistrorum copia, praestantissimis hominum ingeniis, infinita
causarum varietate, amplissimis eloquentiae propositis praemiis esse causae putet, nisi rei quandam incredibilem
magnitudinem ac difficultatem? Est enim et scientia 17
comprehendenda rerum plurimarum, sine qua verborum volubilitas inanis atque inridenda est, et ipsa oratio conformanda non solum electione, sed etiam constructione verborum, et omnes animorum motus, quos hominum generi rerum natura tribuit, penitus pernoscendi, quod omnis vis ratioque dicendi in eorum, qui audiunt, mentibus aut sedandis aut excitandis expromenda est; accedat eodem oportet lepos quidam facetiaeque et eruditio libero digna celeritasque et brevitas et respondendi et lacessendi subtili
venustate atque urbanitate coniuncta; tenenda praeterea 18
est omnis antiquitas exemplorumque vis, neque legum ac iuris civilis scientia neglegenda est. Nam quid ego de actione ipsa plura dicam? quae motu corporis, quae gestu, quae vultu, quae vocis conformatione ac varietate moderanda est; quae sola per se ipsa quanta sit, histrionum levis ars et scaena declarat; in qua cum omnes in oris et vocis et motus moderatione laborent, quis ignorat quam pauci sint fuerintque, quos animo aequo spectare possimus? Quid dicam de thesauro rerum omnium, memoria? Quae

M = *HE* 8 enim *M* : nimirum *L* 12 causarum *om.* *M*
31 ignorat *L* : ignoret *M*

nisi custos inventis cogitatisque rebus et verbis adhibeatur, intellegimus omnia, etiam si praeclarissima fuerint in oratore,
19 peritura. Quam ob rem mirari desinamus, quae causa sit eloquentium paucitatis, cum ex eis rebus universis eloquentia constet, in quibus singulis elaborare permagnum est, hortemurque potius liberos nostros ceterosque, quorum gloria nobis et dignitas cara est, ut animo rei magnitudinem complectantur neque eis aut praeceptis aut magistris aut exercitationibus, quibus utuntur omnes, sed aliis quibusdam
6
20 se id quod expetunt, consequi posse confidant. Ac mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus: etenim ex rerum cognitione efflorescat et redundet oportet oratio. Quae, nisi res est ab oratore percepta et cognita, inanem quandam habet elocutionem
21 et paene puerilem. Neque vero ego hoc tantum oneris imponam nostris praesertim oratoribus in hac tanta occupatione urbis ac vitae, nihil ut eis putem licere nescire, quamquam vis oratoris professioque ipsa bene dicendi hoc suscipere ac polliceri videtur, ut omni de re, quaecumque
22 sit proposita, ornate ab eo copioseque dicatur. Sed quia non dubito quin hoc plerisque immensum infinitumque videatur, et quod Graecos homines non solum ingenio et doctrina, sed etiam otio studioque abundantis partitionem iam quandam artium fecisse video neque in universo genere singulos elaborasse, sed seposuisse a ceteris dictionibus eam partem dicendi, quae in forensibus disceptationibus iudiciorum aut deliberationum versaretur, et id unum genus oratori reliquisse; non complectar in his libris amplius, quam quod huic generi re quaesita et multum disputata
23 summorum hominum prope consensu est tributum; repetamque non ab incunabulis nostrae veteris puerilisque

M = *HE*   1 cogitatis *codd.*: cogitis *H*[1]: cognitis *Pearce*   10 se id *L*: *om* *M* (*habet lituram H*)   14 nisi res est *Victor*: nisi sit *sive* sint *codd.*: nisi subest res *L* (*cp.* § 50)

doctrinae quendam ordinem praeceptorum, sed ea, quae
quondam accepi in nostrorum hominum eloquentissimorum
et omni dignitate principum disputatione esse versata; non
quo illa contemnam, quae Graeci dicendi artifices et do-
ctores reliquerunt, sed cum illa pateant in promptuque sint
omnibus, neque ea interpretatione mea aut ornatius ex-
plicari aut planius exprimi possint, dabis hanc veniam,
mi frater, ut opinor, ut eorum, quibus summa dicendi laus
a nostris hominibus concessa est, auctoritatem Graecis
anteponam.

Cum igitur vehementius inveheretur in causam principum **7**
consul Philippus Drusique tribunatus pro senatus auctori- 24
tate susceptus infringi iam debilitarique videretur, dici mihi
memini ludorum Romanorum diebus L. Crassum quasi
conligendi sui causa se in Tusculanum contulisse; venisse
eodem, socer eius qui fuerat, Q. Mucius dicebatur et M.
Antonius, homo et consiliorum in re publica socius et
summa cum Crasso familiaritate coniunctus. Exierant 25
autem cum ipso Crasso adulescentes et Drusi maxime
familiares et in quibus magnam tum spem maiores natu
dignitatis suae conlocarent, C. Cotta, qui [tum] tribunatum
plebis petebat, et P. Sulpicius, qui deinceps eum magi-
stratum petiturus putabatur. Hi primo die de temporibus 26
deque universa re publica, quam ob causam venerant,
multum inter se usque ad extremum tempus diei conlocuti
sunt; quo quidem sermone multa divinitus a tribus illis
consularibus Cotta deplorata et commemorata narrabat, ut
nihil incidisset postea civitati mali, quod non impendere
illi tanto ante vidissent. Eo autem omni sermone confecto, 27
tantam in Crasso humanitatem fuisse, ut, cum lauti accu-
buissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis
eaque esset in homine iucunditas et tantus in loquendo

M = *HE* 4 quo *M*: quod *recc.* 21 tum *om. M* 26 in sermone *L* 32 in homine *codd.*: in omni re *Eussner* loquendo *M*: iocando *L*

lepos, ut dies inter eos curiae fuisse videretur, convivium
28 Tusculani; postero autem die, cum illi maiores natu satis
quiessent et in ambulationem ventum esset, [dicebat] tum
Scaevolam duobus spatiis tribusve factis dixisse 'cur non
imitamur, Crasse, Socratem illum, qui est in Phaedro
Platonis? Nam me haec tua platanus admonuit, quae
non minus ad opacandum hunc locum patulis est diffusa
ramis, quam illa, cuius umbram secutus est Socrates, quae
mihi videtur non tam ipsa acula, quae describitur, quam
Platonis oratione crevisse, et quod ille durissimis pedibus
fecit, ut se abiceret in herba atque ita [illa], quae philosophi
divinitus ferunt esse dicta, loqueretur, id meis pedibus certe
29 concedi est aequius.' Tum Crassum 'immo vero commo-
dius etiam'; pulvinosque poposcisse et omnis in eis sedibus,
quae erant sub platano, consedisse dicebat.

8 Ibi, ut ex pristino sermone relaxarentur animi omnium,
solebat Cotta narrare Crassum sermonem quendam de
30 studio dicendi intulisse. Qui cum ita esset exorsus: non
sibi cohortandum Sulpicium et Cottam, sed magis utrum-
que conlaudandum videri, quod tantam iam essent facul-
tatem adepti, ut non aequalibus suis solum anteponerentur,
sed cum maioribus natu compararentur; 'neque vero mihi
quicquam' inquit 'praestabilius videtur, quam posse dicendo
tenere hominum [coetus] mentis, adlicere voluntates, impel-
lere quo velit, unde autem velit deducere: haec una res
in omni libero populo maximeque in pacatis tranquillisque
civitatibus praecipue semper floruit semperque dominata
31 est. Quid enim est aut tam admirabile, quam ex infinita
multitudine hominum exsistere unum, qui id, quod omnibus
natura sit datum, vel solus vel cum perpaucis facere possit?
aut tam iucundum cognitu atque auditu, quam sapientibus
sententiis gravibusque verbis ornata oratio et polita? aut

M = *HE* 3 esset, dicebat *M*: esse *L* 11 illa *om.* *M* 14 eis] suis *M*: his *L* 24 coetus *om.* *M* 26 maxime *M* 30 paucis *m recc.*

tam potens tamque magnificum, quam populi motus, iudicum religiones, senatus gravitatem unius oratione converti? Quid tam porro regium, tam liberale, tam munificum, quam 32
opem ferre supplicibus, excitare adflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in civitate? Quid autem tam necessarium, quam tenere semper arma, quibus vel tectus ipse esse possis vel provocare integer vel te ulcisci lacessitus? Age vero, ne semper forum, subsellia, rostra curiamque meditere, quid esse potest in otio aut iucundius aut magis proprium humanitatis, quam sermo facetus ac nulla in re rudis? Hoc enim uno praestamus vel maxime feris, quod conloquimur inter nos et quod exprimere dicendo sensa possumus. Quam ob rem quis hoc non iure miretur 33
summeque in eo elaborandum esse arbitretur, ut, quo uno homines maxime bestiis praestent, in hoc hominibus ipsis antecellat? Ut vero iam ad illa summa veniamus, quae vis alia potuit aut dispersos homines unum in locum congregare aut a fera agrestique vita ad hunc humanum cultum civilemque deducere aut iam constitutis civitatibus leges iudicia iura describere? Ac ne plura, quae sunt paene innumera- 34
bilia, consecter, comprehendam brevi: sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione et sapientia non solum ipsius dignitatem, sed et privatorum plurimorum et universae rei publicae salutem maxime contineri. Quam ob rem pergite, ut facitis, adulescentes, atque in id studium, in quo estis, incumbite, ut et vobis honori et amicis utilitati et rei publicae emolumento esse possitis.' Tum Scaevola comiter, 9
ut solebat, 'cetera' inquit 'adsentior Crasso, ne aut de 35
C. Laeli soceri mei aut de huius generi aut arte aut gloria detraham; sed illa duo, Crasse, vereor ut tibi possim concedere: unum, quod ab oratoribus civitates et initio constitutas et saepe conservatas esse dixisti, alterum, quod remoto

M = HE 7 integer *Vassis*: integros *M*: improbos *L*: integer reos *Deiter* 12 in dicendo *M* 18 ad hunc *M'L*: in hunc *m rec.* 20 discribere *H*[1]*R*

foro, contione, iudiciis, senatu statuisti oratorem in omni
36 genere sermonis et humanitatis esse perfectum. Quis enim
tibi hoc concesserit aut initio genus hominum in montibus
ac silvis dissipatum non prudentium consiliis compulsum
potius quam disertorum oratione delenitum se oppidis
moenibusque saepsisse? aut vero reliquas utilitates aut in
constituendis aut in conservandis civitatibus non a sapien-
tibus et fortibus viris, sed a disertis ornateque dicentibus
37 esse constitutas? An vero tibi Romulus ille aut pastores
et convenas congregasse aut Sabinorum conubia coniunxisse
aut finitimorum vim repressisse eloquentia videtur, non
consilio et sapientia singulari? Quid? in Numa Pompilio,
quid? in Servio Tullio, quid? in ceteris regibus, quorum
multa sunt eximia ad constituendam rem publicam, num
eloquentiae vestigium apparet? Quid? exactis regibus,
tametsi ipsam exactionem mente, non lingua perfectam
L. Bruti esse cernimus, sed deinceps omnia nonne plena
38 consiliorum, inania verborum videmus? Ego vero si velim
et nostrae civitatis exemplis uti et aliarum, plura proferre
possim detrimenta publicis rebus quam adiumenta, per
homines eloquentissimos importata; sed ut reliqua praeter-
mittam, omnium mihi videor, exceptis, Crasse, vobis duobus,
eloquentissimos audisse Ti. et C. Sempronios, quorum pater,
homo prudens et gravis, haudquaquam eloquens, et saepe
alias et maxime censor saluti rei publicae fuit: atque is non
accurata quadam orationis copia, sed nutu atque verbo
libertinos in urbanas tribus transtulit, quod nisi fecisset,
rem publicam, quam nunc vix tenemus, iam diu nullam
haberemus. At vero eius filii diserti et omnibus vel
naturae vel doctrinae praesidiis ad dicendum parati, cum
civitatem vel paterno consilio vel avitis armis florentissimam
10 accepissent, ista praeclara gubernatrice, ut ais, civitatum
39 eloquentia rem publicam dissipaverunt. Quid? leges

M = *HE*   10 coniugia *M*   16 lingua non mente *maluit Weber*
26 nutu *recc.* : nuda *Mm*

veteres moresque maiorum; quid? auspicia, quibus ego et tu, Crasse, cum magna rei publicae salute praesumus; quid? religiones et caerimoniae; quid? haec iura civilia, quae iam pridem in nostra familia sine ulla eloquentiae laude versantur, num aut inventa sunt aut cognita aut omnino ab oratorum genere tractata? Equidem et Ser. 40
Galbam memoria teneo divinum hominem in dicendo et M. Aemilium Porcinam et C. ipsum Carbonem, quem tu adulescentulus perculisti, ignarum legum, haesitantem in maiorum institutis, rudem in iure civili; et haec aetas vestra praeter te, Crasse qui tuo magis studio quam proprio munere aliquo disertorum ius a nobis civile didicisti, quod interdum pudeat, iuris ignara est. Quod vero in extrema 41
oratione quasi tuo iure sumpsisti, oratorem in omnis sermonis disputatione copiosissime versari posse, id, nisi hic in tuo regno essemus, non tulissem multisque praeessem, qui aut interdicto tecum contenderent aut te ex iure manum consertum vocarent, quod in alienas possessiones tam temere inruisses. Agerent enim tecum lege primum 42
Pythagorei omnes atque Democritii ceterique in iure sua physici vindicarent [ornati homines in dicendo et graves], quibuscum tibi iusto sacramento contendere non liceret; urgerent praeterea philosophorum greges iam ab illo fonte et capite Socrate nihil te de bonis rebus in vita, nihil de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de hominum moribus, nihil de ratione vitae didicisse, nihil omnino quaesisse, nihil scire convincerent; et cum universi in te impetum fecissent, tum singulae familiae litem tibi intenderent; instaret Academia, quae, quicquid dixisses, id te 43
ipsum negare cogeret; Stoici vero nostri disputationum suarum atque interrogationum laqueis te inretitum tenerent;

M = *HE* 2 Crasse *om. M* 11 vostra *H* : nostra *codd.* 16 praeessem *codd.* : praeiēm *E*[1] : praeissem *edd.* 20 in iure sua *Friedrich* : in suo *codd.* : suo iure *Lambinus recc.* 21 ornati . . . graves *secl Friedrich* : ornati homines *om. Mm* 30 negare cogeret *vulg.* : necaret *M*

Peripatetici autem etiam haec ipsa, quae propria oratorum
putas esse adiumenta atque ornamenta dicendi, a se peti
vincerent oportere, ac non solum meliora, sed etiam multo
plura Aristotelem Theophrastumque de istis rebus, quam
44 omnis dicendi magistros scripsisse ostenderent. Missos
facio mathematicos, grammaticos, musicos, quorum artibus
vestra ista dicendi vis ne minima quidem societate con-
iungitur. Quam ob rem ista tanta tamque multa profitenda,
Crasse, non censeo; satis id est magnum, quod potes
praestare, ut in iudiciis ea causa, quamcumque tu dicis,
melior et probabilior esse videatur, ut in contionibus et in
sententiis dicendis ad persuadendum tua plurimum valeat
oratio, denique ut prudentibus diserte, stultis etiam vere
videare dicere. Hoc amplius si quid poteris, non id mihi
videbitur orator, sed Crassus sua quadam propria, non
II 45 communi oratorum facultate posse.' Tum ille 'non sum'
inquit 'nescius, Scaevola, ista inter Graecos dici et disce-
ptari solere; audivi enim summos homines, cum quaestor ex
Macedonia venissem Athenas, florente Academia, ut tem-
poribus illis ferebatur, cum eam Charmadas et Clitomachus
et Aeschines obtinebant; erat etiam Metrodorus, qui cum
illis una ipsum illum Carneadem diligentius audierat,
hominem omnium in dicendo, ut ferebant, acerrimum et
copiosissimum; vigebatque auditor Panaeti illius tui
46 Mnesarchus et Peripatetici Critolai Diodorus; multi erant
praeterea clari in philosophia et nobiles, a quibus omnibus
una paene voce repelli oratorem a gubernaculis civitatum,
excludi ab omni doctrina rerumque maiorum scientia ac
tantum in iudicia et contiunculas tamquam in aliquod
47 pistrinum detrudi et compingi videbam; sed ego neque illis
adsentiebar neque harum disputationum inventori et prin-
cipi longe omnium in dicendo gravissimo et eloquentissimo,
Platoni, cuius tum Athenis cum Charmada diligentius legi

M = *HE* 2 putas esse *m*: putasses *M* 20 ferebatur *m*: ferebant *L*: ferebat *M*

Gorgiam; quo in libro in hoc maxime admirabar Platonem, quod mihi [in] oratoribus inridendis ipse esse orator summus videbatur. Verbi enim controversia iam diu torquet Graeculos homines contentionis cupidiores quam veritatis. Nam 48 si quis hunc statuit esse oratorem, qui tantummodo in iure aut in iudiciis possit aut apud populum aut in senatu copiose loqui, tamen huic ipsi multa tribuat et concedat necesse est; neque enim sine multa pertractatione omnium rerum publicarum neque sine legum, morum, iuris scientia neque natura hominum incognita ac moribus in his ipsis rebus satis callide versari et perite potest; qui autem haec cognoverit, sine quibus ne illa quidem minima in causis quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit de maximarum rerum scientia? Sin oratoris nihil vis esse nisi composite, ornate, copiose loqui, quaero, id ipsum qui possit adsequi sine ea scientia, quam ei non conceditis? Dicendi enim virtus, nisi ei, qui dicet, ea, quae dicet, percepta sunt, exstare non potest. Quam ob rem, si ornate 49 locutus est, sicut et fertur et mihi videtur, physicus ille Democritus, materies illa fuit physici, de qua dixit, ornatus vero ipse verborum oratoris putandus est; et, si Plato de rebus ab civilibus controversiis remotissimis divinitus est locutus, quod ego concedo; si item Aristoteles, si Theophrastus, si Carneades in rebus eis, de quibus disputaverunt, eloquentes et in dicendo suaves atque ornati fuerunt, sint eae res, de quibus disputant, in aliis quibusdam studiis, oratio quidem ipsa propria est huius unius rationis, de qua loquimur et quaerimus. Etenim videmus eisdem de rebus 50 ieiune quosdam et exiliter, ut eum, quem acutissimum ferunt, Chrysippum, disputavisse neque ob eam rem philosophiae non satis fecisse, quod non habuerit hanc dicendi ex arte aliena facultatem. Quid ergo interest aut **12**

M = *HE* 1 in hoc *ML* : hoc *m recc.* 2 in *om. Mm* 9 morum *M* : moris *recc.* 21 oratorum *M* 31 hanc dicendi ex arte *L* : in hac dicendi arte *M*

qui discernes eorum, quos nominavi, in dicendo ubertatem
et copiam ab eorum exilitate, qui hac dicendi varietate et
elegantia non utuntur? Unum erit profecto, quod ei, qui
bene dicunt, adferunt proprium, compositam orationem et
ornatam et artificio quodam et expolitione distinctam; haec
autem oratio, si res non subest ab oratore percepta et
cognita, aut nulla sit necesse est aut omnium inrisione luda-
51 tur. Quid est enim tam furiosum, quam verborum vel opti-
morum atque ornatissimorum sonitus inanis, nulla subiecta
sententia nec scientia? Quicquid erit igitur quacumque ex
arte, quocumque de genere, orator id, si tamquam clientis
causam didicerit, dicet melius et ornatius quam ipse ille
52 eius rei inventor atque artifex. Nam si quis erit qui hoc
dicat, esse quasdam oratorum proprias sententias atque
causas et certarum rerum forensibus cancellis circumscriptam
scientiam, fatebor equidem in his magis adsidue versari
hanc nostram dictionem, sed tamen in his ipsis rebus
permulta sunt, quae ipsi magistri, qui rhetorici vocantur,
53 nec tradunt nec tenent. Quis enim nescit maximam vim
exsistere oratoris in hominum mentibus vel ad iram aut ad
odium aut ad dolorem incitandis vel ab hisce eisdem
permotionibus ad lenitatem misericordiamque revocandis?
Quae nisi qui naturas hominum vimque omnem humanitatis
causasque eas, quibus mentes aut incitantur aut reflectuntur,
penitus perspexerit, dicendo quod volet perficere non poterit.
54 Atque totus hic locus philosophorum proprius videtur,
neque orator me auctore umquam repugnabit; sed, cum
illis cognitionem rerum concesserit, quod in ea solum illi
voluerint elaborare, tractationem orationis, quae sine illa
scientia est nulla, sibi adsumet; hoc enim est proprium
13 oratoris, quod saepe iam dixi, oratio gravis et ornata et
55 hominum sensibus ac mentibus accommodata. Quibus de

M = *HE* 4 propriam *M* 16 his] iis *H* 17 his] iis *H*
19 maximam *vulg.*: maxime *ML* 21 ad dolorem *L*: ad *om. M*
23 quae *codd.*: qua re *Passeratius* 26 atqui *recc.* 30 enim *om. M*

rebus Aristotelem et Theophrastum scripsisse fateor; sed vide ne hoc, Scaevola, totum sit a me: nam ego, quae sunt oratori cum illis communia, non mutuor ab illis, isti quae de his rebus disputant, oratorum esse concedunt, itaque ceteros libros artis suae nomine, hos rhetoricos et inscribunt et appellant. Etenim cum illi in dicendo inciderint loci, 56 quod persaepe evenit, ut de dis immortalibus, de pietate, de concordia, de amicitia, de communi civium, de hominum, de gentium iure, de aequitate, de temperantia, de magnitudine animi, de omni virtutis genere sit dicendum, clamabunt, credo, omnia gymnasia atque omnes philosophorum scholae sua esse haec omnia propria, nihil omnino ad oratorem pertinere; quibus ego, ut de his rebus in angulis con- 57 sumendi oti causa disserant, cum concessero, illud tamen oratori tribuam et dabo, ut eadem, de quibus illi tenui quodam exsanguique sermone disputant, hic cum omni iucunditate et gravitate explicet. Haec ego cum ipsis philosophis [tum] Athenis disserebam; cogebat enim me M. Marcellus hic noster, qui [nunc aedilis curulis est et] profecto, nisi ludos nunc faceret, huic nostro sermoni interesset; ac iam tum erat adulescentulus his studiis mirifice deditus. Iam vero de legibus constituendis, de bello, 58 de pace, de sociis, de vectigalibus, de iure civium generatim in ordines aetatesque discriptorum dicant vel Graeci, si volunt, Lycurgum aut Solonem—quamquam illos quidem censemus in numero eloquentium reponendos—scisse melius quam Hyperidem aut Demosthenem, perfectos iam homines in dicendo et perpolitos, vel nostri decem viros, qui XII tabulas perscripserunt, quos necesse est fuisse prudentis,

M = *HE* 3 isti quae *L* : isti qui *Mm* 4 oratorum *L* : horum *M* : haec oratorum *Friedrich* 16 exsanguique *m rec.* : exigui *M*[1] : exiguo *LM*[2] 18 tum *om. M* 19 nunc . . . et *seclusit Cobet* 22 constituendis *scripsi* : tuendis *M* : instituendis *L* 24 discriptorum *Lambinus* : discripto *codd.* Graecos *maluit Marklandus* 28 nostri *Manutius* : nostros *codd.* 29 perscripserunt *M*[2]*m* : perscripserint *M*[1] : scripserint *L*

anteponant in hoc genere et Ser. Galbae et socero tuo
59 C. Laelio, quos constat dicendi gloria praestitisse. Numquam enim negabo esse quasdam partis proprias eorum, qui in his cognoscendis atque tractandis studium suum omne posuerunt, sed oratorem plenum atque perfectum esse eum, qui de omnibus rebus possit copiose varieque dicere.
14 Etenim saepe in eis causis, quas omnes proprias esse oratorum confitentur, est aliquid, quod non ex usu forensi, quem solum oratoribus conceditis, sed ex obscuriore aliqua scientia sit promendum atque sumen-
60 dum. Quaero enim num possit aut contra imperatorem aut pro imperatore dici sine rei militaris usu aut saepe etiam sine regionum terrestrium aut maritimarum scientia; num apud populum de legibus iubendis aut vetandis, num in senatu de omni rei publicae genere dici sine summa rerum civilium cognitione et prudentia; num admoveri possit oratio ad sensus animorum atque motus vel inflammandos vel etiam exstinguendos, quod unum in oratore dominatur, sine diligentissima pervestigatione earum omnium rationum, quae de naturis humani generis ac moribus
61 a philosophis explicantur. Atque haud scio an minus vobis hoc sim probaturus; equidem non dubitabo, quod sentio, dicere: physica ista ipsa et mathematica et quae paulo ante ceterarum artium propria posuisti, scientiae sunt eorum, qui illa profitentur, inlustrari autem oratione si quis istas ipsas artis velit, ad oratoris ei confugiendum est facul-
62 tatem. Neque enim si Philonem illum architectum, qui Atheniensibus armamentarium fecit, constat perdiserte populo rationem operis sui reddidisse, existimandum est architecti potius artificio disertum quam oratoris fuisse; nec, si huic M. Antonio pro Hermodoro fuisset de navalium opere dicendum, non, cum ab illo causam didicisset, ipse

M = *HE* 3 quasdam partis *M*: artes quasdam *L* 10 sumendum *M*: adsumendum *L recc.* 12 usu *om. M* 25 illustrari *M*: illustrare *recc.* 30 quam oratoris *om. M*

ornate de alieno artificio copioseque dixisset; neque vero
Asclepiades, is quo nos medico amicoque usi sumus tum
eloquentia vincebat ceteros medicos, in eo ipso, quod ornate
dicebat, medicinae facultate utebatur, non eloquentiae.
Atque illud est probabilius, neque tamen verum, quod 63
Socrates dicere solebat, omnis in eo, quod scirent, satis esse
eloquentis; illud verius, neque quemquam in eo disertum
esse posse, quod nesciat, neque, si optime sciat ignarusque
sit faciundae ac poliendae orationis, diserte id ipsum, de
quo sciat, posse dicere. Quam ob rem, si quis universam 15
et propriam oratoris vim definire complectique vult, is 64
orator erit mea sententia hoc tam gravi dignus nomine, qui,
quaecumque res inciderit, quae sit dictione explicanda,
prudenter et composite et ornate et memoriter dicet cum
quadam actionis etiam dignitate. Sin cuipiam nimis infini- 65
tum videtur, quod ita posui 'quacumque de re,' licet hinc
quantum cuique videbitur circumcidat atque amputet, tamen
illud tenebo, si, quae ceteris in artibus atque studiis sita
sunt, orator ignoret tantumque ea teneat, quae sint in
disceptationibus atque usu forensi, tamen his de rebus
ipsis si sit ei dicendum, cum cognoverit ab eis, qui tenent,
quae sint in quaque re, multo oratorem melius quam ipsos
illos, quorum eae sint artes, esse dicturum. Ita si de re 66
militari dicendum huic erit Sulpicio, quaeret a C. Mario
adfini nostro et, cum acceperit, ita pronuntiabit, ut ipsi
C. Mario paene hic melius quam ipse illa scire videatur;
sin de iure civili, tecum communicabit, te hominem pruden-
tissimum et peritissimum in eis ipsis rebus, quas abs te
didicerit, dicendi arte superabit. Sin quae res inciderit, in 67
qua de natura, de vitiis hominum, de cupiditatibus, de
modo, de continentia, de dolore, de morte dicendum sit,
forsitan, si ei sit visum,—etsi haec quidem nosse debet

M=*HE*   2 tum *M*: cum *m*: tum cum *L*   13 res *om.* *M*
20 his *recc.*: iis *HE*[1]*L*.   27 te *M*: teque *L*

orator —, cum Sex. Pompeio, erudito homine in philosophia,
communicarit; hoc profecto efficiet ut, quamcumque rem
a quoquo cognoverit, de ea multo dicat ornatius quam ille
68 ipse, unde cognorit. Sed si me audiet, quoniam philosophia
in tris partis est tributa, in naturae obscuritatem, in disse-
rendi subtilitatem, in vitam atque mores, duo illa relin-
quamus atque largiamur inertiae nostrae; tertium vero,
quod semper oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in
69 quo magnus esse possit, relinquemus. Qua re hic locus de
vita et moribus totus est oratori perdiscendus; cetera si non
didicerit, tamen poterit, si quando opus erit, ornare dicendo,
16 si modo ad eum erunt delata et ei tradita. Etenim si
constat inter doctos, hominem ignarum astrologiae ornatis-
simis atque optimis versibus Aratum de caelo stellisque
dixisse; si de rebus rusticis hominem ab agro remotissimum
Nicandrum Colophonium poetica quadam facultate, non
rustica, scripsisse praeclare, quid est cur non orator de rebus
eis eloquentissime dicat, quas ad certam causam tempusque
70 cognorit? Est enim finitimus oratori poeta, numeris astric-
tior paulo, verborum autem licentia liberior, multis vero
ornandi generibus socius ac paene par; in hoc quidem
certe prope idem, nullis ut terminis circumscribat aut
definiat ius suum, quo minus ei liceat eadem illa facultate
71 et copia vagari qua velit. Nam quod illud, Scaevola,
negasti te fuisse laturum, nisi in meo regno esses, quod in
omni genere sermonis, in omni parte humanitatis dixerim
oratorem perfectum esse debere: numquam me hercule hoc
dicerem, si eum, quem fingo, me ipsum esse arbitrarer.
72 Sed, ut solebat C. Lucilius saepe dicere, homo tibi subiratus,
mihi propter eam ipsam causam minus quam volebat
familiaris, sed tamen et doctus et perurbanus, sic sentio

M = *HE* 3 quoque *L* 24 nam quod *Tosanus*: namque *ML*: nam *m*: illud qua re *codd.*: illud quasi iure *Friedrich*: illud quasi tuo iure *Reid*

neminem esse in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus eis artibus, quae sunt libero dignae, perpolitus; quibus ipsis si in dicendo non utimur, tamen apparet atque exstat, utrum simus earum rudes an didicerimus: ut qui 73
pila ludunt, non utuntur in ipsa lusione artificio proprio palaestrae, sed indicat ipse motus, didicerintne palaestram an nesciant, et qui aliquid fingunt, etsi tum pictura nihil utuntur, tamen, utrum sciant pingere an nesciant, non obscurum est; sic in orationibus hisce ipsis iudiciorum, contionum, senatus, etiam si proprie ceterae non adhibeantur artes, tamen facile declaratur, utrum is, qui dicat, tantum modo in hoc declamatorio sit opere iactatus an ad dicendum omnibus ingenuis artibus instructus accesserit.'

Tum ridens Scaevola 'non luctabor tecum,' inquit 17
'Crasse, amplius; id enim ipsum, quod contra me locutus 74
es, artificio quodam es consecutus, ut et mihi, quae ego vellem non esse oratoris, concederes et ea ipsa nescio quo modo rursus detorqueres atque oratori propria traderes. Quae, cum ego praetor Rhodum venissem et cum summo 75
illo doctore istius disciplinae Apollonio ea, quae a Panaetio acceperam, contulissem, inrisit ille quidem, ut solebat, philosophiam atque contempsit multaque non tam graviter dixit quam facete; tua autem fuit oratio eius modi, non ut ullam artem doctrinamve contemneres, sed ut omnis comites ac ministratrices oratoris esse diceres. Quas ego si quis sit 76
unus complexus omnis, idemque si ad eas facultatem istam ornatissimae orationis adiunxerit, non possum dicere eum non egregium quendam hominem atque admirandum fore; sed is, si quis esset aut si etiam umquam fuisset aut vero si esse posset, tu esses unus profecto, qui et meo iudicio et omnium vix ullam ceteris oratoribus—pace horum dixerim—laudem reliquisti. Verum si tibi ipsi nihil deest, quod in 77

M=*HE* 17 velim *M* 25 ministratrices *Nonius* p. 142: ministros *M*: ministras *recc.*

forensibus rebus civilibusque versatur, quin scias, neque
eam tamen scientiam, quam adiungis oratori, complexus es,
videamus ne plus ei tribuamus quam res et veritas ipsa
78 concedat.' Hic Crassus 'memento' inquit 'me non de
mea, sed de oratoris facultate dixisse; quid enim nos aut
didicimus aut scire potuimus, qui ante ad agendum quam
ad cognoscendum venimus; quos in foro, quos in ambitione,
quos in re publica, quos in amicorum negotiis res ipsa ante
confecit quam possemus aliquid de rebus tantis suspicari?
79 Quod si tibi tantum in nobis videtur esse, quibus etiam si
ingenium, ut tu putas, non maxime defuit, doctrina certe et
otium et hercule etiam studium illud discendi acerrimum
defuit, quid censes, si ad alicuius ingenium vel maius illa,
quae ego non attigi, accesserint, qualem illum et quantum
oratorem futurum?'

18
80 Tum Antonius 'probas mihi' inquit 'ista, Crasse, quae
dicis, nec dubito quin multo locupletior in dicendo futurus
sit, si quis omnium rerum atque artium rationem naturam-
81 que comprehenderit; sed primum id difficile est factu,
praesertim in hac nostra vita nostrisque occupationibus;
deinde illud etiam verendum est ne abstrahamur ab hac
exercitatione et consuetudine dicendi populari et forensi.
Aliud enim mihi quoddam orationis genus esse videtur
eorum hominum, de quibus paulo ante dixisti, quamvis illi
ornate et graviter aut de natura rerum aut de humanis rebus
loquantur: nitidum quoddam genus est verborum et laetum,
et palaestrae magis et olei, quam huius civilis turbae ac
82 fori. Namque egomet, qui sero ac leviter Graecas litteras
attigissem, tamen cum pro consule in Ciliciam proficiscens
venissem Athenas, compluris tum ibi dies sum propter
navigandi difficultatem commoratus; sed, cum cotidie
mecum haberem homines doctissimos, eos fere ipsos, qui

M = *HE* 1 versetur *L* 31 sed cum *codd.*: et cum *Madvig Adv. Crit.* ii. 185

abs te modo sunt nominati, cum hoc nescio quo modo apud eos increbruisset, me in causis maioribus sicuti te solere versari, pro se quisque ut poterat de officio et de ratione oratoris disputabat. Horum alii, sicuti iste ipse Mnesarchus, 83 hos, quos nos oratores vocaremus, nihil esse dicebat nisi quosdam operarios lingua celeri et exercitata; oratorem autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem, atque ipsam eloquentiam, quod ex bene dicendi scientia constaret, unam quandam esse virtutem, et qui unam virtutem haberet, omnis habere easque esse inter se aequalis et paris; ita, qui esset eloquens, eum virtutes omnis habere atque esse sapientem. Sed haec erat spinosa quaedam et exilis oratio longeque a nostris sensibus abhorrebat. Charmadas vero multo 84 uberius eisdem de rebus loquebatur, non quo aperiret sententiam suam; hic enim mos erat patrius Academiae adversari semper omnibus in disputando; sed cum maxime tamen hoc significabat, eos, qui rhetores nominarentur et qui dicendi praecepta traderent, nihil plane tenere neque posse quemquam facultatem adsequi dicendi, nisi qui philosophorum inventa didicisset. Disputabant contra diserti 19 85 homines Athenienses et in re publica causisque versati, in quis erat etiam is, qui nuper Romae fuit, Menedemus, hospes meus; qui cum diceret esse quandam prudentiam, quae versaretur in perspiciendis rationibus constituendarum et regendarum rerum publicarum, excitabatur homo promptus atque omni abundans doctrina et quadam incredibili varietate rerum atque copia: omnis enim partis illius ipsius prudentiae petendas esse a philosophia docebat neque ea, quae statuerentur in re publica de dis immortalibus, de disciplina iuventutis, de iustitia, de patientia, de temperantia, de modo rerum omnium, ceteraque, sine quibus civitates aut esse aut bene moratae esse non possent, usquam in

M = HE 26 atque omni abundans *Bake*: ab homine abundanti *codd.* 32 moderatae *HE*²

86 eorum inveniri libellis; quod si tantam vim rerum maxi-
marum arte sua rhetorici illi doctores complecterentur,
quaerebat, cur de prooemiis et de epilogis et de huius modi
nugis—sic enim appellabat—referti essent eorum libri, de
civitatibus instituendis, de scribendis legibus, de aequitate,
de iustitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, de confor-
mandis hominum moribus littera nulla in eorum libris
87 inveniretur. Ipsa vero praecepta sic inludere solebat, ut
ostenderet non modo eos expertis esse illius prudentiae,
quam sibi asciscerent, sed ne hanc quidem ipsam dicendi
rationem ac viam nosse: caput enim esse arbitrabatur
oratoris, ut et ipse eis, apud quos ageret, talis, qualem se
esse optaret, videretur; id fieri vitae dignitate, de qua nihil
rhetorici isti doctores in praeceptis suis reliquissent; et uti
ei qui audirent sic adficerentur animis, ut eos adfici vellet
orator; quod item fieri nullo modo posse, nisi cognosset is,
qui diceret, quot modis hominum mentes et quibus et quo
genere orationis in quamque partem moverentur; haec
autem esse penitus in media philosophia retrusa atque
abdita, quae isti rhetores ne primoribus quidem labris
88 attigissent. Ea Menedemus exemplis magis quam argu-
mentis conabatur refellere; memoriter enim multa ex
orationibus Demostheni praeclare scripta pronuntians doce-
bat illum in animis vel iudicum vel populi in omnem partem
dicendo permovendis non fuisse ignarum, quibus ea rebus
consequeretur, quae negaret ille sine philosophia quemquam
20 89 nosse posse. Huic respondebat non se negare Demosthenem
summam prudentiam summamque vim habuisse dicendi,
sed sive ille hoc ingenio potuisset sive, id quod constaret,
Platonis studiosus audiendi fuisset, non quid ille potuisset,
90 sed quid isti docerent esse quaerendum. Saepe etiam in
eam partem ferebatur oratione, ut omnino disputaret nullam

M = HE 12 ipse iis *Madvig*: ipsis *codd.* 16 cognosceret *Em*: cognovisset *H* 27 negasse *m* 32 omnimodis *M*

artem esse dicendi; idque cum argumentis docuerat, quod ita nati essemus, ut et blandiri *eis* subtiliter, a quibus esset petendum, et adversarios minaciter terrere possemus et rem gestam exponere et id, quod intenderemus, confirmare et, quod contra diceretur, refellere, ad extremum deprecari aliquid et conqueri, quibus in rebus omnis oratorum versaretur facultas; et quod consuetudo exercitatioque intellegendi prudentiam acueret atque eloquendi celeritatem incitaret; tum etiam exemplorum copia nitebatur. Nam 91
primum quasi dedita opera neminem scriptorem artis ne mediocriter quidem disertum fuisse dicebat, cum repeteret usque a Corace nescio quo et Tisia, quos artis illius inventores et principes fuisse constaret; eloquentissimos autem homines, qui ista nec didicissent nec omnino scire curassent, innumerabilis quosdam nominabat; in quibus etiam, sive ille inridens sive quod ita putaret atque ita audisset, me in illo numero, qui illa non didicissem et tamen, ut ipse dicebat, possem aliquid in dicendo, proferebat; quorum ego alterum illi facile adsentiebar, nihil me didicisse, in altero autem me inludi ab eo aut etiam ipsum errare arbitrabar. Artem vero negabat esse ullam, nisi quae cognitis penitus- 92
que perspectis et in unum exitum spectantibus et numquam fallentibus rebus contineretur; haec autem omnia, quae tractarentur ab oratoribus, dubia esse et incerta; quoniam et dicerentur ab eis, qui omnia ea non plane tenerent, et audirentur ab eis, quibus non scientia esset tradenda, sed exigui temporis aut falsa aut certe obscura opinio. Quid 93
multa? Sic mihi tum persuadere videbatur neque artificium ullum esse dicendi neque quemquam posse, nisi qui illa, quae a doctissimis hominibus in philosophia dicerentur, cognosset, aut callide aut copiose dicere; in quibus Char-

M = *HE* 2 eis *Sorof*: et *M*: *om. L* 14 scire *L*: scisse *codd.* 28 persuaderi *M* 31 in quibus *recc.*: quibus dicere *M*: quibus subicere *Pearce*

madas solebat ingenium tuum, Crasse, vehementer admirari:
21 me sibi perfacilem in audiendo, te perpugnacem in dispu-
94 tando esse visum. Itaque ego hac eadem opinione adductus scripsi etiam illud quodam in libello, qui me imprudente et invito excidit et pervenit in manus hominum, disertos cognosse me non nullos, eloquentem adhuc neminem, quod eum statuebam disertum, qui posset satis acute atque dilucide apud mediocris homines ex communi quadam opinione hominum dicere, eloquentem vero, qui mirabilius et magnificentius augere posset atque ornare quae vellet, omnisque omnium rerum, quae ad dicendum pertinerent, fontis animo ac memoria contineret. Id si est difficile nobis, quod ante, quam ad discendum ingressi sumus, obruimur ambitione et foro, sit tamen in re positum atque
95 natura: ego enim, quantum auguror coniectura quantaque ingenia in nostris hominibus esse video, non despero fore aliquem aliquando, qui et studio acriore quam nos sumus atque fuimus et otio ac facultate discendi maiore ac maturiore et labore atque industria superiore, cum se ad audiendum legendum scribendumque dederit, exsistat talis orator, qualem quaerimus, qui iure non solum disertus, sed etiam eloquens dici possit; qui tamen mea sententia aut hic est iam Crassus aut, si quis pari fuerit ingenio pluraque quam hic et audierit et lectitarit et scripserit, paulum huic aliquid poterit addere.'

96 Hoc loco Sulpicius 'insperanti' inquit 'mihi et Cottae, sed valde optanti utrique nostrum cecidit, ut in istum sermonem, Crasse, delaberemini; nobis enim huc venientibus satis iucundum fore videbatur, si, cum vos de rebus aliis loqueremini, tamen nos aliquid ex sermone vestro memoria dignum excipere possemus; ut vero penitus in eam ipsam totius huius vel studi vel artifici vel facultatis

M = *HE* 2 perpugnantem *M* 5 excitabit *M*: exiuit *H*[2] 13 dicendum *M* 16 non *recc.*: nec *M*[1] 24 huic *L*: huc *M*

disputationem paene intimam veniretis, vix optandum nobis
videbatur. Ego enim, qui ab ineunte aetate incensus essem 97
studio utriusque vestrum, Crassi vero etiam amore, cum ab
eo nusquam discederem, verbum ex eo numquam elicere
potui de vi ac ratione dicendi, cum et per me ipsum egissem
et per Drusum saepe temptassem; quo in genere tu,
Antoni,—vere loquar—numquam mihi percontanti aut quae-
renti aliquid defuisti et persaepe me, quae soleres in dicendo
observare, docuisti. Nunc, quoniam uterque vestrum 98
patefecit earum ipsarum rerum aditum, quas quaerimus, et
quoniam princeps Crassus eius sermonis ordiendi fuit, date
nobis hanc veniam, ut ea, quae sentitis de omni genere
dicendi, subtiliter persequamini; quod quidem si erit a
vobis impetratum, magnam habebo, Crasse, huic palaestrae
et Tusculano tuo gratiam et longe Academiae illi ac Lycio
tuum hoc suburbanum gymnasium anteponam.' Tum ille **22**
'immo vero,' inquit 'Sulpici, rogemus Antonium, qui et 99
potest facere, quod requiris, et consuevit, ut te audio dicere:
nam me quidem [fateor semper] a genere hoc toto sermonis
refugisse et tibi cupienti atque instanti saepissime negasse,
[ut] tute paulo ante dixisti; quod ego non superbia neque
inhumanitate faciebam neque quod tuo studio rectissimo
atque optimo non obsequi vellem, praesertim cum te unum
ex omnibus ad dicendum maxime natum aptumque cognos-
sem, sed me hercule istius disputationis insolentia atque
earum rerum, quae quasi in arte traduntur, inscitia.' Tum 100
Cotta 'quoniam [id,] quod difficillimum nobis videbatur, ut
omnino de his rebus, Crasse, loquerere, adsecuti sumus, de
reliquo iam nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia, quae
percontati erimus, explicaris, dimiserimus.' 'De eis, credo, 101
rebus,' inquit Crassus 'ut in cretionibus scribi solet: QVIBVS

M = HE 19 fateor *om. recc.*: semper *om. M* totum *maluit Friedrich* 21 ut *om M* 26 inscitia *L Nonius*: inscientia *M* 27 id *om. M*

SCIAM POTEROQVE.' Tum ille 'nam quod tu non poteris aut nescies, quis nostrum tam impudens est qui se scire aut posse postulet?' 'Iam vero ista condicione, dum mihi liceat negare posse quod non potero et fateri nescire quod nesciam, licet' inquit Crassus 'vestro arbitratu percon- 102 temini.' 'Atqui' inquit [Sulpicius] 'hoc ex te, de quo modo Antonius exposuit, quid sentias, quaerimus, existimesne artem aliquam esse dicendi?' 'Quid? mihi vos nunc' inquit Crassus 'tamquam alicui Graeculo otioso et loquaci et fortasse docto atque erudito quaestiunculam, de qua meo arbitratu loquar, ponitis? Quando enim me ista curasse aut cogitasse arbitramini et non semper inrisisse potius eorum hominum impudentiam, qui cum in schola adsedissent, ex magna hominum frequentia dicere iuberent, si quis 103 quid quaereret? Quod primum ferunt Leontinum fecisse Gorgiam, qui permagnum quiddam suscipere ac profiteri videbatur, cum se ad omnia, de quibus quisque audire vellet, esse paratum denuntiaret; postea vero vulgo hoc facere coeperunt hodieque faciunt, ut nulla sit res neque tanta neque tam improvisa neque tam nova, de qua se non omnia, quae 104 dici possint, profiteantur esse dicturos. Quod si te, Cotta, arbitrarer aut te, Sulpici, de eis rebus audire velle, adduxissem huc Graecum aliquem, qui nos istius modi disputationibus delectaret; quod ne nunc quidem difficile factu est: est enim apud M. Pisonem adulescentem [iam] huic studio deditum, summo homo ingenio nostrique cupidissimus, Peripateticus Staseas, homo nobis sane familiaris et, ut inter homines peritos constare video, in illo suo genere omnium 23 105 princeps.' 'Quem tu mihi' inquit Mucius 'Staseam, quem Peripateticum narras? Gerendus est tibi mos adulescentibus, Crasse, qui non Graeci [alicuius] cotidianam loquaci-

M = *HE* 6 Sulpicius *om. M* 21 possint H^2: possent *M*: possunt *L*. 25 iam *om. M* 26 homo . . . cupidissimus *M m*: hominem . . . cupidissimum *recc.* 31 alicuius *om. M*

tatem sine usu neque ex scholis cantilenam requirunt, sed
ex homine omnium sapientissimo atque eloquentissimo
atque ex eo, qui non in libellis, sed in maximis causis et in
hoc domicilio imperi et gloriae sit consilio linguaque
princeps, cuius vestigia persequi cupiunt, eius sententiam
sciscitantur. Equidem te cum in dicendo semper putavi 106
deum, tum vero tibi numquam eloquentiae maiorem tribui
laudem quam humanitatis; qua nunc te uti vel maxime
decet neque defugere eam disputationem, ad quam te duo
excellentes ingeniis adulescentes cupiunt accedere.'

'Ego vero' inquit 'istis obsequi studeo neque gravabor 107
breviter meo more, quid quaque de re sentiam, dicere. Ac
primum illud—quoniam auctoritatem tuam neglegere, Scae-
vola, fas mihi non esse puto—respondeo, mihi dicendi aut
nullam artem aut pertenuem videri, sed omnem esse conten-
tionem inter homines doctos in verbi controversia positam.
Nam si ars ita definitur, ut paulo ante exposuit Antonius, ex 108
rebus penitus perspectis planeque cognitis atque ab opinionis
arbitrio seiunctis scientiaque comprehensis, non mihi vide-
tur ars oratoris esse ulla; sunt enim varia et ad vulgarem
popularemque sensum accommodata omnia genera huius
forensis nostrae dictionis. Sin autem ea, quae observata 109
sunt in usu ac tractatione dicendi, haec ab hominibus
callidis ac peritis animadversa ac notata, verbis definita,
generibus inlustrata, partibus distributa sunt—id quod video
potuisse fieri—, non intellego, quam ob rem non, si minus
illa subtili definitione, at hac vulgari opinione ars esse
videatur. Sed sive est ars sive artis quaedam similitudo,
non est ea quidem neglegenda; verum intellegendum est
alia quaedam ad consequendam eloquentiam esse maiora.'

Tum Antonius vehementer se adsentiri Crasso dixit, quod 24 110

M = *HE* 9 decet nec *H*²: denique *M* 16 verbis *M* posita *M* 17 exposuit *L*: deposuit *M*: posuit *Lg* 20 24 definita *M*: designata *L* 31 assentire *M*

neque ita amplecteretur artem, ut ei solerent, qui omnem
vim dicendi in arte ponerent, neque rursus eam totam,
sicut plerique philosophi facerent, repudiaret. 'Sed exi-
stimo' inquit 'gratum te his, Crasse, facturum, si ista
exposueris quae putas ad dicendum plus quam ipsam
111 artem posse prodesse.' 'Dicam equidem, quoniam institui,
petamque a vobis,' inquit 'ne has meas ineptias efferatis;
quamquam moderabor ipse, ne ut quidam magister atque
artifex, sed quasi unus ex togatorum numero atque ex
forensi usu homo mediocris neque omnino rudis videar non
ipse a me aliquid promisisse, sed fortuito in sermonem
112 vestrum incidisse. Equidem cum peterem magistratum,
solebam in prensando dimittere a me Scaevolam, cum ita
ei dicerem, me velle esse ineptum, id erat, petere blandius,
quod, nisi inepte fieret, bene non posset fieri;—hunc autem
esse unum hominem ex omnibus, quo praesente ego ineptum
esse me minime vellem—quem quidem nunc mearum
ineptiarum testem et spectatorem fortuna constituit: nam
quid est ineptius quam de dicendo dicere, cum ipsum
dicere numquam sit non ineptum, nisi cum est necessarium?'
113 'Perge vero,' inquit 'Crasse,' Mucius; 'istam enim culpam,
25 quam vereris, ego praestabo.' 'Sic igitur' inquit 'sentio,'
Crassus 'naturam primum atque ingenium ad dicendum
vim adferre maximam; neque vero istis, de quibus paulo
ante dixit Antonius, scriptoribus artis rationem dicendi et
viam, sed naturam defuisse; nam et animi atque ingeni
celeres quidam motus esse debent, qui et ad excogitandum
acuti et ad explicandum ornandumque sint uberes et ad
114 memoriam firmi atque diuturni; et si quis est qui haec
putet arte accipi posse,—quod falsum est; praeclare enim
res se habeat, si haec accendi aut commoveri arte possint;
inseri quidem et donari ab arte non possunt; omnia sunt
enim illa dona naturae—quid de illis dicam, quae certe cum

M = *HE* 4 iis *M* 9 ex oratorum *M*

ipso homine nascuntur, linguae solutio, vocis sonus, latera,
vires, conformatio quaedam et figura totius oris et corporis?
Neque enim haec ita dico, ut ars aliquos limare non possit 115
—neque enim ignoro, et quae bona sint, fieri meliora posse
doctrina, et, quae non optima, aliquo modo acui tamen et
corrigi posse—, sed sunt quidam aut ita lingua haesitantes
aut ita voce absoni aut ita vultu motuque corporis vasti
atque agrestes, ut, etiam si ingeniis atque arte valeant, tamen
in oratorum numerum venire non possint; sunt autem
quidam ita in eisdem rebus habiles, ita naturae muneribus
ornati, ut non nati, sed ab aliquo deo ficti esse videantur.
Magnum quoddam est onus atque munus suscipere atque 116
profiteri se esse, omnibus silentibus, unum maximis de rebus
magno in conventu hominum audiendum; adest enim fere
nemo, quin acutius atque acrius vitia in dicente quam recta
videat; ita quicquid est, in quo offenditur, id etiam illa,
quae laudanda sunt, obruit. Neque haec in eam sententiam 117
disputo, ut homines adulescentis, si quid naturale forte non
habeant, omnino a dicendi studio deterream: quis enim
non videt C. Coelio, aequali meo, magno honori fuisse,
homini novo, illam ipsam, quamcumque adsequi potuerat,
in dicendo mediocritatem? Quis vestrum aequalem, Q.
Varium, vastum hominem atque foedum, non intellegit illa
ipsa facultate, quamcumque habuit, magnam esse in civitate
gratiam consecutum? Sed quia de oratore quaerimus, **26**
fingendus est nobis oratione nostra detractis omnibus vitiis 118
orator atque omni laude cumulatus. Neque enim, si multi-
tudo litium, si varietas causarum, si haec turba et barbaria
forensis dat locum vel vitiosissimis oratoribus, idcirco nos
hoc, quod quaerimus, omittemus. Itaque in eis artibus, in
quibus non utilitas quaeritur necessaria, sed animi libera

M = *HE* 1 laterum *Pearce* 5 optima non *M* 11 ficti *L* *recc.*: electi *M*: dati *Friedrich* 15 in dicente *M* *recc.*: indicet *recc.* 21 homini novo *L*: omnino *M* 22 aequalem meum *M* 27 cumulandus *M* 30 hoc *L*: hic *M*

quaedam oblectatio, quam diligenter et quam prope fastidiose iudicamus! Nullae enim lites neque controversiae sunt, quae cogant homines sicut in foro non bonos oratores,
119 item in theatro actores malos perpeti. Est igitur oratori diligenter providendum, non uti eis satis faciat, quibus necesse est, sed ut eis admirabilis esse videatur, quibus libere liceat iudicare; ac, si quaeritis, plane quid sentiam enuntiabo apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacui et tacendum putavi: mihi etiam qui optime dicunt quique id facillime atque ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt et in ordienda oratione perturbantur, paene impudentes videntur,—tametsi id ac-
120 cidere non potest; ut enim quisque optime dicit, ita maxime dicendi difficultatem variosque eventus orationis exspectationemque hominum pertimescit;—qui vero nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere atque edere, is mihi, etiam si commovetur in dicendo, tamen impudens videtur; non enim pudendo, sed non faciendo id, quod non decet, impudentiae nomen
121 effugere debemus; quem vero non pudet,—id quod in plerisque video—hunc ego non reprehensione solum, sed etiam poena dignum puto. Equidem et in vobis animum advertere soleo et in me ipso saepissime experior, ut et exalbescam in principiis dicendi et tota mente atque artubus omnibus contremiscam; adulescentulus vero sic initio accusationis exanimatus sum, ut hoc summum beneficium Q. Maximo debuerim, quod continuo consilium dimiserit,
122 simul ac me fractum ac debilitatum metu viderit.' Hic omnes adsensi significare inter sese et conloqui coeperunt; fuit enim mirificus quidam in Crasso pudor, qui tamen non modo non obesset eius orationi, sed etiam probitatis com-
27 mendatione prodesset. Tum Antonius 'saepe, ut dicis,'

M = HE 18 enim pudendo sed *L recc.* : enim faciendo solum quod non decet sed *H* : enim faciendo sed *M* 30 non modo *om.* *M*

inquit 'animadverti, Crasse, et te et ceteros summos oratores,
quamquam tibi par mea sententia nemo umquam fuit, in
dicendi exordio permoveri; cuius quidem rei cum causam 123
quaererem, quidnam esset cur, ut in quoque oratore
plurimum esset, ita maxime is pertimesceret, has causas
inveniebam duas: unam, quod intellegerent ei, quos usus
ac natura docuisset, non numquam summis oratoribus non
satis ex sententia eventum dicendi procedere; ita non
iniuria, quotienscumque dicerent, id, quod aliquando posset
accidere, ne illo ipso *tempore* accideret, timere; altera est 124
haec, de qua queri saepe soleo; quod ceterarum homines
artium spectati et probati, si quando aliquid minus bene
fecerunt quam solent, aut noluisse aut valetudine impediti
non potuisse consequi id, quod scirent, putantur: 'noluit'
inquiunt 'hodie agere Roscius,' aut 'crudior fuit'; ora-
toris peccatum, si quod est animadversum, stultitiae pecca-
tum videtur; stultitia autem excusationem non habet, 125
quia nemo videtur, aut quia crudus fuerit aut quod ita
maluerit, stultus fuisse; quo etiam gravius iudicium in
dicendo subimus: quotiens enim dicimus, totiens de nobis
iudicatur, et, qui semel in gestu peccavit, non continuo
existimatur nescire gestum, cuius autem in dicendo quid
reprehensum est, aut aeterna in eo aut certe diuturna valet
opinio tarditatis. Illud vero, quod a te dictum est, esse 28
permulta, quae orator a natura nisi haberet, non multum 126
a magistro adiuvaretur, valde tibi adsentior inque eo vel
maxime probavi summum illum doctorem, Alabandensem
Apollonium, qui cum mercede doceret, tamen non patie-
batur eos, quos iudicabat non posse oratores evadere,
operam apud sese perdere, dimittebatque et ad quam
quemque artem putabat esse aptum, ad eam impellere

1–5 *M = HE* 6 *seqq. M = H* 4 ut *om. M* 5 causas *post hoc verbum deficit E* 10 tempore *add. Cod. Gud.*[2]: ne illo ipso *H m*: *in H rasura*: ne tum *L* 22 qui . . . reprehensus *M*: cuius . . . reprehensum *L*

127 atque hortari solebat. Satis est enim in ceteris artificiis percipiendis tantum modo similem esse hominis et id, quod tradatur vel etiam inculcetur, si qui forte sit tardior, posse percipere animo et memoria custodire; non quaeritur mobilitas linguae, non celeritas verborum, non denique ea,
128 quae nobis non possumus fingere, facies, vultus, sonus: in oratore autem acumen dialecticorum, sententiae philosophorum, verba prope poetarum, memoria iuris consultorum, vox tragoedorum, gestus paene summorum actorum est requirendus; quam ob rem nihil in hominum genere rarius perfecto oratore inveniri potest; quae enim, singularum rerum artifices singula si mediocriter adepti sunt, probantur, ea nisi omnia sunt in oratore summa, probari non possunt.
129 Tum Crassus 'atqui vide' inquit 'in artificio perquam tenui et levi quanto plus adhibeatur diligentiae, quam in hac re, quam constat esse maximam: saepe enim soleo audire Roscium, cum ita dicat, se adhuc reperire discipulum, quem quidem probaret, potuisse neminem, non quo non essent quidam probabiles, sed quia, si aliquid modo esset viti, id ferre ipse non posset; nihil est enim tam insigne nec tam ad diuturnitatem memoriae stabile quam id, in quo aliquid
130 offenderis. Itaque ut ad hanc similitudinem huius histrionis oratoriam laudem dirigamus, videtisne quam nihil ab eo nisi perfecte, nihil nisi cum summa venustate fiat, nisi ita, ut deceat et uti omnis moveat atque delectet? Itaque hoc iam diu est consecutus, ut, in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur. Hanc ego absolutionem perfectionemque in oratore desiderans, a qua ipse longe absum, facio impudenter; mihi enim volo ignosci, ceteris ipse non ignosco; nam qui non potest, qui vitiose facit, quem denique non decet, hunc, ut Apollonius iubebat,

1–9 paene summo- *M* = *H*   9 -rum *seqq. recc.*^{2} 2 percipiendis *L recc.* : perficiendis *M*   7 sententia *M* : scientia *recc.*, *quod maluit Friedrich*   9 *post* sūmo- *deficit H*   13 possunt *codd.*; potest *Bake*   14 perquam *Lambinus* : opera quam *codd.*

ad id, quod facere possit, detrudendum puto.' 'Num tu 29
igitur' inquit Sulpicius 'me aut hunc Cottam ius civile aut 131
rem militarem iubes discere? Nam quis ad ista summa
atque in omni genere perfecta potest pervenire?' Tum
ille 'ego vero,' inquit 'quod in vobis egregiam quandam ac
praeclaram indolem ad dicendum esse cognovi, idcirco haec
exposui omnia; nec magis ad eos deterrendos, qui non
possent, quam ad vos, qui possetis, exacuendos accommo-
davi orationem meam; et quamquam in utroque vestrum
summum esse ingenium studiumque perspexi, tamen haec,
quae sunt in specie posita, de quibus plura fortasse dixi,
quam solent Graeci dicere, in te, Sulpici, divina sunt; ego 132
enim neminem nec motu corporis neque ipso habitu atque
forma aptiorem nec voce pleniorem aut suaviorem mihi
videor audisse; quae quibus a natura minora data sunt,
tamen illud adsequi possunt, ut eis, quae habent, modice
et scienter utantur et ut ne dedeceat. Id enim est maxime
vitandum et de hoc uno minime est facile praecipere non
mihi modo, qui sicut unus paterfamilias his de rebus loquor,
sed etiam ipsi illi Roscio, quem saepe audio dicere caput
esse artis decere, quod tamen unum id esse, quod tradi arte
non possit. Sed, si placet, sermonem alio transferamus et 133
nostro more aliquando, non rhetorico, loquamur.' 'Minime
vero,' inquit Cotta; 'nunc enim te iam exoremus necesse
est, quoniam retines nos in hoc studio nec ad aliam dimittis
artem, ut nobis explices, quicquid est istud, quod tu in
dicendo potes;—neque enim sumus nimis avidi; ista tua
mediocri eloquentia contenti sumus—idque ex te quaerimus,
(ut ne plus nos adsequamur, quam quantulum tu in dicendo
adsecutus es), quoniam, quae a natura expetenda sunt, ea
dicis non nimis deesse nobis, quid praeterea esse adsumen-
dum putes?' Tum Crassus adridens 'quid censes,' inquit 30
'Cotta, nisi studium et ardorem quendam amoris? sine quo 134

cum in vita nihil quisquam egregium, tum certe hoc, quod tu expetis, nemo umquam adsequetur. Neque vero vos ad eam rem video esse cohortandos, quos, cum mihi quoque
135 sitis molesti, nimis etiam flagrare intellego cupiditate. Sed profecto studia nihil prosunt perveniendi aliquo, nisi illud, quod eo, quo intendas, ferat deducatque, cognoris. Qua re quoniam mihi levius quoddam onus imponitis neque ex me de oratoris arte, sed de hac mea, quantulacumque est, facultate quaeritis, exponam vobis non quandam aut perreconditam aut valde difficilem aut magnificam aut gravem rationem consuetudinis meae, qua quondam solitus sum uti,
136 cum mihi in isto studio versari adulescenti licebat.' Tum Sulpicius 'o diem, Cotta, nobis' inquit 'optatum! Quod enim neque precibus umquam nec insidiando nec speculando adsequi potui, ut, quid Crassus ageret meditandi aut dicendi causa, non modo videre mihi, sed ex eius scriptore et lectore Diphilo suspicari liceret, id spero nos esse adeptos omniaque iam ex ipso, quae diu cupimus, cognituros.'

31 Tum Crassus 'atqui arbitror, Sulpici, cum audieris, non
137 tam te haec admiraturum, quae dixero, quam existimaturum tum, cum ea audire cupiebas, causam cur cuperes non fuisse; nihil enim dicam reconditum, nihil exspectatione vestra dignum, nihil aut inauditum vobis aut cuiquam novum. Nam principio, id quod est homine ingenuo liberaliterque educato dignum, non negabo me ista omnium communia et contrita
138 praecepta didicisse: primum oratoris officium esse dicere ad persuadendum accommodate; deinde esse omnem orationem aut de infinitae rei quaestione sine designatione personarum et temporum aut de re certis in personis ac temporibus locata;
139 in utraque autem re quicquid in controversiam veniat, in eo quaeri solere aut factumne sit aut, si est factum, quale sit aut etiam quo nomine vocetur aut, quod non nulli addunt, rec-

1 quisquam *Madvig Adv. Crit.* iii. 86: quicquam *codd.* 17 expiscari *Siesbyeus*

tene factum esse videatur; exsistere autem controversias 140
etiam ex scripti interpretatione, in quo aut ambigue quid
sit scriptum aut contrarie aut ita, ut a sententia scriptura dis-
sentiat; his autem omnibus partibus subiecta quaedam esse
argumenta propria. Sed causarum, quae sint a communi 141
quaestione seiunctae, partim in iudiciis versari, partim in
deliberationibus; esse etiam genus tertium, quod in laudan-
dis aut vituperandis hominibus poneretur; certosque esse
locos, quibus in iudiciis uteremur, in quibus aequitas quae-
reretur; alios in deliberationibus, quae omnes ad utilitatem
dirigerentur eorum quibus consilium daremus; alios item in
laudationibus, in quibus ad personarum dignitatem omnia
referrentur; cumque esset omnis oratoris vis ac facultas in 142
quinque partis distributa, ut deberet reperire primum quid
diceret, deinde inventa non solum ordine, sed etiam mo-
mento quodam atque iudicio dispensare atque componere;
tum ea denique vestire atque ornare oratione; post memoria
saepire; ad extremum agere cum dignitate ac venustate.
Etiam illa cognoram et acceperam, ante quam de re dice- 143
remus, initio conciliandos eorum esse animos, qui audirent;
deinde rem demonstrandam; postea controversiam consti-
tuendam; tum id, quod nos intenderemus, confirmandum;
post, quae contra dicerentur, refellenda; extrema autem
oratione ea, quae pro nobis essent, amplificanda et augenda,
quaeque essent pro adversariis, infirmanda atque frangenda.
Audieram etiam quae de orationis ipsius ornamentis tra- 32
derentur, in qua praecipitur primum, ut pure et Latine 144
loquamur, deinde ut plane et dilucide, tum ut ornate, post
ad rerum dignitatem apte et quasi decore; singularumque
rerum praecepta cognoram. Quin etiam, quae maxime pro- 145
pria essent naturae, tamen his ipsis artem adhiberi videram;
nam de actione et de memoria quaedam brevia, sed magna

10 qui omnes *vulg.*, *correxit Ellendt cum codd.* 27 qua *codd.*: quo *Schütz*

cum exercitatione praecepta gustaram. In his enim fere rebus omnis istorum artificum doctrina versatur, quam ego si nihil dicam adiuvare, mentiar; habet enim quaedam quasi ad commonendum oratorem, quo quidque referat et quo intuens ab eo, quodcumque sibi proposuerit, minus
146 aberret. Verum ego hanc vim intellego esse in praeceptis omnibus, non ut ea secuti oratores eloquentiae laudem sint adepti, sed, quae sua sponte homines eloquentes facerent, ea quosdam observasse atque collegisse; sic esse non eloquentiam ex artificio, sed artificium ex eloquentia natum; quod tamen, ut ante dixi, non eicio; est enim, etiam si minus necessarium ad bene dicendum, tamen ad cogno-
147 scendum non inliberale; et exercitatio quaedam suscipienda vobis est; quamquam vos quidem iam pridem estis in cursu: sed eis, qui ingrediuntur in stadium, quique ea, quae agenda sunt in foro tamquam in acie, possunt etiam nunc exercitatione quasi ludicra praediscere ac meditari.'
148 'Hanc ipsam' inquit Sulpicius 'nosse volumus; ac tamen ista, quae abs te breviter de arte decursa sunt, audire cupimus, quamquam sunt nobis quoque non inaudita; verum illa mox; nunc de ipsa exercitatione quid sentias quaerimus.'
33
149 'Equidem probo ista,' Crassus inquit 'quae vos facere soletis, ut, causa aliqua posita consimili causarum earum, quae in forum deferuntur, dicatis quam maxime ad veritatem accommodate; sed plerique in hoc vocem modo, neque eam scienter, et viris exercent suas et linguae celeritatem incitant verborumque frequentia delectantur; in quo fallit eos, quod audierunt, dicendo homines, ut dicant, efficere
150 solere; vere enim etiam illud dicitur, perverse dicere homines perverse dicendo facillime consequi. Quam ob rem in istis ipsis exercitationibus, etsi utile est etiam subito saepe dicere, tamen illud utilius, sumpto spatio ad cogitandum

9 atque collegisse *Nizolius*: atque id egisse *codd.*: redegisse *Bake*
15 in stadium *Lambinus 'ex cod. longe optimo'*: ad studium *codd.*

paratius atque accuratius dicere. Caput autem est, quod, ut vere dicam, minime facimus (est enim magni laboris, quem plerique fugimus), quam plurimum scribere. Stilus optimus et praestantissimus dicendi effector ac magister; neque iniuria; nam si subitam et fortuitam orationem commentatio et cogitatio facile vincit, hanc ipsam profecto adsidua ac diligens scriptura superabit. Omnes enim, sive artis 151
sunt loci sive ingeni cuiusdam ac prudentiae, qui modo insunt in ea re, de qua scribimus, anquirentibus nobis omnique acie ingeni contemplantibus ostendunt se et occurrunt; omnesque sententiae verbaque omnia, quae sunt cuiusque generis maxime inlustria, sub acumen stili subeant et succedant necesse est; tum ipsa conlocatio conformatioque verborum perficitur in scribendo, non poetico, sed quodam oratorio numero et modo. Haec sunt, quae clamores et 152
admirationes in bonis oratoribus efficiunt; neque ea quisquam, nisi diu multumque scriptitarit, etiam si vehementissime se in his subitis dictionibus exercuerit, consequetur; et qui a scribendi consuetudine ad dicendum venit, hanc adfert facultatem, ut, etiam subito si dicat, tamen illa, quae dicantur, similia scriptorum esse videantur; atque etiam, si quando in dicendo scriptum attulerit aliquid, cum ab eo discesserit, reliqua similis oratio consequetur; ut concitato 153
navigio, cum remiges inhibuerunt, retinet tamen ipsa navis motum et cursum suum intermisso impetu pulsuque remorum, sic in oratione perpetua, cum scripta deficiunt, parem tamen obtinet oratio reliqua cursum scriptorum similitudine et vi concitata. In cotidianis autem commentationibus 34 154
equidem mihi adulescentulus proponere solebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem nostrum illum inimicum solitum esse uti sciebam, ut aut versibus propositis quam maxime gravibus aut oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria possem comprehendere, eam rem

17 nisi *codd.* : nisi qui *Lambinus cum recc. non nullis*

ipsam, quam legissem, verbis aliis quam maxime possem lectis, pronuntiarem; sed post animadverti hoc esse in hoc viti, quod ea verba, quae maxime cuiusque rei propria quaeque essent ornatissima atque optima, occupasset aut Ennius, si ad eius versus me exercerem, aut Gracchus, si eius orationem mihi forte proposuissem: ita, si eisdem verbis uterer, nihil prodesse; si aliis, etiam obesse, cum minus idoneis
155 uti consuescerem. Postea mihi placuit, eoque sum usus adulescens, ut summorum oratorum Graecas orationes explicarem, quibus lectis hoc adsequebar, ut, cum ea, quae legeram Graece, Latine redderem, non solum optimis verbis uterer et tamen usitatis, sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae nova nostris essent, dum modo essent
156 idonea. Iam vocis et spiritus et totius corporis et ipsius linguae motus et exercitationes non tam artis indigent quam laboris; quibus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur, quorum similes velimus esse. Intuendi nobis sunt non solum oratores, sed etiam actores, ne mala consuetudine ad aliquam deformitatem pravitatemque veniamus.
157 Exercenda est etiam memoria ediscendis ad verbum quam plurimis et nostris scriptis et alienis; atque in ea exercitatione non sane mihi displicet adhibere, si consueris, etiam istam locorum simulacrorumque rationem, quae in arte traditur. Educenda deinde dictio est ex hac domestica exercitatione et umbratili medium in agmen, in pulverem, in clamorem, in castra atque in aciem forensem; subeundus visus hominum et periclitandae vires ingeni, et illa com-
158 mentatio inclusa in veritatis lucem proferenda est. Legendi etiam poetae, cognoscendae historiae, omnium bonarum artium doctores atque scriptores eligendi et pervolutandi et exercitationis causa laudandi, interpretandi, corrigendi, vitu-

6 posuissem *Friedrich* 21 -citatione *incipit H fol. xix* [*M* = *H*] 27 visus *Victor*: usus *codd.* hominum *Lg* 2. 36: omnium *codd.*: *om. H* 30 eligendi *H*: legendi *m*: et legendi *L*

perandi [refellendi]; disputandumque de omni re in con-
trarias partis et, quicquid erit in quaque re, quod probabile
videri possit, eliciendum [atque dicendum]; perdiscendum 159
ius civile, cognoscendae leges, percipienda omnis antiquitas,
senatoria consuetudo, disciplina rei publicae, iura sociorum,
foedera, pactiones, causa imperi cognoscenda est; libandus
est etiam ex omni genere urbanitatis facetiarum quidam
lepos, quo tamquam sale perspergatur omnis oratio. Effudi
vobis omnia quae sentiebam, quae fortasse, quemcumque
patremfamilias adripuissetis ex aliquo circulo, eadem vobis
percontantibus respondisset.'

Haec cum Crassus dixisset, silentium est consecutum; 35 160
sed quamquam satis eis, qui aderant, ad id, quod erat pro-
positum, dictum videbatur, tamen sentiebant celerius esse
multo quam ipsi vellent ab eo peroratum. Tum Scaevola
'quid est, Cotta?' inquit 'quid tacetis? Nihilne vobis in
mentem venit, quod praeterea ab Crasso requiratis?' 'Id 161
me hercule' inquit 'ipsum attendo: tantus enim cursus ver-
borum fuit et sic evolavit oratio, ut eius vim et incitationem
aspexerim, vestigia ingressumque vix viderim, et tamquam
in aliquam locupletem ac refertam domum venerim, non
explicata veste neque proposito argento neque tabulis et
signis propalam conlocatis, sed his omnibus multis magnifi-
cisque rebus constructis ac reconditis; sic modo in oratione
Crassi divitias atque ornamenta eius ingeni per quaedam
involucra atque integumenta perspexi, sed ea contemplari
cum cuperem, vix aspiciendi potestas fuit; itaque nec hoc
possum dicere, me omnino ignorare, quid possideat, neque
plane nosse atque vidisse.' 'Quin tu igitur facis idem,' 162
inquit Scaevola 'quod faceres, si in aliquam domum plenam
ornamentorum villamve venisses? Si ea seposita, ut dicis,

M = H 1 refellendi *om. Hm* 3 eliciendum *Lm*: eligendum *M* atque dicendum *om. L* 16 quid *recc.*: quod *HL Nonius* 29 vidisse *recc.*: id vidisse *Friedrich*: invidisse *M* 31 villamve *vulg.*: villam *H*, *secl. Friedrich*

essent, tu, qui valde spectandi cupidus esses, non dubitares rogare dominum, ut proferri iuberet, praesertim si esset familiaris: similiter nunc petes a Crasso, ut illam copiam ornamentorum suorum, quam constructam uno in loco quasi per transennam praetereuntes strictim aspeximus, in lucem
163 proferat et suo quidque in loco conlocet.' 'Ego vero' inquit Cotta 'a te peto, Scaevola:—me enim et hunc Sulpicium impedit pudor ab homine omnium gravissimo, qui genus huius modi disputationis semper contempserit, haec, quae isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere:—sed tu hanc nobis veniam, Scaevola, da, et perfice, ut Crassus haec, quae coartavit et peranguste refersit in oratione sua,
164 dilatet nobis atque explicet.' 'Ego me hercule' inquit Mucius 'antea vestra magis hoc causa volebam, quam mea; neque enim tanto opere hanc a Crasso disputationem desiderabam, quanto opere eius in causis oratione delector; nunc vero, Crasse, mea quoque te iam causa rogo, ut, quoniam tantum habemus oti, quantum iam diu nobis non contigit, ne graveris exaedificare id opus, quod instituisti: formam enim totius negoti opinione meliorem maioremque video, quam
36 165 vehementer probo.' 'Enimvero' inquit Crassus 'mirari satis non queo etiam te haec, Scaevola, desiderare, quae neque ego ita teneo, uti ei, qui docent, neque sunt eius generis, ut, si optime tenerem, digna essent ista sapientia ac tuis auribus.' 'Ain tu?' inquit ille: 'si de istis communibus et pervagatis vix huic aetati audiendum putas, etiamne illa neglegere possumus, quae tu oratori cognoscenda esse dixisti, de naturis hominum, de moribus, de rationibus eis, quibus hominum mentes et incitarentur et reprimerentur, de historia, de antiquitate, de administratione rei publicae, denique de nostro ipso iure civili? Hanc enim ego omnem scientiam

M = *H*   2 esset *H*: esses *Lm*   17 te iam *Kiessling*: etiam *codd.*   18 graveris *m*: gravere *H recc.*   20 maioremque *recc.*: graviorem *H*   28 de moribus . . . hominum *om.* *M*

et copiam rerum in tua prudentia sciebam inesse; in oratoris vero instrumento tam lautam supellectilem numquam videram.' 'Potes igitur,' inquit Crassus 'ut alia omittam 166 innumerabilia et immensa et ad ipsum tuum ius civile veniam, oratores putare eos, quos multas horas exspectavit, cum in campum properaret, et ridens et stomachans P. Scaevola, cum Hypsaeus maxima voce, plurimis verbis a M. Crasso praetore contenderet, ut ei, quem defendebat, causa cadere liceret, Cn. autem Octavius, homo consularis, non minus longa oratione recusaret, ne adversarius causa caderet ac ne is, pro quo ipse diceret, turpi tutelae iudicio atque omni molestia stultitia adversarii liberaretur?' 'Ego vero istos,' 167 inquit—'memini enim mihi narrare Mucium—non modo oratoris nomine sed ne foro quidem dignos vix putarim.' 'Atqui non defuit illis patronis' inquit Crassus 'eloquentia neque dicendi ratio aut copia, sed iuris civilis scientia: quod alter plus lege agendo petebat, quam quantum lex in XII tabulis permiserat, quod cum impetrasset, causa caderet; alter iniquum putabat plus secum agi, quam quod erat in actione; neque intellegebat, si ita esset actum, litem adversarium perditurum. Quid? in his paucis diebus nonne 37 168 nobis in tribunali Q. Pompei praetoris urbani familiaris nostri sedentibus homo ex numero disertorum postulabat, ut illi, unde peteretur, vetus atque usitata exceptio daretur CVIVS PECVNIAE DIES FVISSET? quod petitoris causa comparatum esse non intellegebat, ut, si ille infitiator probasset iudici ante petitam esse pecuniam, quam esset coepta deberi, petitor rursus cum peteret, ne exceptione excluderetur, QVOD EA RES IN IVDICIVM ANTE VENISSET. Quid ergo hoc fieri 169 turpius aut dici potest, quam eum, qui hanc personam susceperit, ut amicorum controversias causasque tueatur, laborantibus succurrat, aegris medeatur, adflictos excitet, hunc

M = *H* *vulg.* 14 putari *Mm* 16 scientia *Mm*: prudentia *L* 19 erat *M*: esset *L* 21 in his *vulg.*: in *om. H*

in minimis tenuissimisque rebus ita labi, ut aliis miserandus,
170 aliis inridendus esse videatur? Equidem propinquum no-
strum P. Crassum [illum Divitem] cum multis aliis rebus
elegantem hominem et ornatum tum praecipue in hoc effe-
rendum et laudandum puto, quod, cum P. Scaevolae frater
esset, solitus est ei persaepe dicere neque illum in iure civili
satis [illi arti] facere posse, nisi dicendi copiam adsumpsisset
—quod quidem hic, qui mecum consul fuit, filius eius est
consecutus—neque se ante causas amicorum tractare atque
171 agere coepisse, quam ius civile didicisset. Quid vero ille
[M.] Cato? Nonne et eloquentia tanta fuit, quantam illa
tempora atque illa aetas in hac civitate ferre maximam
potuit, et iuris civilis omnium peritissimus? Verecundius
hac de re iam dudum loquor, quod adest vir in dicendo
summus, quem ego unum oratorem maxime admiror; sed
172 tamen idem hoc semper ius civile contempsit. Verum,
quoniam sententiae atque opinionis meae voluistis esse par-
ticipes, nihil occultabo et, quoad potero, vobis exponam,
38 quid de quaque re sentiam. Antoni incredibilis quae-
dam et prope singularis et divina vis ingeni videtur, etiam si
hac scientia iuris nudata sit, posse se facile ceteris armis
prudentiae tueri atque defendere; quam ob rem hic nobis
sit exceptus; ceteros vero non dubitabo primum inertiae
173 condemnare sententia mea, post etiam impudentiae; nam
volitare in foro, haerere in iure ac praetorum tribunalibus,
iudicia privata magnarum rerum obire, in quibus saepe non
de facto, sed de aequitate ac iure certetur, iactare se in
causis centumviralibus, in quibus usucapionum, tutelarum,
gentilitatum, agnationum, adluvionum, circumluvionum, nex-
orum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, tes-
tamentorum ruptorum aut ratorum, ceterarumque rerum

M = H 3 illum Divitem *seclusit Bake* 7 illi arti *seclusit Ernesti* -di copiam: *incipit p. xxi. codicis Harleiani* 11 M. *om. Hm* 12 ferre *m*: ea ferre H^1: et ferre H^2

innumerabilium iura versentur, cum omnino, quid suum, quid alienum, qua re denique civis aut peregrinus, servus aut liber quispiam sit, ignoret, insignis est impudentiae. Illa vero deridenda adrogantia est, in minoribus navigiis 174
rudem esse se confiteri, quinqueremis autem aut etiam maiores gubernare didicisse. Tu mihi cum in circulo decipiare adversari stipulatiuncula et cum obsignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit scriptum, quo ille capiatur, ego tibi ullam causam maiorem committendam putem? Citius hercule is, qui duorum scalmorum naviculam in portu everterit, in Euxino ponto Argonautarum navem gubernarit. Quid? si ne parvae quidem causae sunt, sed saepe maximae, 175
in quibus certatur de iure civili, quod tandem os est eius patroni, qui ad eas causas sine ulla scientia iuris audet accedere? Quae potuit igitur esse causa maior, quam illius militis? de cuius morte cum domum falsus ab exercitu nuntius venisset et pater eius re credita testamentum mutasset et, quem ei visum esset, fecisset heredem essetque ipse mortuus, res delata est ad centumviros, cum miles domum revenisset egissetque lege in hereditatem paternam testamento exheres filius. [Nempe] in ea causa quaesitum est de iure civili, possetne paternorum bonorum exheres esse filius, quem pater testamento neque heredem neque exheredem scripsisset nominatim. Quid? qua de re inter 39 176
Marcellos et Claudios patricios centumviri iudicarunt, cum Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudii patricii eiusdem hominis hereditatem gente ad se redisse dicerent, nonne in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis et gentilitatis iure dicendum? Quid? quod item in centumvirali iudicio certatum 177
esse accepimus, cum Romam in exsilium venisset, cui Romae exsulare ius esset, si se ad aliquem quasi patronum applicavisset, intestatoque esset mortuus, nonne in ea causa ius

M = *H* 2 demum *m* 11 evertit *H* 21 Nempe *om.* *Hm*
30 cum Romam *Ellendt*: qui Romam *codd.*

applicationis obscurum sane et ignotum patefactum in iudicio
178 atque inlustratum est a patrono? Quid? nuper, cum ego C. Sergi Oratae contra hunc nostrum Antonium iudicio privato causam defenderem, nonne omnis nostra in iure versata defensio est? Cum enim M. Marius Gratidianus aedis Oratae vendidisset neque servire quandam earum aedium partem in mancipi lege dixisset, defendebamus, quicquid fuisset incommodi in mancipio, id si venditor
179 scisset neque declarasset, praestare debere. Quo quidem in genere familiaris noster M. Buculeius, homo neque meo iudicio stultus et suo valde sapiens et ab iuris studio non abhorrens, simili [in re] quodam modo nuper erravit: nam cum aedis L. Fufio venderet, in mancipio lumina, uti tum essent, ita recepit; Fufius autem, simul atque aedificari coeptum est in quadam parte urbis, quae modo ex illis aedibus conspici posset, egit statim cum Buculeio, quod, cuicumque particulae caeli officeretur, quamvis esset procul,
180 mutari lumina putabat. Quid vero? clarissima M'. Curi causa Marcique Coponi nuper apud centumviros quo concursu hominum, qua exspectatione defensa est? Cum Q. Scaevola, aequalis et conlega meus, homo omnium et disciplina iuris civilis eruditissimus et ingenio prudentiaque acutissimus et oratione maxime limatus atque subtilis atque, ut ego soleo dicere, iuris peritorum eloquentissimus, eloquentium iuris peritissimus, ex scripto testamentorum iura defenderet negaretque, nisi postumus et natus et, ante quam in suam tutelam veniret, mortuus esset, heredem eum esse posse, qui esset secundum postumum et natum et mortuum heres institutus; ego autem defenderem eum hac tum mente fuisse, qui testamentum fecisset, ut, si filius non esset, qui in suam tutelam veniret, M'. Curius esset heres, num destitit uterque nostrum in ea causa in auctoritatibus, in exemplis,

4 in iure versata *om. M.* 12 in re *om. L* 14 exaedificari *H*

in testamentorum formulis, hoc est, in medio iure civili
versari? Omitto iam plura exempla causarum amplissi- 40 181
marum, quae sunt innumerabilia: capitis nostri saepe potest
accidere ut causae versentur in iure. Etenim si C. Manci-
num, nobilissimum atque optimum virum atque consularem,
cum eum propter invidiam Numantini foederis pater patratus
ex s. c. Numantinis dedidisset eumque illi non recepissent
posteaque Mancinus domum revenisset neque in senatum
introire dubitasset, P. Rutilius, M. filius, tribunus plebis,
iussit educi, quod eum civem negaret esse, quia memoria sic
esset proditum, quem pater suus aut populus vendidisset aut
pater patratus dedidisset, ei nullum esse postliminium, quam 182
possumus reperire ex omnibus rebus civilibus causam con-
tentionemque maiorem quam de ordine, de civitate, de liber-
tate, de capite hominis consularis, praesertim cum haec non
in crimine aliquo, quod ille posset infitiari, sed in civili iure
consisteret? / Similique in genere, inferiore ordine, si quis
apud nos servisset ex populo foederato seseque liberasset
et postea domum revenisset, quaesitum est apud maiores
nostros, num is ad suos postliminio redisset et amisisset
hanc civitatem. Quid? de libertate, quo iudicium gravius 183
esse nullum potest, nonne ex iure civili potest esse con-
tentio, cum quaeritur, is, qui domini voluntate census sit,
continuone, an, ubi lustrum sit conditum, liber sit? Quid?
quod usu memoria patrum venit, ut paterfamilias, qui ex
Hispania Romam venisset, cum uxorem praegnantem in
provincia reliquisset, Romae alteram duxisset neque nuntium
priori remisisset, mortuusque esset intestato et ex utraque
filius natus esset, mediocrisne res in contentionem adducta
est, cum quaereretur de duobus civium capitibus et de
puero, qui ex posteriore natus erat, et de eius matre, quae,
si iudicaretur certis quibusdam verbis, non novis nuptiis

M = *H* 24 liber sit *m*: liber *H*: sitne liber *L* 27 Romaeque *recc.* 29 controversiam *L*

fieri cum superiore divortium, in concubinae locum duce-
184 retur? Haec igitur et horum similia iura suae civitatis ignorantem erectum et celsum, alacri et prompto ore atque vultu, huc atque illuc intuentem vagari cum magna caterva toto foro, praesidium clientibus atque opem amicis et prope cunctis civibus lucem ingeni et consili sui porrigentem atque tendentem, nonne in primis flagitiosum putandum est?

41
185 Et quoniam de impudentia dixi, castigemus etiam segnitatem hominum atque inertiam; nam si esset ista cognitio iuris magna atque difficilis, tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi laborem impellere: sed, o di immortales, non dicerem hoc, audiente Scaevola, nisi ipse dicere soleret nullius artis sibi faciliorem
186 cognitionem videri. Quod quidem certis de causis a plerisque aliter existimatur: primum, quia veteres illi, qui huic scientiae praefuerunt, obtinendae atque augendae potentiae suae causa pervulgari artem suam noluerunt; deinde, postea quam est editum, expositis a Cn. Flavio primum actionibus, nulli fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim componerent; nihil est enim, quod ad artem redigi possit, nisi ille prius, qui illa tenet, quorum artem instituere vult, habet illam scientiam, ut ex eis rebus, quarum
187 ars nondum sit, artem efficere possit. Hoc video, dum breviter voluerim dicere, dictum a me esse paulo obscurius;
42 sed experiar et dicam, si potero, planius. Omnia fere, quae sunt conclusa nunc artibus, dispersa et dissipata quondam fuerunt; ut in musicis numeri et voces et modi; in geometria lineamenta, formae, intervalla, magnitudines; in astrologia caeli conversio, ortus, obitus motusque siderum; in grammaticis poetarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus; in hac denique ipsa ratione dicendi excogitare, ornare, disponere,

1 locum *recc.*: loco *LH* 8 segnitatem *ex Nonio, p.* 174: segnitiem *sive* segnitiam *codd.*

meminisse, agere, † ignota quondam omnibus et diffusa late
videbantur. Adhibita est igitur ars quaedam extrinsecus ex 188
alio genere quodam, quod sibi totum philosophi adsumunt,
quae rem dissolutam divulsamque conglutinaret et ratione
quadam constringeret. Sit ergo in iure civili finis hic:
legitimae atque usitatae in rebus causisque civium aequabi-
litatis conservatio. Tum sunt notanda genera et ad certum 189
numerum paucitatemque revocanda. Genus autem id est,
quod sui similis communione quadam, specie autem diffe-
rentis, duas aut pluris complectitur partis; partes autem
sunt, quae generibus eis, ex quibus manant, subiciuntur;
omniaque, quae sunt vel generum vel partium nomina,
definitionibus, quam vim habeant, est exprimendum; est
enim definitio rerum earum, quae sunt eius rei propriae,
quam definire volumus, brevis et circumscripta quaedam
explicatio. Hisce ego rebus exempla adiungerem, nisi 190
apud quos haec haberetur oratio cernerem; nunc com-
plectar, quod proposui, brevi: si enim aut mihi facere
licuerit, quod iam diu cogito, aut alius quispiam aut me
impedito occuparit aut mortuo effecerit, ut primum omne
ius civile in genera digerat, quae perpauca sunt, deinde
eorum generum quasi quaedam membra dispertiat, tum
propriam cuiusque vim definitione declaret, perfectam
artem iuris civilis habebitis, magis magnam atque uberem
quam difficilem et obscuram. Atque interea tamen, dum 191
haec, quae dispersa sunt, coguntur, vel passim licet car-
pentem et conligentem undique repleri iusta iuris civilis
scientia. Nonne videtis equitem Romanum, hominem 43
acutissimo omnium ingenio, sed minime ceteris artibus
eruditum, C. Aculeonem, qui mecum vivit semperque vixit,
ita tenere ius civile, ut ei, cum ab hoc discesseritis, nemo de

M = *H* 1 ignota *codd. alii alia temptaverunt* quondam *codd.*: quodam modo *Harnecker*: quodam H^1 2 ex *om. M* 19 diu *om. M* 21 generum *codd.*: genere *H*: *om. L* 26 cogantur *Ernesti* 27 iusta *recc.*: istam *H*: ista *m*

192 eis, qui peritissimi sunt, anteponatur? Omnia sunt enim
posita ante oculos, conlocata in usu cotidiano, in congres-
sione hominum atque in foro; neque ita multis litteris aut
voluminibus magnis continentur; eadem enim elata sunt
primum a pluribus, deinde paucis verbis commutatis etiam
193 ab eisdem scriptoribus scripta sunt saepius. Accedit vero,
quo facilius percipi cognoscique ius civile possit, quod
minime plerique arbitrantur, mira quaedam in cognoscendo
suavitas et delectatio; nam, sive quem haec Aeliana studia
delectant, plurima est et in omni iure civili et in pontificum
libris et in XII tabulis antiquitatis effigies, quod et verborum
vetustas prisca cognoscitur et actionum genera quaedam
maiorum consuetudinem vitamque declarant; sive quem
civilis scientia, quam Scaevola non putat oratoris esse
propriam, sed cuiusdam ex alio genere prudentiae, totam
hanc descriptis omnibus civitatis utilitatibus ac partibus XII
tabulis contineri videbit: sive quem ista praepotens et
gloriosa philosophia delectat,—dicam audacius—hosce habet
fontis omnium disputationum suarum, qui iure civili et
194 legibus continentur: ex his enim et dignitatem maxime
expetendam videmus, cum vera virtus atque honestus
labor honoribus, praemiis, splendore decoratur, vitia autem
hominum atque fraudes damnis, ignominiis, vinclis, ver-
beribus, exsiliis, morte multantur; et docemur non infinitis
concertationumque plenis disputationibus, sed auctoritate
nutuque legum domitas habere libidines, coercere omnis
cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentis, oculos, manus
44 195 abstinere. Fremant omnes licet, dicam quod sentio: bib-
liothecas me hercule omnium philosophorum unus mihi
videtur XII tabularum libellus, si quis legum fontis et capita
viderit, et auctoritatis pondere et utilitatis ubertate superare.

M = *H* 9 Aeliana *Madvig*: aliena *codd.* 13 sive quis civili scientia *H*: quem *γe*: quod *L*: civilem scientiam *codd.* 19 *Post verba* iure civili *explicit fol. xxiv codicis Harleiani nondum perscriptum* 21 cum verus et iustus atque honestus *codd.*; *corr. Friedrich*

Ac si nos, id quod maxime debet, nostra patria delectat, 196 cuius rei tanta est vis ac tanta natura, ut Ithacam illam in asperrimis saxulis tamquam nidulum adfixam sapientissimus vir immortalitati anteponeret, quo amore tandem inflammati esse debemus in eius modi patriam, quae una in omnibus terris domus est virtutis, imperi, dignitatis? Cuius primum nobis mens, mos, disciplina nota esse debet, vel quia est patria parens omnium nostrum, vel quia tanta sapientia fuisse in iure constituendo putanda est quanta fuit in his tantis opibus imperi comparandis. Percipietis etiam illam 197 ex cognitione iuris laetitiam et voluptatem, quod, quantum praestiterint nostri maiores prudentia ceteris gentibus, tum facillime intellegetis, si cum illorum Lycurgo et Dracone et Solone nostras leges conferre volueritis; incredibile est enim, quam sit omne ius civile praeter hoc nostrum inconditum ac paene ridiculum; de quo multa soleo in sermonibus cotidianis dicere, cum hominum nostrorum prudentiam ceteris omnibus et maxime Graecis antepono. His ego de causis dixeram, Scaevola, eis, qui perfecti oratores esse vellent, iuris civilis esse cognitionem necessariam.

Iam vero ipsa per sese quantum adferat eis, qui ei 45 praesunt, honoris, gratiae, dignitatis, quis ignorat? Itaque, 198 ut apud Graecos infimi homines mercedula adducti ministros se praebent in iudiciis oratoribus, ei, qui apud illos πραγματικοί vocantur, sic in nostra civitate contra amplissimus quisque et clarissimus vir, ut ille, qui propter hanc iuris civilis scientiam sic appellatus a summo poeta est:

egregie cordatus homo, catus Aelius Sextus,

multique praeterea, qui, cum ingenio sibi auctore dignitatem peperissent, perfecerunt ut in respondendo iure auctoritate plus etiam quam ipso ingenio valerent. Sene- 199

29 auctore dignitatem *codd.*: auctoritatem *Manutius*: auctorum dignitatem *Muther*: auctore *deleverunt edd. non nulli* 30 reppérissent *codd.*: *corr. Matthiae*

ctuti vero celebrandae et ornandae quod honestius potest esse perfugium quam iuris interpretatio? Equidem mihi hoc subsidium iam inde ab adulescentia comparavi, non solum ad causarum usum forensem, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis, ut, cum me vires, quod fere iam tempus adventat, deficere coepissent, ista ab solitudine domum meam vindicarem. Quid est enim praeclarius quam honoribus et rei publicae muneribus perfunctum senem posse suo iure dicere idem, quod apud Ennium dicat ille Pythius Apollo, se esse eum, unde sibi, si non populi et reges, at omnes sui cives consilium expetant,

summarum rerum incerti: quos ego ope mea
†ex incertis certos compotesque consili
dimitto, ut ne res temere tractent turbidas:

200 est enim sine dubio domus iuris consulti totius oraculum civitatis; testis est huiusce Q. Muci ianua et vestibulum, quod in eius infirmissima valetudine adfectaque iam aetate maxima cotidie frequentia civium ac summorum hominum splendore celebratur.

46 201 Iam illa non longam orationem desiderant, quam ob rem existimem publica quoque iura, quae sunt propria civitatis atque imperi, tum monumenta rerum gestarum et vetustatis exempla oratori nota esse debere; nam ut in rerum privatarum causis atque iudiciis depromenda saepe oratio est ex iure civili et idcirco, ut ante diximus, oratori iuris civilis scientia necessaria est, sic in causis publicis iudiciorum, contionum, senatus omnis haec et antiquitatis memoria et publici iuris auctoritas et regendae rei publicae ratio ac scientia tamquam aliqua materies eis oratoribus, qui versantur
202 in re publica, subiecta esse debet. Non enim causidicum nescio quem neque clamatorem aut rabulam hoc sermone

6 ita *Madvig* 12 summarum *Lagg. omnes*: suarum summarum *L* mea ope *codd.*: *corr. G. Hermann* 13 ex incertis *codd.*: incepti *Ribbeck* 31 proclamatorem *codd.*: *corr. Ellendt*

nostro conquirimus, sed eum virum, qui primum sit eius artis antistes, cuius cum ipsa natura magnam homini facultatem daret, *auctor* tamen esse deus putatur, ut id ipsum, quod erat hominis proprium, non partum per nos, sed divinitus ad nos delatum videretur; deinde, qui possit non tam caduceo quam nomine oratoris ornatus incolumis vel inter hostium tela versari; tum, qui scelus fraudemque nocentis possit dicendo subicere odio civium supplicioque constringere; idemque ingeni praesidio innocentiam iudiciorum poena liberare; idemque languentem labentemque populum aut ad decus excitare aut ab errore deducere aut inflammare in improbos aut incitatum in bonos mitigare; qui denique, quemcumque in animis hominum motum res et causa postulet, eum dicendo vel excitare possit vel sedare. Hanc vim si quis existimat aut ab eis, qui de dicendi ratione 203 scripserunt, expositam esse aut a me posse exponi tam brevi, vehementer errat neque solum inscientiam meam sed ne rerum quidem magnitudinem perspicit: equidem vobis, quoniam ita voluistis, fontis, unde hauriretis, atque itinera ipsa ita putavi esse demonstranda, non ut ipse dux essem, quod et infinitum est et non necessarium, sed ut commonstrarem tantum viam et, ut fieri solet, digitum ad fontis intenderem.'

'Mihi vero' inquit Mucius 'satis superque abs te videtur **47** istorum studiis, si modo sunt studiosi, esse factum; nam, ut 204 Socratem illum solitum aiunt dicere perfectum sibi opus esse, si qui satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendae percipiendaeque virtutis; quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent esse se, quam bonos viros, eis reliquam facilem esse doctrinam; sic ego intellego, si in haec, quae patefecit oratione sua Crassus, intrare volueritis,

3 auctor tamen esse *Tittler*: tamen esse *codd.*: invenisse *Madvig*: adfuisse *Piderit*: effecisse *Harnecker*: largitus t. e. *Sorof* 18 rerum *codd.*: rei *Bake*

facillime vos ad ea, quae cupitis, perventuros, ab hoc aditu
205 ianuaque patefacta.' 'Nobis vero' inquit Sulpicius 'ista sunt pergrata perque iucunda; sed pauca etiam requirimus in primisque ea, quae valde breviter a te, Crasse, de ipsa arte percursa sunt, cum illa te et non contemnere et didicisse confiterere: ea si paulo latius dixeris, expleris omnem exspectationem diuturni desideri nostri; nam nunc, quibus studendum rebus esset accepimus, quod ipsum est tamen magnum; sed vias earum rerum rationemque cupimus
206 cognoscere.' 'Quid si,' inquit Crassus 'quoniam ego, quo facilius vos apud me tenerem, vestrae potius obsecutus sum voluntati, quam aut consuetudini aut naturae meae, petimus ab Antonio, ut ea, quae continet neque adhuc protulit, ex quibus unum libellum sibi excidisse iam dudum questus est, explicet nobis et illa dicendi mysteria enuntiet?' 'Ut videtur,' inquit Sulpicius; 'nam Antonio dicente etiam
207 quid tu intellegas, sentiemus.' 'Peto igitur' inquit Crassus 'a te, quoniam id nobis, Antoni, hominibus id aetatis oneris ab horum adulescentium studiis imponitur, ut exponas, quid eis de rebus, quas a te quaeri vides, sentias.'
48 'Deprehensum equidem me' inquit Antonius 'plane video atque sentio, non solum quod ea requiruntur a me, quorum sum ignarus atque insolens, sed quia, quod in causis valde fugere soleo, ne tibi, Crasse, succedam, id me nunc isti
208 vitare non sinunt; verum hoc ingrediar ad ea, quae vultis, audacius, quod idem mihi spero usu esse venturum in hac disputatione, quod in dicendo solet, ut nulla exspectetur ornata oratio: neque enim sum de arte dicturus, quam numquam didici, sed de mea consuetudine; ipsaque illa, quae in commentarium meum rettuli, sunt eius modi, non aliqua mihi doctrina tradita, sed in rerum usu causisque tractata; quae si vobis, hominibus eruditissimis, non probabuntur, vestram iniquitatem accusatote, qui ex me ea

17 intellegas, sentiemus *codd.* : sentias, intellegemus *Manutius*

quaesieritis, quae ego nescirem; meam facilitatem lauda-
tote, cum vobis non meo iudicio, sed vestro studio inductus
non gravate respondero.' | Tum Crassus 'perge modo,' 209
inquit 'Antoni; nullum est enim periculum, ne quid tu
eloquare nisi ita prudenter, ut neminem nostrum paeniteat
ad hunc te sermonem impulisse.'

'Ego vero,' inquit, 'pergam et id faciam, quod in prin-
cipio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo, ut,
quid illud sit, de quo disputetur, explanetur, ne vagari et
errare cogatur oratio, si ei, qui inter se dissenserint, non
idem [esse] illud, de quo agitur, intellegant. Nam si forte 210
quaereretur quae esset ars imperatoris, constituendum
putarem principio, quis esset imperator; qui cum esset
constitutus administrator quidam belli gerendi, tum adiun-
geremus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum
conlationibus, de oppidorum oppugnationibus, de commeatu,
de insidiis faciendis atque vitandis, de reliquis rebus, quae
essent propriae belli administrandi; quarum qui essent animo
et scientia compotes, eos esse imperatores dicerem, utererque
exemplis Africanorum et Maximorum, Epaminondam atque
Hannibalem atque eius generis homines nominarem. Sin 211
autem quaereremus quis esset is, qui ad rem publicam
moderandam usum et scientiam et studium suum contulis-
set, definirem hoc modo: qui quibus rebus utilitas rei
publicae pareretur augereturque, teneret eisque uteretur,
hunc rei publicae rectorem et consili publici auctorem esse
habendum, praedicaremque P. Lentulum principem illum
et Ti. Gracchum patrem et Q. Metellum et P. Africanum et
C. Laelium et innumerabilis alios cum ex nostra civitate tum
ex ceteris. Sin autem quaereretur quisnam iuris consultus 212
vere nominaretur, eum dicerem, qui legum et consuetudinis
eius, qua privati in civitate uterentur, et ad respondendum
et ad agendum et ad cavendum peritus esset, et ex eo

11 esse *del. Schütz* 14 quidam *secl. Friedrich*: *om. L*

genere Sex. Aelium, M' Manilium, P. Mucium nominarem.
49 Atque, ut iam ad leviora artium studia veniam, si musicus,
si grammaticus, si poeta quaeratur, possim similiter ex-
plicare, quid eorum quisque profiteatur et quo non amplius
ab quoque sit postulandum. Philosophi denique ipsius,
qui de sua vi ac sapientia unus omnia paene profitetur, est
tamen quaedam descriptio, ut is, qui studeat omnium rerum
divinarum atque humanarum vim naturam causasque nosse
et omnem bene vivendi rationem tenere et persequi, nomine
213 hoc appelletur. Oratorem autem, quoniam de eo quaerimus,
equidem non facio eundem quem Crassus, qui mihi visus
est omnem omnium rerum atque artium scientiam compre-
hendere uno oratoris officio ac nomine; atque eum puto
esse, qui et verbis ad audiendum iucundis et sententiis
ad probandum accommodatis uti possit in causis forensibus
atque communibus: hunc ego appello oratorem eumque
esse praeterea instructum voce et actione et lepore quodam
214 volo. Crassus vero mihi noster visus est oratoris facul-
tatem non illius artis terminis, sed ingeni sui finibus
immensis paene describere; nam et civitatum regendarum
oratori gubernacula sententia sua tradidit, in quo per mihi
mirum visum est, Scaevola, te hoc illi concedere, cum
saepissime tibi senatus breviter impoliteque dicenti maximis
sit de rebus adsensus. M. vero Scaurus, quem non longe
ruri apud se esse audio, vir regendae rei publicae scientis-
simus, si audierit hanc auctoritatem gravitatis et consili sui
vindicari a te, Crasse, quod eam oratoris propriam esse
dicas, iam, credo, huc veniat et hanc loquacitatem nostram
vultu ipso aspectuque conterreat; qui quamquam est in
dicendo minime contemnendus, prudentia tamen rerum
215 magnarum magis quam dicendi arte nititur. Neque vero,
si quis utrumque potest, aut ille consili publici auctor ac
senator bonus ob eam ipsam causam orator est aut hic
disertus atque eloquens, si est idem in procuratione civitatis

egregius, illam scientiam dicendi copia est consecutus: multum inter se distant istae facultates longeque sunt diversae atque seiunctae neque eadem ratione ac via M. Cato, P. Africanus, Q. Metellus, C. Laelius, qui omnes eloquentes fuerunt, orationem suam et rei publicae dignitatem exornabant. Neque enim est interdictum aut a rerum 50
natura aut a lege aliqua atque more, ut singulis hominibus ne amplius quam singulas artis nosse liceat. Qua re non, 216
si eloquentissimus Athenis Pericles idemque in ea civitate plurimos annos princeps consili publici fuit, idcirco eiusdem hominis atque artis utraque facultas existimanda est, nec, si P. Crassus idem fuit eloquens et iuris peritus, ob eam causam inest in facultate dicendi iuris civilis scientia. Nam 217
si ut quisque in aliqua arte et facultate excellens aliam quoque artem sibi adsumpserit, is perficiet ut, quod praeterea sciet, id eius, in quo excellet, pars quaedam esse videatur, licet ista ratione dicamus pila bene et duodecim scriptis ludere proprium esse iuris civilis, quoniam utrumque eorum P. Mucius optime fecerit; eademque ratione dicantur ei quos φυσικούς Graeci nominant eidem poetae, quoniam Empedocles physicus egregium poema fecerit. At hoc ne philosophi quidem ipsi, qui omnia sicut propria sua esse atque a se possideri volunt, dicere audent, geometriam aut musicam philosophi esse, quia Platonem omnes in illis artibus praestantissimum fuisse fateantur. Ac si iam placet 218
omnis artis oratori subiungere, tolerabilius est sic potius dicere, ut, quoniam dicendi facultas non debeat esse ieiuna atque nuda, sed aspersa atque distincta multarum rerum iucunda quadam varietate, sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa vidisse, multa animo et cogitatione, multa etiam legendo percucurrisse, neque ea ut sua possedisse sed

1 illam *Manutius*: aliquam *codd.*: alienam *Wyttenbach*: aliam *Stroebel* scientia . . . copiam *L* 9 si *Lambinus*: etsi *codd.* 14 si ut quisque *Naegelsbach*: si quisque ut *codd.* 20 ei quos *Bake*: et quos *codd.*

ut aliena libasse; fateor enim callidum quendam hunc et nulla in re tironem ac rudem nec peregrinum atque hospitem in agendo esse debere.

51 Neque vero istis tragoediis tuis, quibus uti philosophi 219 maxime solent, Crasse, perturbor, quod ita dixisti, neminem posse eorum mentis, qui audirent, aut inflammare dicendo aut inflammatas restinguere, cum eo maxime vis oratoris magnitudoque cernatur, nisi qui [rerum omnium] naturam *et* mores hominum atque rationes penitus perspexerit, in quo philosophia sit oratori necessario percipienda; quo in studio hominum [quoque] ingeniosissimorum otiosissimorumque totas aetates videmus esse contritas. Quorum ego copiam magnitudinemque cognitionis atque artis non modo non contemno, sed etiam vehementer admiror; nobis tamen, qui in hoc populo foroque versamur, satis est ea de motibus animorum et scire et dicere quae non abhorrent ab hominum 220 moribus. Quis enim umquam orator magnus et gravis, cum iratum adversario iudicem facere vellet, haesitavit ob eam causam, quod nesciret, quid esset iracundia, fervorne mentis an cupiditas puniendi doloris? Quis, cum ceteros animorum motus aut iudicibus aut populo dicendo miscere atque agitare vellet, ea dixit, quae a philosophis dici solent? qui partim omnino motus negant in animis ullos esse debere, quique eos in iudicum mentibus concitent, scelus eos nefarium facere; partim, qui tolerabiliores volunt esse et ad veritatem vitae propius accedere, permediocris ac potius levis motus 221 debere esse dicunt. Orator autem omnia haec, quae putantur in communi vitae consuetudine mala ac molesta et fugienda, multo maiora et acerbiora verbis facit; itemque ea, quae vulgo expetenda atque optabilia videntur, dicendo amplificat atque ornat; neque vult ita sapiens inter stultos

8 rerum omnium *secl. Reid* et *addidit Reid* 11 quoque *om. vulg.*: Graeciae *Cima* 15 de motibus *Ernesti*: de moribus *codd.* 17 moribus *codd.*: auribus *Madvig*

videri, ut ei, qui audiant, aut illum ineptum et Graeculum
putent, aut, etiam si valde probent ingenium, oratoris sapien-
tiam admirentur, se esse stultos moleste ferant; sed ita 222
peragrat per animos, ita sensus hominum mentisque per-
tractat, ut non desideret philosophorum descriptiones neque
exquirat oratione, summum illud bonum in animone sit an
in corpore, virtute an voluptate definiatur, an haec inter se
iungi copularique possint; an vero, ut quibusdam visum,
nihil certum sciri, nihil plane cognosci et percipi possit;
quarum rerum fateor magnam multiplicemque esse disci-
plinam et multas copiosas variasque rationes. Sed aliud 223
quiddam, longe aliud, Crasse, quaerimus: acuto homine
nobis opus est et natura usuque callido, qui sagaciter per-
vestiget, quid sui cives eique homines, quibus aliquid dicendo
persuadere velit, cogitent, sentiant, opinentur, exspectent;
teneat oportet venas cuiusque generis, aetatis, ordinis, et **52**
eorum, apud quos aliquid aget aut erit acturus, mentis
sensusque degustet; philosophorum autem libros reservet 224
sibi ad huiusce modi Tusculani requiem atque otium, ne, si
quando ei dicendum erit de iustitia et fide, mutuetur a
Platone; qui, cum haec exprimenda verbis arbitraretur,
novam quandam finxit in libris civitatem; usque eo illa,
quae dicenda de iustitia putabat, a vitae consuetudine et a
civitatum moribus abhorrebant. Quod si ea probarentur in 225
populis atque in civitatibus, quis tibi, Crasse, concessisset,
clarissimo viro et amplissimo et principi civitatis, ut illa
diceres in maxima contione tuorum civium, quae dixisti?
'Eripite nos ex miseriis, eripite ex faucibus eorum, quorum
crudelitas *nisi* nostro sanguine non potest expleri; nolite
sinere nos cuiquam servire, nisi vobis universis, quibus et
possumus et debemus.' Omitto miserias, in quibus, ut illi
aiunt, vir fortis esse non potest; omitto faucis, ex quibus te
eripi vis, ne iudicio iniquo exsorbeatur sanguis tuus, quod

1 et *Pearce*: aut *codd.* 29 nisi *addidit Doederlein*

sapienti negant accidere posse: servire vero non modo te,
sed universum senatum, cuius tum causam agebas, ausus es
226 dicere? Potestne virtus, Crasse, servire istis auctoribus,
quorum tu praecepta oratoris facultate complecteris? Quae
et semper et sola libera est, quaeque, etiam si corpora capta
sint armis aut constricta vinculis, tamen suum ius atque
omnium rerum impunitam libertatem tenere debeat. Quae
vero addidisti, non modo senatum servire posse populo, sed
etiam debere, quis hoc philosophus tam mollis, tam lan-
guidus, tam enervatus, tam omnia ad voluptatem corporis
doloremque referens probare posset, senatum servire populo,
cui populus ipse moderandi et regendi sui potestatem quasi
53 quasdam habenas tradidisset? Itaque haec cum a te
227 divinitus ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus, homo
doctus et philosophiae deditus, non modo parum commode,
sed etiam turpiter et flagitiose dicta esse dicebat; idemque
Servium Galbam, quem hominem probe commeminisse se
aiebat, pergraviter reprehendere solebat, quod is, L. Scribonio
quaestionem in eum ferente, populi misericordiam conci-
tasset, cum M. Cato, Galbae gravis atque acer inimicus,
aspere apud populum Romanum et vehementer esset
locutus, quam orationem in Originibus suis exposuit ipse.
228 Reprehendebat igitur Galbam Rutilius, quod is C. Sulpici
Gali propinqui sui Q. pupillum filium ipse paene in umeros
suos extulisset, qui patris clarissimi recordatione et memoria
fletum populo moveret, et duos filios suos parvos tutelae
populi commendasset ac se, tamquam in procinctu testa-
mentum faceret sine libra atque tabulis, populum Romanum
tutorem instituere dixisset illorum orbitati. Itaque, cum et
invidia et odio populi tum Galba premeretur, hisce eum
tragoediis liberatum ferebat; quod item apud Catonem
scriptum esse video, nisi pueris et lacrimis usus esset, poenas
eum daturum fuisse. Haec Rutilius valde vituperabat et
huic humilitati dicebat vel exsilium fuisse vel mortem ante-

ponendam. Neque vero hoc solum dixit, sed ipse et sensit 229
et fecit: nam cum esset ille vir exemplum, ut scitis, innocentiae cumque illo nemo neque integrior esset in civitate neque sanctior, non modo supplex iudicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem aut liberius causam dici suam, quam simplex ratio veritatis ferebat. Paulum huic Cottae tribuit partium, disertissimo adulescenti, sororis suae filio; dixit item causam illam quadam ex parte Q. Mucius, more suo, nullo apparatu, pure et dilucide. Quod si tu tunc, Crasse, 230
dixisses, qui subsidium oratori ex illis disputationibus, quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam petendum esse paulo ante dicebas, et, si tibi pro P. Rutilio non philosophorum more, sed tuo licuisset dicere, quamvis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt pestiferi cives supplicioque digni, tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus evellisset vis orationis tuae. Nunc talis vir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si in illa commenticia Platonis civitate res ageretur. Nemo ingemuit, nemo inclamavit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo rem publicam imploravit, nemo supplicavit; quid multa? pedem nemo in illo iudicio supplosit, credo, ne Stoicis renuntiaretur. Imi- 54 231
tatus est homo Romanus et consularis veterem illum Socratem, qui, cum omnium sapientissimus esset sanctissimeque vixisset, ita in iudicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex aut reus, sed magister aut dominus videretur esse iudicum. Quin etiam, cum ei scriptam orationem disertissimus orator Lysias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut ea pro se in iudicio uteretur, non invitus legit et commode scriptam esse dixit; 'sed' inquit 'ut, si mihi calceos Sicyonios attulisses, non uterer, quamvis essent habiles atque apti ad pedem, quia non essent viriles,' sic illam orationem disertam sibi et oratoriam videri, fortem et virilem non videri. Ergo ille quoque damnatus est; neque solum primis sententiis, quibus tantum statuebant iudices, damnarent an absolverent, sed

232 etiam illis, quas iterum legibus ferre debebant; erat enim Athenis reo damnato, si fraus capitalis non esset, quasi poenae aestimatio; et sententia cum iudicibus daretur, interrogabatur reus, quam [quasi aestimationem] commeruisse se maxime confiteretur. Quod cum interrogatus Socrates esset, respondit sese meruisse ut amplissimis honoribus et praemiis decoraretur et ut ei victus cotidianus in Prytaneo publice praeberetur, qui honos apud Graecos maximus habetur.
233 Cuius responso iudices sic exarserunt, ut capitis hominem innocentissimum condemnarent; qui quidem si absolutus esset, quod me hercule, etiam si nihil ad nos pertinet, tamen propter eius ingeni magnitudinem vellem, quonam modo istos philosophos ferre possemus, qui nunc, cum ille damnatus est nullam aliam ob culpam nisi propter dicendi inscientiam, tamen a se oportere dicunt peti praecepta dicendi? Quibuscum ego non pugno, utrum sit melius aut verius: tantum dico et aliud illud esse atque hoc et hoc sine illo summum esse posse.

55
234 Nam quod ius civile, Crasse, tam vehementer amplexus es, video quid egeris; tum, cum dicebas, videbam; primum Scaevolae te dedisti, quem omnes amare meritissimo pro eius eximia suavitate debemus; cuius artem cum indotatam esse et incomptam videres, verborum eam dote locupletasti et ornasti; deinde quod in ea tu plus operae laborisque consumpseras, cum eius studi tibi et hortator et magister esset domi, veritus es, nisi istam artem oratione exaggerasses,
235 ne operam perdidisses. Sed ego ne cum ista quidem arte pugno. Sit sane tanta quantam tu illam esse vis—etenim sine controversia et magna est et late patet et ad multos pertinet et summo in honore semper fuit et clarissimi cives ei studio etiam hodie praesunt— sed vide, Crasse, ne dum

4 quasi aestimationem *damnavit Bake* 8 haberetur *codd.*: habetur *Ernesti* 22 et incomitatam et incomptam *codd.*: *corr. Pearce*

novo et alieno ornatu velis ornare iuris civilis scientiam, suo quoque eam concesso et tradito spolies atque denudes.
Nam, si ita diceres, qui iuris consultus esset, esse eum 236
oratorem, itemque qui esset orator, iuris eundem esse consultum, praeclaras duas artis constitueres atque inter se paris et eiusdem socias dignitatis. Nunc vero iuris consultum sine hac eloquentia, de qua quaerimus, fateris esse posse, fuisseque plurimos; oratorem negas, nisi illam scientiam adsumpserit, esse posse. Ita est tibi iuris consultus ipse per se nihil nisi leguleius quidam cautus et acutus, praeco actionum, cantor formularum, auceps syllabarum; sed quia saepe utitur orator subsidio iuris in causis, idcirco istam iuris scientiam eloquentiae tamquam ancillulam pedisequamque adiunxisti.

Quod vero impudentiam admiratus es eorum patronorum, 56
qui aut, cum parva nescirent, magna profiterentur aut ea, 237
quae maxima essent in iure civili, tractare auderent in causis, cum ea nescirent numquamque didicissent, utriusque rei facilis est et prompta defensio. Nam neque illud est mirandum, qui, quibus verbis coemptio fiat, nesciat, eundem eius mulieris, quae coemptionem fecerit, causam posse defendere; nec, si parvi navigi et magni eadem est in gubernando scientia, idcirco qui, quibus verbis erctum cieri oporteat, nesciat, idem erciscundae familiae causam agere
non possit. Nam, quod maximas centumviralis causas in 238
iure positas protulisti, quae tandem earum causa fuit, quae ab homine eloquenti iuris imperito non ornatissime potuerit dici? Quibus quidem in causis omnibus, sicut in ipsa M'. Curi, quae abs te nuper est dicta, et in C. Hostili Mancini controversia atque in eo puero, qui ex altera natus erat uxore, non remisso nuntio superiori, fuit inter peritissi-
mos homines summa de iure dissensio: quaero igitur, quid 239
adiuverit oratorem in his causis iuris scientia, cum hic iuris

23 erctum cieri *restituit Victorius* : *turbantur codices*

consultus superior fuerit discessurus, qui esset non suo artificio, sed alieno, hoc est, non iuris scientia, sed eloquentia, sustentatus. Equidem hoc saepe audivi: cum aedilitatem P. Crassus peteret eumque maior natu et iam consularis Ser. Galba adsectaretur, quod Crassi filiam Gaio filio suo despondisset, accessisse ad Crassum consulendi causa quendam rusticanum, qui cum Crassum seduxisset atque ad eum rettulisset responsumque ab eo verum magis quam ad suam rem accommodatum abstulisset, ut eum tristem Galba vidit, nomine appellavit quaesivitque, qua de re ad Crassum rettulisset; ex quo ut audivit commotumque
240 ut vidit hominem, 'suspenso' inquit 'animo et occupato Crassum tibi respondisse video,' deinde ipsum Crassum manu prehendit et 'heus tu,' inquit 'quid tibi in mentem venit ita respondere?' Tum ille fidenter homo peritissimus confirmare ita se rem habere, ut respondisset, nec dubium esse posse; Galba autem adludens varie et copiose multas similitudines adferre multaque pro aequitate contra ius dicere; atque illum, cum disserendo par esse non posset—quamquam fuit Crassus in numero disertorum, sed par Galbae nullo modo—ad auctores confugisse et id, quod ipse diceret, et in P. Muci fratris sui libris et in Sex. Aeli commentariis scriptum protulisse ac tamen concessisse Galbae disputationem sibi probabilem et prope veram videri.

57 241 Ac tamen, quae causae sunt eius modi, ut de earum iure dubium esse non possit, omnino in iudicium vocari non solent. Num quis eo testamento, quod paterfamilias ante fecit quam ei filius natus esset, hereditatem petit? Nemo; quia constat agnascendo rumpi testamentum; ergo in hoc genere iuris iudicia nulla sunt: licet igitur impune oratori omnem hanc partem iuris non controversi ignorare, quae
242 pars sine dubio multo maxima est; in eo autem iure, quod

25 ac tamen *P*: attamen *codd.* 31 non controversi *Bake*: in controversiis *codd.*: sine controversiis *Klotz*

ambigitur inter peritissimos, non est difficile oratori eius
partis, quamcumque defendet, auctorem aliquem invenire;
a quo cum amentatas hastas acceperit, ipse eas oratoris
lacertis viribusque torquebit. Nisi vero—bona venia huius
optimi viri dixerim—Scaevolae tu libellis aut praeceptis
soceri tui causam M' Curi defendisti, non adripuisti patro-
cinium aequitatis et defensionem testamentorum ac volun-
tatis mortuorum. Ac mea quidem sententia—frequens enim 243
te audivi atque adfui—multo maiorem partem sententiarum
sale tuo et lepore et politissimis facetiis pellexisti, cum et
illud nimium acumen inluderes et admirarere ingenium
Scaevolae qui excogitasset nasci prius oportere quam emori;
cumque multa conligeres et ex legibus et ex senatus consultis
et ex vita ac sermone communi non modo acute sed etiam
ridicule ac facete, ubi si verba, non rem sequeremur, confici
nihil posset: itaque hilaritatis plenum iudicium ac laetitiae
fuit; in quo quid tibi iuris civilis exercitatio profuerit, non
intellego; dicendi vis egregia, summa festivitate et venustate
coniuncta, profuit. Ipse ille Mucius paterni iuris defensor 244
et quasi patrimoni propugnator sui, quid in illa causa, cum
contra te diceret, attulit, quod de iure civili depromptum
videretur? Quam legem recitavit? Quid patefecit dicendo,
quod fuisset imperitis occultius? Nempe eius omnis oratio
versata est in eo, ut scriptum plurimum valere oportere
defenderet; at in hoc genere pueri apud magistros exer-
centur omnes, cum in eius modi causis alias scriptum,
alias aequitatem defendere docentur. Et, credo, in illa 245
militis causa, si tu aut heredem aut militem defendisses,
ad Hostilianas te actiones, non ad tuam vim et ora-
toriam facultatem contulisses: tu vero, vel si testamentum
defenderes, sic ageres, ut omne omnium testamentorum ius
in eo iudicio positum videretur, vel si causam ageres militis,
patrem eius, ut soles, dicendo a mortuis excitasses; statu-

6 nonne *codd.* : *corr.* Bake

isses ante oculos; complexus esset filium flensque eum
centum viris commendasset; lapides me hercule omnis flere
ac lamentari coegisses, ut totum illud VTI LINGVA NVN-
CVPASSIT non in XII tabulis, quas tu omnibus bibliothecis
anteponis, sed in magistri carmine scriptum videretur.
58 Nam quod inertiam accusas adulescentium, qui istam
246 artem primum facillimam non ediscant, [quae] quam sit
facilis, illi viderint, qui eius artis adrogantia, quasi difficillima
sit, ita subnixi ambulant, deinde etiam tu ipse videris, qui
eam artem facilem esse dicis, quam concedis adhuc artem
omnino non esse, sed aliquando, si quis aliam artem
didicerit, ut hanc artem efficere possit, tum esse illam artem
futuram; deinde, quod sit plena delectationis; in quo tibi
remittunt omnes istam voluptatem et ea se carere patiuntur;
nec quisquam est eorum, qui, si iam sit ediscendum sibi
aliquid, non Teucrum Pacuvi malit quam Manilianas
247 venalium vendendorum leges ediscere; tum autem quod
amore patriae censes nos nostrorum maiorum inventa nosse
debere, non vides veteres leges aut ipsas sua vetustate con-
senuisse aut novis legibus esse sublatas? Quod vero viros
bonos iure civili fieri putas, quia legibus et praemia propo-
sita sint virtutibus et supplicia vitiis, equidem putabam
virtutem hominibus, si modo tradi ratione possit, instituendo
et persuadendo, non minis et vi ac metu tradi. Nam ipsum
quidem illud etiam sine cognitione iuris, quam sit bellum
248 cavere malum, scire possumus. De me autem ipso, cui uni
tu concedis, ut sine ulla iuris scientia tamen causis satis
facere possim, tibi hoc, Crasse, respondeo, neque me
umquam ius civile didicisse neque tamen in eis causis, quas
in iure possem defendere, umquam istam scientiam deside-
rasse; aliud est enim esse artificem cuiusdam generis atque

3 coegisset *codd.*: *corr. Bake* nuncupasset *codd.*: *corr. Manutius*
7 quae *secl. Ellendt* 13 in quo *Ernesti cum Gud.*[2]: in qua *codd.*

artis, aliud in communi vita et vulgari hominum consuetu-
dine nec hebetem nec rudem. Cui nostrum licet fundos 249
nostros obire aut res rusticas vel fructus causa vel delecta-
tionis invisere? Tamen nemo tam sine oculis, tam sine
mente vivit, ut quid sit sementis ac messis, quid arborum
putatio ac vitium, quo tempore anni aut quo modo ea fiant
omnino nesciat. Num igitur si qui fundus inspiciendus aut
si mandandum aliquid procuratori de agri cultura aut
imperandum vilico est, Magonis Karthaginiensis sunt libri
perdiscendi? an hac communi intellegentia contenti esse
possumus? Cur ergo non eidem in iure civili, praesertim
cum in causis et in negotiis et in foro conteramur, satis
instructi esse possumus ad hoc dumtaxat, ne in nostra
patria peregrini atque advenae esse videamur? Ac si iam 250
sit causa aliqua ad nos delata obscurior, difficile, credo, sit,
cum hoc Scaevola communicare; quamquam ipsi omnia,
quorum negotium est, consulta ad nos et exquisita deferunt.
An vero, si de re ipsa, si de finibus, cum in rem praesentem
[non] venimus, si de tabulis et perscriptionibus controversia
est, contortas res et saepe difficilis necessario perdiscimus;
si leges nobis aut si hominum peritorum responsa cogno-
scenda sunt, veremur ne ea, si ab adulescentia iuri civili
minus studuerimus, non queamus cognoscere?

Nihilne igitur prodest oratori iuris civilis scientia? Non 59
possum negare prodesse ullam scientiam, ei praesertim,
cuius eloquentia copia rerum debeat esse ornata; sed multa
et magna et difficilia sunt ea, quae sunt oratori necessaria,
ut eius industriam in plura studia distrahere nolim. Quis 251
neget opus esse oratori in hoc oratorio motu statuque Rosci
gestum et venustatem? Tamen nemo suaserit studiosis
dicendi adulescentibus in gestu discendo histrionum more

2 non hebetem *L*: non esse h. *Friedrich* non licet *codd.*: nunc *Schütz*: non *delet Bake* 9 est *Madvig*: sit *codd.* 19 non *codd.*: *delet Ernesti*

elaborare. Quid est oratori tam necessarium quam vox?
Tamen me auctore nemo dicendi studiosus Graecorum
more tragoedorum voci serviet, qui et annos compluris
sedentes declamitant et cotidie, ante quam pronuntient,
vocem cubantes sensim excitant eandemque, cum egerunt,
sedentes ab acutissimo sono usque ad gravissimum sonum
recipiunt et quasi quodam modo conligunt. Hoc nos si
facere velimus, ante condemnentur ei, quorum causas
receperimus, quam totiens, quotiens praescribitur, Paeanem
252 aut hymnum recitarimus. Quod si in gestu, qui multum
oratorem adiuvat, et in voce, quae una maxime eloquentiam
vel commendat vel sustinet, elaborare nobis non licet ac
tantum in utroque adsequi possumus, quantum in hac acie
cotidiani muneris spati nobis datur, quanto minus est ad
iuris civilis perdiscendi occupationem descendendum?
Quod et summatim percipi sine doctrina potest et hanc
habet ab illis rebus dissimilitudinem, quod vox et gestus
subito sumi et aliunde adripi non potest, iuris utilitas ad
quamque causam quamvis repente vel a peritis vel de libris
253 depromi potest. Itaque illi disertissimi homines ministros
habent in causis iuris peritos, cum ipsi sint *im*peritissimi, ei
qui, ut abs te paulo ante dictum est, pragmatici vocantur;
in quo nostri omnino melius multo, quod clarissimorum
hominum auctoritate leges et iura tecta esse voluerunt.
Sed tamen non fugisset hoc Graecos homines, si ita necesse
esse arbitrati essent, oratorem ipsum erudire *in* iure civili,
60 non ei pragmaticum adiutorem dare. Nam quod dicis
254 senectutem a solitudine vindicari iuris civilis scientia,
fortasse etiam pecuniae magnitudine; sed nos non quid
nobis utile, verum quid oratori necessarium sit, quaerimus.
Quamquam, quoniam multa ad oratoris similitudinem ab

10 hymnum recitarimus *Ritschl*: munionem citarimus *codd.*: nomionem citarimus *Talaeus* 21 peritissimi *codd.*: *correxit Lambinus* 26 in *om. codd.*, *add. Manutius*

uno artifice sumimus, solet idem Roscius dicere se, quo plus sibi aetatis accederet, eo tardiores tibicinis modos et cantus remissiores esse facturum. Quod si ille astrictus certa quadam numerorum moderatione et pedum tamen aliquid ad requiem senectutis excogitat, quanto facilius nos non laxare modos, sed totos mutare possumus? Neque enim 255
hoc te, Crasse, fallit, quam multa sint et quam varia genera dicendi, id quod haud sciam an tu primus ostenderis, qui iam diu multo dicis remissius et lenius quam solebas; neque minus haec tamen tua gravissimi sermonis lenitas, quam illa summa vis et contentio probatur: multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus et Laelium, qui omnia sermone conficerent paulo intentiore, numquam, ut Ser. Galba, lateribus aut clamore contenderent. Quod si iam hoc facere non poteris aut noles, vereris ne tua domus talis et viri et civis, si a litigiosis hominibus non colatur, a ceteris deseratur? Equidem tantum absum ab ista sententia, ut non modo non arbitrer subsidium senectutis in eorum, qui consultum veniant, multitudine esse ponendum, sed tamquam portum aliquem exspectem istam quam tu times, solitudinem. Subsidium enim bellissimum existimo esse senectuti otium.

Reliqua vero etiam si adiuvant, historiam dico et pruden- 256
tiam iuris publici et antiquitatis memoriam et exemplorum copiam, si quando opus erit, a viro optimo et istis rebus instructissimo, familiari meo Congo mutuabor, neque repugnabo, quo minus, id quod modo hortatus es, omnia legant, omnia audiant, in omni recto studio atque humanitate versentur; sed me hercule non ita multum spati mihi habere videntur, si modo ea facere et persequi volent, quae a te, Crasse, praecepta sunt; qui mihi prope iam nimis duras

2 accederet *codd.* : acceleret *Madvig* : accedere *Cima* 24 a. memoriam et *Koch* : antiquitatis iter et *codd.* : antiquitatis notitiam et *Ellendt* : iter et *secl. Friedrich* 26 Congo *edd.* (*cf. p. Planc.* 24. 58) : Longo *L* : Conge ϵ

leges imponere visus es huic aetati, sed tamen ad id, quod
257 cupiunt, adipiscendum prope necessarias. Nam et subitae
ad propositas causas exercitationes et accuratae ac meditatae
commentationes ac stilus ille tuus, quem tu vere dixisti
perfectorem dicendi esse ac magistrum, multi sudoris est;
et illa orationis suae cum scriptis alienis comparatio et de
alieno scripto subita vel laudandi vel vituperandi vel com-
probandi vel refellendi causa disputatio non mediocris
61 contentionis est vel ad memoriam vel ad imitandum. Illud
258 vero fuit horribile, quod me hercule vereor ne maiorem vim
ad deterrendum habuerit quam ad cohortandum: voluisti
enim in suo genere unum quemque nostrum quasi quendam
esse Roscium; dixistique non tam ea, quae recta essent,
probari, quam quae prava, fastidiis adhaerescere; quod ego
non tam fastidiose in nobis quam in histrionibus spectari
259 puto; itaque nos raucos saepe attentissime audiri video;
tenet enim res ipsa atque causa; at Aesopum, si paulum
inrauserit, explodi. A quibus enim nihil praeter voluptatem
aurium quaeritur, in eis offenditur, simul atque imminuitur
aliquid de voluptate, in eloquenti autem multa sunt quae
teneant; quae si omnia summa non sunt et pleraque tamen
magna sunt, necesse est ea ipsa, quae sunt, mirabilia
videri.

260 Ergo, ut ad primum illud revertar, sit orator nobis is, qui,
ut Crassus descripsit, accommodate ad persuadendum
possit dicere; is autem concludatur in ea, quae sunt in usu
civitatum vulgari ac forensi, remotisque ceteris studiis,
quamvis ea sint ampla atque praeclara, in hoc uno opere,
ut ita dicam, noctes et dies urgeatur; imiteturque illum, cui
sine dubio summa vis dicendi conceditur, Atheniensem
Demosthenem, in quo tantum studium fuisse tantusque
labor dicitur, ut primum impedimenta naturae diligentia
industriaque superaret, cumque ita balbus esset, ut eius
ipsius artis, cui studeret, primam litteram non posset dicere,

perfecit meditando, ut nemo planius esse locutus putaretur;
deinde cum spiritus eius esset angustior, tantum continenda 261
anima in dicendo est adsecutus, ut una continuatione ver-
borum, id quod eius scripta declarant, binae ei contentiones
vocis et remissiones continerentur; qui etiam, ut memoriae
proditum est, coniectis in os calculis, summa voce versus
multos uno spiritu pronuntiare consuescebat; neque is con-
sistens in loco, sed inambulans atque ascensu ingrediens
arduo. Hisce ego cohortationibus, Crasse, ad studium et 262
ad laborem incitandos iuvenis vehementer adsentior; cetera,
quae conlegisti ex variis et diversis studiis et artibus, tametsi
ipse es omnia consecutus, tamen ab oratoris proprio officio
atque munere seiuncta esse arbitror.'

Haec cum Antonius dixisset, sane dubitare visus est **62**
Sulpicius et Cotta, utrius oratio propius ad veritatem vide-
retur accedere. Tum Crassus 'operarium nobis quendam, 263
Antoni, oratorem facis atque haud scio an aliter sentias et
utare tua illa mirifica ad refellendum consuetudine, qua tibi
nemo umquam praestitit; cuius quidem ipsius facultatis
exercitatio oratorum propria est, sed iam in philosophorum
consuetudine versatur maximeque eorum, qui de omni re
proposita in utramque partem solent copiosissime dicere.
Verum ego non solum arbitrabar, his praesertim audientibus, 264
a me informari oportere, qualis esse posset is, qui habitaret
in subselliis neque quicquam amplius adferret, quam quod
causarum necessitas postularet, sed maius quiddam vide-
bam, cum censebam oratorem, praesertim in nostra re
publica, nullius ornamenti expertem esse oportere. Tu
autem, quoniam exiguis quibusdam finibus totum oratoris
munus circumdedisti, hoc facilius nobis expones ea, quae
abs te de officiis praeceptisque oratoris quaesita sunt; sed
opinor secundum hunc diem; satis enim multa a nobis
hodie dicta sunt. Nunc et Scaevola, quoniam in Tuscu- 265
lanum ire constituit, paulum requiescet, dum se calor frangat;

et nos ipsi, quoniam id temporis est, valetudini demus operam.' Placuit sic omnibus. Tum Scaevola 'sane' inquit 'vellem non constituissem [in Tusculanum] me hodie venturum esse L. Aelio; libenter audirem Antonium'; et, cum exsurgeret, simul adridens 'neque enim' inquit 'tam mihi molestus fuit, quod ius nostrum civile pervellit, quam iucundus, quod se id nescire confessus est.'

3 in Tusculanum *seclusimus* 4 L. Aelio *Orelli*: Laelio *codd.*

M. TVLLI CICERONIS

DE ORATORE

AD QVINTVM FRATREM LIBRI TRES

LIBER SECVNDVS

Magna nobis pueris, Quinte frater, si memoria tenes, 1
opinio fuit L. Crassum non plus attigisse doctrinae, quam
quantum prima illa puerili institutione potuisset; M. autem
Antonium omnino omnis eruditionis expertem atque ignarum fuisse; erantque multi qui, quamquam non ita se rem
habere arbitrarentur, tamen, quo facilius nos incensos studio
discendi a doctrina deterrerent, libenter id, quod dixi, de
illis oratoribus praedicarent, ut, si homines non eruditi
summam essent prudentiam atque incredibilem eloquentiam
consecuti, inanis omnis noster esse labor et stultum in nobis
erudiendis patris nostri, optimi ac prudentissimi viri, studium videretur. Quos tum, ut pueri, refutare domesticis 2
testibus patre et C. Aculeone propinquo nostro et L. Cicerone patruo solebamus, quod de Crasso pater et Aculeo,
quocum erat nostra matertera, quem Crassus dilexit ex
omnibus plurimum, et patruus, qui cum Antonio in Ciliciam profectus una decesserat, multa nobis de eius studio
et doctrina saepe narravit; cumque nos cum consobrinis

§§ 1–13 *Deficientibus M lectiones* ϵ (*Erlangensis manus recentioris*) *dedimus*

3 potuisset *codd.*: paravisset *Reid* 5 non *om. L* 7 dicendi ϵ 10 esset ϵ

nostris, Aculeonis filiis, et ea disceremus, quae Crasso placerent, et ab eis doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur, etiam illud saepe intelleximus, cum essemus eius domi, quod vel pueri sentire poteramus, illum et Graece sic loqui, nullam ut nosse aliam linguam videretur, et doctoribus nostris ea ponere in percontando eaque ipsum omni in sermone tractare, ut nihil esse ei novum, nihil inauditum 3 videretur. De Antonio vero, quamquam saepe ex humanissimo homine patruo nostro acceperamus, quem ad modum ille vel Athenis vel Rhodi se doctissimorum hominum sermonibus dedisset, tamen ipse adulescentulus, quantum illius ineuntis aetatis meae patiebatur pudor, multa ex eo saepe quaesivi. Non erit profecto tibi, quod scribo, hoc novum; nam iam tum ex me audiebas mihi illum ex multis variisque sermonibus nullius rei, quae quidem esset in eis artibus, de quibus aliquid existimare possem, rudem aut ignarum 4 esse visum. Sed fuit hoc in utroque eorum, ut Crassus non tam existimari vellet non didicisse, quam illa despicere et nostrorum hominum in omni genere prudentiam Graecis anteferre; Antonius autem probabiliorem hoc populo orationem fore censebat suam, si omnino didicisse numquam putaretur; atque ita se uterque graviorem fore, si alter con- 5 temnere, alter ne nosse quidem Graecos videretur. Quorum consilium quale fuerit, nihil sane ad hoc tempus; illud autem est huius institutae scriptionis ac temporis, neminem eloquentia non modo sine dicendi doctrina, sed ne sine omni quidem sapientia florere umquam et praestare po- **2** tuisse. Etenim ceterae fere artes se ipsae per se tuentur singulae; bene dicere autem, quod est scienter et perite et ornate dicere, non habet definitam aliquam regionem, cuius terminis saepta teneatur: omnia, quaecumque in hominum disceptationem cadere possunt, bene sunt ei dicenda, qui

3 domi *Gulielmius*: modi *codd.* 11 dedisset ϵ: dedidisset *recc.* 25 descriptionis *maluit Reid* 31 saeptum *maluit Lambinus*

hoc se posse profitetur, aut eloquentiae nomen relinquendum
est. Qua re equidem et in nostra civitate et in ipsa Graecia, 6
quae semper haec summa duxit, multos et ingeniis *eximiis*
et magna laude dicendi sine summa rerum omnium scientia
fuisse fateor; talem vero exsistere eloquentiam, qualis fuit in
Crasso et Antonio, non cognitis rebus omnibus, quae ad
tantam prudentiam pertinerent, tantamque dicendi copiam,
quanta in illis fuit, non potuisse confirmo. Quo etiam feci 7
libentius, ut eum sermonem, quem illi quondam inter se de
his rebus habuissent, mandarem litteris, vel ut illa opinio,
quae semper fuisset, tolleretur, alterum non doctissimum,
alterum plane indoctum fuisse; vel ut ea, quae existima-
rem a summis oratoribus de eloquentia divinitus esse dicta,
custodirem litteris, si ullo modo adsequi complectique
potuissem; vel me hercule etiam ut laudem eorum iam
prope senescentem, quantum ego possem, ab oblivione
hominum atque a silentio vindicarem. Nam si ex scriptis 8
cognosci ipsi suis potuissent, minus hoc fortasse mihi esse
putassem laborandum; sed cum alter non multum, quod
quidem exstaret, et id ipsum adulescens, alter nihil admo-
dum scripti reliquisset, deberi hoc a me tantis hominum
ingeniis putavi, ut, cum etiam nunc vivam illorum memo-
riam teneremus, hanc immortalem redderem, si possem.
Quod hoc etiam spe adgredior maiore ad probandum, quia 9
non de Ser. Galbae aut C. Carbonis eloquentia scribo
aliquid, in quo liceat mihi fingere, si quid velim, nullius
memoria iam me refellente, sed edo haec eis cognoscenda,
qui eos ipsos, de quibus loquor, saepe audierunt; ut duos
summos viros eis, qui neutrum illorum viderint, eorum,
quibus ambo illi oratores cogniti sint, vivorum et praesen-
tium memoria teste commendemus. Nec vero te, carissime 3 10

3 et ingeniis et magna *codd.*: eximiis *add. Stangl*: et ingeniis magnos et laude *Ellendt*: *alii alia temptaverunt* 5 fuit ϵ: fuerit *recc.* 6 in tantam *L*ϵ

frater atque optime, rhetoricis nunc quibusdam libris, quos tu agrestis putas, insequor ut erudiam; quid enim tua potest esse oratione aut subtilius aut ornatius? Sed sive iudicio, ut soles dicere, sive, ut ille pater eloquentiae de se Isocrates scripsit ipse, pudore a dicendo et timiditate ingenua quadam refugisti, sive, ut ipse iocari soleo, unum putasti satis esse non modo in una familia rhetorem, sed paene in tota civitate, non tamen arbitror tibi hos libros in eo fore genere, quod merito propter eorum, qui de dicendi ratione disputarunt, ieiunitatem bonarum artium possit in-
11 ludi; nihil enim mihi quidem videtur in Crassi et Antoni sermone esse praeteritum, quod quisquam summis ingeniis, acerrimis studiis, optima doctrina, maximo usu cognosci ac percipi potuisse arbitraretur, quod tu facillime poteris iudicare, qui prudentiam rationemque dicendi per te ipsum, usum autem per nos percipere voluisti. Sed quo citius hoc, quod suscepimus, non mediocre munus conficere possimus, omissa nostra adhortatione ad eorum, quos proposuimus, sermonem disputationemque veniamus.

12 Postero igitur die, quam illa erant acta, hora fere secunda, cum etiam tum in lecto Crassus esset et apud eum Sulpicius sederet, Antonius autem inambularet cum Cotta in porticu, repente eo Q. Catulus senex cum C. Iulio fratre venit; quod ubi audivit, commotus Crassus surrexit omnesque admirati maiorem aliquam esse causam eorum adventus
13 suspicati sunt. Qui cum inter se, ut ipsorum usus ferebat, amicissime consalutassent: 'quid vos tandem?' Crassus 'num quidnam' inquit 'novi?' 'Nihil sane,' inquit Catulus 'etenim vides esse ludos; sed—vel tu nos ineptos licet' inquit 'vel molestos putes—cum ad me in Tusculanum' inquit 'heri vesperi venisset Caesar de Tusculano suo, dixit

3 potest . . . ornatius esse *vulg.* : *correxit ed. Norimberg* : potest esse tua *ed. Venet.* 1488 sed quoniam sive iudicio *recc.* : quoniam *om.* ε 4 soles *Pearce* : soleo *codd.*

mihi a se Scaevolam hinc euntem esse conventum, ex quo mira quaedam se audisse dicebat; te, quem ego totiens omni ratione temptans ad disputandum elicere non potuissem, permulta de eloquentia cum Antonio disseruisse et tamquam in schola prope ad Graecorum consuetudinem disputasse: ita me frater exoravit ne ipsum quidem a studio 14 audiendi nimis abhorrentem, sed me hercule verentem, ne molesti vobis interveniremus, ut huc secum venirem; etenim Scaevolam ita dicere aiebat, bonam partem sermonis in hunc diem esse dilatam. Hoc tu si cupidius factum existimas, Caesari attribues; si familiarius, utrique nostrum; nos quidem, nisi forte molesti intervenimus, venisse delectat.' Tum Crassus 'equidem, quaecumque vos causa 4 huc attulisset, laetarer, cum apud me viderem homines mihi 15 carissimos et amicissimos; sed tamen, vere dicam, quaevis mallem fuisset, quam ista, quam dicis. Ego enim, ut, quem ad modum sentio, loquar, numquam mihi minus quam hesterno die placui; magis adeo id facilitate quam alia ulla culpa mea contigit, qui, dum obsequor adulescentibus, me senem esse sum oblitus fecique id, quod ne adulescens quidem feceram, ut eis de rebus, quae doctrina aliqua continerentur, disputarem. Sed hoc tamen cecidit mihi peropportune, quod transactis iam meis partibus ad Antonium audiendum venistis.' Tum Caesar 'equidem,' inquit 16 'Crasse, ita sum cupidus in illa longiore te ac perpetua disputatione audiendi, ut, si id mihi minus contingat, vel hoc sim cotidiano tuo sermone contentus; itaque experiar equidem illud, ut ne Sulpicius familiaris meus aut Cotta plus quam ego apud te valere videantur, et te exorabo profecto, ut mihi quoque et Catulo tuae suavitatis aliquid impertias;

3 temptans: *hic redeunt M* (= *H*) *m* (= *Lag.* 36) 17 sentiam *m* 18 magis *codd.*: cui magis *Muther* 23 partibus *vulg.*: artibus *M* 25 et ita *M* 26 vel hoc *Le*: vel ut hoc *M* 28 illud *om. M* et ne *H* 29 videantur *L*: videar *H*: videatur *recc.*

sin tibi id minus libebit, non te urgebo neque committam,
17 ut, dum vereare tu ne sis ineptus, me esse iudices.' Tum ille 'ego me hercule' inquit, 'Caesar, ex omnibus Latinis verbis huius verbi vim vel maximam semper putavi; quem enim nos ineptum vocamus, is mihi videtur ab hoc nomen habere ductum, quod non sit aptus, idque in sermonis nostri consuetudine perlate patet; nam qui aut tempus quid postulet non videt aut plura loquitur aut se ostentat aut eorum, quibuscum est, vel dignitatis vel commodi rationem non habet aut denique in aliquo genere aut inconcinnus
18 aut multus est, is ineptus esse dicitur. Hoc vitio cumulata est eruditissima illa Graecorum natio; itaque quod vim huius mali Graeci non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerunt; ut enim quaeras omnia, quo modo Graeci ineptum appellent, non reperies. Omnium autem ineptiarum, quae sunt innumerabiles, haud sciam an nulla sit maior quam, ut illi solent, quocumque in loco, quoscumque inter homines visum est, de rebus aut difficillimis aut non necessariis argutissime disputare. Hoc nos ab istis adule-
5 scentibus facere inviti et recusantes heri coacti sumus.' Tum
19 Catulus 'ne Graeci quidem,' inquit 'Crasse, qui in civitatibus suis clari et magni fuerunt, sicuti tu es nosque omnes in nostra re publica volumus esse, horum Graecorum, qui se inculcant auribus nostris, similes fuerunt, nec in otio
20 sermones huius modi disputationesque fugiebant. Ac si tibi videntur, qui temporis, qui loci, qui hominum rationem non habent, inepti, sicut debent videri, num tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo porticus haec ipsa, ubi nunc ambulamus, et palaestra et tot locis sessiones gymnasiorum et Graecorum disputationum memoriam quodam modo commovent? Aut num importunum tempus in tanto

1 libebit *L*: licebit *M* 11 comulata *H*[1]: commaculata *Doederlein* 13 videntur *H*: non vident eo *Friedrich* 16 nulla ϵ: ulla *H* 17 quoscunque ϵ: quosque *codd.* 20 Tum *incipit A, redeunt cum E tum mutili recentiores* 24 nec tamen *L* 30 Graecarum *L* disputationem *M*

otio, quod et raro datur et nunc peroptato nobis datum est?
Aut homines ab hoc genere disputationis alieni, qui omnes
ei sumus, ut sine his studiis vitam nullam esse ducamus?'
'Omnia ista' inquit Crassus 'ego alio modo interpretor, qui 21
primum palaestram et sedes et porticus etiam ipsos, Catule,
Graecos exercitationis et delectationis causa non disputa-
tionis invenisse arbitror; nam et saeculis multis ante gym-
nasia inventa sunt, quam in eis philosophi garrire coeperunt,
et hoc ipso tempore, cum omnia gymnasia philosophi teneant,
tamen eorum auditores discum audire quam philosophum
malunt; qui simul ut increpuit, in media oratione de maxi-
mis rebus et gravissimis disputantem philosophum omnes
unctionis causa relinquunt; ita levissimam delectationem
gravissimae, ut ipsi ferunt, utilitati anteponunt. Otium autem 22
quod dicis esse, adsentior; verum oti fructus est non con-
tentio animi, sed relaxatio. Saepe ex socero meo audivi, 6
cum is diceret socerum suum Laelium semper fere cum
Scipione solitum rusticari eosque incredibiliter repuerascere
esse solitos, cum rus ex urbe tamquam e vinclis evolavissent.
Non audeo dicere de talibus viris, sed tamen ita solet nar-
rare Scaevola, conchas eos et umbilicos ad Caietam et ad
Laurentum legere consuesse et ad omnem animi remissio-
nem ludumque descendere. Sic enim res sese habet, ut, 23
quem ad modum volucris videmus procreationis atque utili-
tatis suae causa effingere et construere nidos, easdem autem,
cum aliquid effecerint, levandi laboris sui causa passim ac
libere solutas opere volitare, sic nostri animi negotiis foren-
sibus atque urbano opere defessi gestiant ac volitare cupiant
vacui cura ac labore. Itaque illud ego, quod in causa Cu- 24
riana Scaevolae dixi, non dixi secus ac sentiebam: nam 'si,'
inquam 'Scaevola, nullum erit testamentum recte factum,

M = *AEH* 6 et delectationis *om. M* non disputationis *om. M* 9 timeant *M* 17 suum *recc.*: meum *M* 18 repuerascere *L*: repuerescere *M* 20 narrari *M* 28 gestiunt . . . cupiunt *codd. Itaque delevit Lambinus* ut (l. 23)

nisi quod tu scripseris, omnes ad te cives cum tabulis veniemus, omnium testamenta tu scribes unus. Quid igitur?' inquam 'quando ages negotium publicum? quando amicorum? quando tuum? quando denique nihil ages?' Tum illud addidi 'mihi enim liber esse non videtur, qui non aliquando nihil agit.' In qua permaneo, Catule, sententia meque, cum huc veni, hoc ipsum nihil agere et plane ces-
25 sare delectat. Nam, quod addidisti tertium, vos esse eos, qui vitam insuavem sine his studiis putaretis, id me non modo non hortatur ad disputandum, sed etiam deterret. Nam ut C. Lucilius, homo doctus et perurbanus, dicere solebat ea, quae scriberet neque se ab indoctissimis neque a doctissimis legi velle, quod alteri nihil intellegerent, alteri plus fortasse quam ipse; de quo etiam scripsit 'Persium non curo legere,'—hic fuit enim, ut noramus, omnium fere nostrorum hominum doctissimus—'Laelium Decumum volo,' quem cognovimus virum bonum et non inlitteratum, sed nihil ad Persium; sic ego, si iam mihi disputandum sit de his nostris studiis, nolim equidem apud rusticos, sed multo minus apud vos; malo enim non intellegi orationem
7 meam quam reprehendi.' Tum Caesar 'equidem,' in-
26 quit 'Catule, iam mihi videor navasse operam, quod huc venerim; nam haec ipsa recusatio disputationis disputatio quaedam fuit mihi quidem periucunda. Sed cur impedimus Antonium, cuius audio esse partis, ut de tota eloquentia disserat, quemque iam dudum et Cotta et Sulpicius éx-
27 spectat?' 'Ego vero' inquit Crassus 'neque Antonium verbum facere patiar et ipse obmutescam, nisi prius a vobis impetraro'—'Quidnam?' inquit Catulus. 'Ut hic sitis hodie.' Tum, cum ille dubitaret, quod ad fratrem promiserat, 'ego' inquit Iulius 'pro utroque respondeo: sic faciemus; atque ista quidem condicione, vel ut verbum

11 Lucius *M* doctus *om. M* 12 ea quae scriberet *om. M* 13 alteri plus *om. Mγ* 23 disputationis *om. M* 26 expectant *L* 29 impetrabo *M*

nullum faceres, me teneres.' Hic Catulus adrisit et simul, 28
'praecisa' inquit 'mihi quidem est dubitatio, quoniam
neque domi imperaram et hic, apud quem eram futurus,
sine mea sententia tam facile promisit.'

Tum omnes oculos in Antonium coniecerunt, et ille
'audite vero, audite,' inquit 'hominem enim audietis de
schola atque a magistro et Graecis litteris eruditum, et eo
quidem loquar confidentius, quod Catulus auditor accessit,
cui non solum nos Latini sermonis, sed etiam Graeci ipsi
solent suae linguae subtilitatem elegantiamque concedere.
Sed quia tamen hoc totum, quicquid est, sive artificium 29
sive studium dicendi, nisi accessit os, nullum potest esse,
docebo vos, discipuli, id quod ipse non didici, quid de omni
genere [dicendi] sentiam.' Hic postea quam adriserunt, 'res 30
mihi videtur esse' inquit 'facultate praeclara, arte medio-
cris; ars enim earum rerum est, quae sciuntur; oratoris
autem omnis actio opinionibus, non scientia, continetur;
nam et apud eos dicimus, qui nesciunt, et ea dicimus, quae
nescimus ipsi; itaque et illi alias aliud eisdem de rebus et
sentiunt et iudicant et nos contrarias saepe causas dicimus,
non modo ut Crassus contra me dicat aliquando aut ego
contra Crassum, cum alterutri necesse sit falsum dicere, sed
etiam ut uterque nostrum eadem de re alias aliud defendat,
cum plus uno verum esse non possit. Ut igitur in eius
modi re, quae mendacio nixa sit, quae ad scientiam non
saepe perveniat, quae opiniones hominum et saepe errores
aucupetur, ita dicam, si causam putatis esse, cur audiatis.'
'Nos vero et valde quidem' Catulus inquit 'putamus atque 8 31
eo magis, quod nulla mihi ostentatione videris esse usurus;
exorsus es enim non gloriose, ut tu putas, magis a veritate,

14 dicendi *om. M* 18 et ea . . . ipsi *om. M* 21 non $AE^1\gamma$: nos *recc.* 23 alius aliud *M* 25 ad scientiam *L*: scientia *H*: in scientia H^1: scientiam *Mm* 26 perveniat *codd.*: pertineat *Harnecker* 30 magis ut tu putas a veritate *H*: magis a veritate ut tu putas *AE*

32 quam a nescio qua dignitate.' 'Ut igitur de ipso genere
sum confessus,' inquit Antonius 'artem esse non maximam,
sic illud adfirmo, praecepta posse quaedam dari peracuta ad
pertractandos animos hominum et ad excipiendas eorum
voluntates. Huius rei scientiam si quis volet magnam
quandam artem esse dicere, non repugnabo; etenim cum
plerique temere ac nulla ratione causas in foro dicant, non
nulli autem propter exercitationem aut propter consuetu-
dinem aliquam callidius id faciant, non est dubium quin, si
quis animadverterit, quid sit, qua re alii melius quam alii
dicant, id possit notare: ergo id qui toto in genere fecerit,
is si non plane artem, at quasi artem quandam invenerit.
33 Atque utinam, ut mihi illa videor videre in foro atque in
causis, item nunc, quem ad modum ea reperirentur, possem
vobis exquirere! Sed de me videro; nunc hoc propono,
quod mihi persuasi, quamvis ars non sit, tamen nihil esse
perfecto oratore praeclarius; nam ut usum dicendi omittam,
qui in omni pacata et libera civitate dominatur, tanta ob-
lectatio est in ipsa facultate dicendi, ut nihil hominum aut
34 auribus aut mentibus iucundius percipi possit. Qui enim
cantus moderata oratione dulcior inveniri potest? Quod
carmen artificiosa verborum conclusione aptius? Qui actor
imitanda quam orator suscipienda veritate iucundior? Quid
autem subtilius quam crebrae acutaeque sententiae? Quid
admirabilius quam res splendore inlustrata verborum?
Quid plenius quam omni genere rerum cumulata oratio?
Neque ulla non propria oratoris res est, quae quidem
9 ornate dici graviterque debet. Huius est in dando con-
35 silio de maximis rebus cum dignitate explicata sententia;

1 a *om.* *Mm* 4 explendas *Mm* 8 propter ex. aut *om.* *M* 11 notare *vulg.*: non arte *M* 14 item *Mm*: ita *L recc.* possum *Mm* 15 exquirere *M*: exponere *L recc.* 21 moderatae orationis pronuntiatione *L vulg.* 22 conclusione *vulg.* *Lg.* 32 (?): confusione *M*: *alii aliter turbantur* 23 in im . . . in susc. *L recc.* 28 ornata *M* debeat *L recc.* 29 explic'te *M*

eiusdem et languentis populi incitatio et effrenati moderatio; eadem facultate et fraus hominum ad perniciem et integritas ad salutem vocatur. Quis cohortari ad virtutem ardentius, quis a vitiis acrius revocare, quis vituperare improbos asperius, quis laudare bonos ornatius, quis cupiditatem vehementius frangere accusando potest? Quis maerorem levare mitius consolando? Historia vero testis 36 temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia nisi oratoris immortalitati commendatur? Nam si qua est ars alia, quae verborum aut faciendorum aut legendorum scientiam profiteatur; aut si quisquam dicitur nisi orator formare orationem eamque variare et distinguere quasi quibusdam verborum sententiarumque insignibus; aut si via ulla nisi ab hac una arte traditur aut argumentorum aut sententiarum aut denique discriptionis atque ordinis, fateamur aut hoc, quod haec ars profiteatur, alienum esse aut cum alia aliqua arte esse commune: sed si in hac una est ea ratio atque doctrina, non, 37 si qui aliarum artium bene locuti sunt, eo minus id est huius unius proprium; sed ut orator de eis rebus, quae ceterarum artium sunt, si modo eas cognovit, ut heri Crassus dicebat, optime potest dicere, sic ceterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerunt. Neque enim si de rusticis rebus agricola quispiam aut 38 etiam, id quod multi, medicus de morbis aut si de pingendo pictor aliquis diserte scripserit aut dixerit, idcirco illius artis putanda est eloquentia; in qua quia vis magna est in hominum ingeniis, eo multi etiam sine doctrina aliquid omnium generum atque artium consequuntur; sed, quid cuiusque sit proprium, etsi ex eo iudicari potest, cum videris,

M = *AEH* 1 etiam guentis *M* et eff. moderatio *om.* *M* 9 immortalitate *M* 10 verborum aut legendorum *M* 12 dicit *codd.* 14 una *om.* *M* 25 medici *codd.*, *corr.* *edd.* 28 eo multi *L recc.*: emolumenti *M*

quid quaeque doceat, tamen hoc certius esse nihil potest, quam quod omnes artes aliae sine eloquentia suum munus praestare possunt, orator sine ea nomen obtinere suum non potest; ut ceteri, si diserti sint, aliquid ab hoc habeant, hic, nisi domesticis se instruxerit copiis, aliunde dicendi
10 39 copiam petere non possit.' Tum Catulus 'etsi,' inquit 'Antoni, minime impediendus est interpellatione iste cursus orationis tuae, patiere tamen mihique ignosces; "non enim possum quin exclamem," ut ait ille in Trinummo: ita vim oratoris cum exprimere subtiliter visus es, tum laudare copiosissime; quod quidem eloquentem vel optime facere oportet, ut eloquentiam laudet; debet enim ad eam laudandam ipsam illam adhibere, quam laudat. Sed perge porro; tibi enim adsentior vestrum esse hoc totum diserte dicere, idque si quis in alia arte faciat, eum adsumpto aliunde uti
40 bono, non proprio nec suo.' Et Crassus 'nox te' inquit 'nobis, Antoni, expolivit hominemque reddidit; nam hesterno sermone unius cuiusdam operis, ut ait Caecilius, remigem aliquem aut baiulum nobis oratorem descripseras, inopem quendam humanitatis atque inurbanum.' Tum Antonius 'heri enim' inquit 'hoc mihi proposueram, ut, si te refellissem, hos a te discipulos abducerem; nunc, Catulo audiente et Caesare, videor debere non tam pugnare tecum
41 quam quid ipse sentiam dicere. Sequitur igitur, quoniam nobis est hic, de quo loquimur, in foro atque in oculis civium constituendus, ut videamus, quid ei negoti demus cuique eum muneri velimus esse praepositum; nam Crassus heri, cum vos, Catule et Caesar, non adessetis, posuit breviter in artis distributione idem, quod Graeci plerique posuerunt, neque sane quid ipse sentiret, sed quid ab illis diceretur, ostendit: duo prima genera quaestionum esse, in

M = *AEH*   1 quid quaeque *recc.*: quidque *M*: quid quique *Adler*   doceat *Kayser*: doceant *recc. om. M*   2 quam *damnavit Madvig Adv. Crit.* ii. 185   8 noenum *Ritschl*   9 mihi vim *L vulg.*   22 a te *recc.*: ante AE^1H *marg.*   25 vobis *Mm*   loquitur *M*   31 primum *M*

quibus eloquentia versaretur, unum infinitum, alterum cer-
tum. Infinitum mihi videbatur id dicere, in quo aliquid 42
generatim quaereretur, hoc modo: expetendane esset elo-
quentia? expetendine honores? Certum autem, in quo
quid in personis et in constituta re et definita quaereretur;
cuius modi sunt, quae in foro atque in civium causis dis-
ceptationibusque versantur. Ea mihi videntur aut in lite 43
oranda aut in consilio dando esse posita; nam illud tertium,
quod et a Crasso tactum est et, ut audio, [ille] ipse Aristo-
teles, qui haec maxime inlustravit, adiunxit, etiam si opus
est, minus est tamen necessarium.' 'Quidnam?' inquit
Catulus; 'an laudationes? Id enim video poni genus ter-
tium.' 'Ita,' inquit Antonius 'et in eo quidem genere scio II
et me et omnis, qui adfuerunt, delectatos esse vehementer, 44
cum a te est Popilia, mater vestra, laudata, cui primum
mulieri hunc honorem in nostra civitate tributum puto.
Sed non omnia, quaecumque loquimur, mihi videntur ad
artem et ad praecepta esse revocanda; ex eis enim fonti- 45
bus, unde [ad] omnia ornamenta dicendi [praecepta] sumun-
tur, licebit etiam laudationem ornare neque illa elementa
desiderare, quae ut nemo tradat, quis est qui nesciat, quae
sint in homine laudanda? Positis enim eis rebus, quas
Crassus in illius orationis suae, quam contra conlegam censor
habuit, principio dixit: quae natura aut fortuna darentur
hominibus, in eis rebus se vinci posse animo aequo pati;
quae ipsi sibi homines parare possent, in eis rebus se pati
non posse vinci; qui laudabit quempiam, intelleget exponenda
sibi esse fortunae bona; ea sunt generis, pecuniae, propin- 46
quorum, amicorum, opum, valetudinis, formae, virium, ingeni
et ceterarum rerum, quae sunt aut corporis aut extraneae; si
habuerit, bene rebus eis usum; si non habuerit, sapienter

M = *AEH* 8 ornanda *M*: ordinanda *L* 9 tractatum *M* ille *om. M* 19 ad (et *E*) omnia ornamenta *M*: omnia ornate *vulg.* sumentur *L edd. vett.* 22 Possit *Mm* in rebus *M*: his rebus *L* 30 rerum *om. M* 31 rebus *om. recc.*

caruisse; si amiserit, moderate tulisse; deinde, quid sapienter
is, quem laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid iuste, quid
magnifice, quid pie, quid grate, quid humaniter, quid denique
cum aliqua virtute aut fecerit aut tulerit: haec et quae sunt
eius generis facile videbit, qui volet laudare; et qui vitu-
47 perare, contraria.' 'Cur igitur dubitas,' inquit Catulus,
'facere hoc tertium genus, quoniam est in ratione rerum?
Non enim, si est facilius, eo de numero quoque est excer-
pendum.' 'Quia nolo,' inquit, 'omnia, quae cadunt ali-
quando in oratorem, quamvis exigua sint, ea sic tractare,
48 quasi nihil possit dici sine praeceptis suis; nam et testi-
monium saepe dicendum est ac non numquam etiam accu-
ratius, ut mihi etiam necesse fuit in Sex. Titium, seditiosum
civem et turbulentum; explicavi in eo testimonio dicendo
omnia consilia consulatus mei, quibus illi tribuno plebis pro
re publica restitissem, quaeque ab eo contra rem publicam
facta arbitrarer, exposui; diu retentus sum, multa audivi,
multa respondi. Num igitur placet, cum de eloquentia
praecipias, aliquid etiam de testimoniis dicendis quasi in
12 arte tradere?' 'Nihil sane' inquit Catulus 'necesse est.'
49 'Quid si, quod saepe summis viris accidit, mandata sint
exponenda aut in senatu ab imperatore aut ad imperatorem
aut ad regem aut ad populum aliquem a senatu, num quia
genere orationis in eius modi causis accuratiore est utendum,
idcirco pars etiam haec causarum numeranda videtur aut
propriis praeceptis instruenda?' 'Minime vero,' inquit Ca-
tulus; 'non enim deerit homini diserto in eius modi rebus
50 facultas ex ceteris rebus et causis comparata.' 'Ergo item'
inquit 'illa, quae saepe diserte agenda sunt et quae ego
paulo ante, cum eloquentiam laudarem, dixi oratoris esse,
neque habent suum locum ullum in divisione partium neque

M = *AEH* 2 quem *recc.*: quidem *M* quid m., quid pie *om. M* 5 laudare quempiam *L vulg.* 7 rationem *Mm* 11 testimonium *Mm*: testimonio *L* 28 facultas ex ceteris rebus *om. Mm*

certum praeceptorum genus et agenda sunt non minus
diserte, quam quae in lite dicuntur, obiurgatio, cohortatio,
consolatio, quorum nihil est, quod non summa dicendi
ornamenta desideret; sed ex artificio res istae praecepta
non quaerunt.' 'Plane' inquit Catulus 'adsentior.' 'Age 51
vero,' inquit Antonius 'qualis oratoris et quanti hominis in
dicendo putas esse historiam scribere?' 'Si, ut Graeci
scripserunt, summi,' inquit Catulus; 'si, ut nostri, nihil
opus est oratore; satis est non esse mendacem.' 'Atqui,
ne nostros contemnas,' inquit Antonius, 'Graeci quoque
ipsi sic initio scriptitarunt, ut noster Cato, ut Pictor, ut
Piso; erat enim historia nihil aliud nisi annalium confectio, 52
cuius rei memoriaeque publicae retinendae causa ab initio
rerum Romanarum usque ad P. Mucium pontificem maxi-
mum res omnis singulorum annorum mandabat litteris
pontifex maximus referebatque in album et proponebat
tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi, eique
etiam nunc annales maximi nominantur. Hanc similitudinem 53
scribendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monu-
menta solum temporum, hominum, locorum gestarumque
rerum reliquerunt; itaque qualis apud Graecos Pherecydes,
Hellanicus, Acusilas fuit aliique permulti, talis noster Cato
et Pictor et Piso, qui neque tenent, quibus rebus ornetur
oratio—modo enim huc ista sunt importata—et, dum in-
tellegatur quid dicant, unam dicendi laudem putant esse
brevitatem. Paulum se erexit et addidit maiorem historiae 54
sonum vocis vir optimus, Crassi familiaris, Antipater; ceteri
non exornatores rerum, sed tantum modo narratores fuerunt.'
'Est,' inquit Catulus 'ut dicis; sed iste ipse Caelius ne- 13
que distinxit historiam varietate colorum neque verborum

2 cohortatio] *post hoc verbum desunt duo folia in A : unde facta est lacuna in codd. Lagg.* 2. 4, 13. 32 *Gud.*^{1} *cett. eiusdem generis usque ad* § 60 *M = HE* 7 sicut *M recc.* 11 ipsi *om. M* 16 referebat *Lambinus* : efferebat *codd.* 17 eique H^1E^2 36 : hique *e* : ii qui E^1 *vulg.* 20 gestarum *M* 24 hinc *M* 30 colorum *Jacobs* : locorum *codd.*

conlocatione et tractu orationis leni et aequabili perpolivit
illud opus; sed ut homo neque doctus neque maxime
aptus ad dicendum, sicut potuit, dolavit; vicit tamen, ut
55 dicis, superiores.' 'Minime mirum,' inquit Antonius 'si
ista res adhuc nostra lingua inlustrata non est; nemo enim
studet eloquentiae nostrorum hominum, nisi ut in causis
atque in foro eluceat; apud Graecos autem eloquentissimi
homines remoti a causis forensibus cum ad ceteras res
inlustris tum ad historiam scribendam maxime se applica-
verunt: namque et Herodotum illum, qui princeps genus
hoc ornavit, in causis nihil omnino versatum esse accepimus;
atqui tanta est eloquentia, ut me quidem, quantum ego
Graece scripta intellegere possum, magno opere delectet;
56 et post illum Thucydides omnis dicendi artificio mea sen-
tentia facile vicit; qui ita creber est rerum frequentia, ut
verborum prope numerum sententiarum numero consequatur,
ita porro verbis est aptus et pressus, ut nescias, utrum res
oratione an verba sententiis inlustrentur: atqui ne hunc
quidem, quamquam est in re publica versatus, ex numero
accepimus eorum, qui causas dictitarunt; et hos ipsos libros
tum scripsisse dicitur, cum a re publica remotus atque, id
quod optimo cuique Athenis accidere solitum est, in
57 exsilium pulsus esset; hunc consecutus est Syracosius
Philistus, qui, cum Dionysi tyranni familiarissimus esset,
otium suum consumpsit in historia scribenda maximeque
Thucydidem est, ut mihi videtur, imitatus. Postea vero ex
clarissima quasi rhetoris officina duo praestantes ingenio,
Theopompus et Ephorus ab Isocrate magistro impulsi se ad
historiam contulerunt; causas omnino numquam attigerunt.
14 58 Denique etiam a philosophia profectus princeps Xenophon,
Socraticus ille, post ab Aristotele Callisthenes, comes

M = *HE* 1 aequali *M* 9 maxime *om.* *M* 16 prope numero *M* 20 dictitarunt *M*: dictitarent *M*: dictitarint *L* 22 esset *M* 27 rhetorum *Mueller*

Alexandri, scripsit historiam, et is quidem rhetorico paene more; ille autem superior leniore quodam sono est usus, et qui illum impetum oratoris non habeat, vehemens fortasse minus, sed aliquanto tamen est, ut mihi quidem videtur, dulcior. Minimus natu horum omnium Timaeus, quantum autem iudicare possum, longe eruditissimus et rerum copia et sententiarum varietate abundantissimus et ipsa compositione verborum non impolitus magnam eloquentiam ad scribendum attulit, sed nullum usum forensem.' Haec 59
cum ille dixisset, 'quid est,' inquit 'Catule?' Caesar; 'ubi sunt, qui Antonium Graece negant scire? Quot historicos nominavit! Quam scienter, quam proprie de uno quoque dixit!' 'Id me hercule' inquit Catulus 'admirans illud iam mirari desino, quod multo magis ante mirabar, hunc, cum haec nesciret, in dicendo posse tantum.' 'Atqui, Catule,' inquit Antonius 'non ego utilitatem aliquam ad dicendum aucupans horum libros et non nullos alios, sed delectationis causa, cum est otium, legere soleo. Quid ergo 60
est? Est, fatebor, aliquid tamen; ut, cum in sole ambulem, etiam si ego aliam ob causam ambulem, fieri natura tamen, ut colorer, sic, cum istos libros ad Misenum—nam Romae vix licet—studiosius legerim, sentio illorum tactu orationem meam quasi colorari. Sed ne latius hoc vobis patere videatur, haec dumtaxat in Graecis intellego, quae ipsi, qui scripserunt, voluerunt vulgo intellegi: in philosophos 61
vestros si quando incidi, deceptus indicibus librorum, qui sunt fere inscripti de rebus notis et inlustribus, de virtute, de iustitia, de honestate, de voluptate, verbum prorsus nullum intellego; ita sunt angustis et concisis disputationibus inligati; poetas omnino quasi alia quadam lingua locutos

M = *HE*   8 impolitus *L*: incompositus *M*   14 mirari *L*: admirari *M*   19 est *add. Reid*   fateor *Lambinus cum E*[1]   22 tactu *M*: cantu *m*   25 scrip[serunt *redit A cum suis*   26 qui sunt *m*: quos *A*: quos̄ *H*[1]*E*: quod sunt *L vulg.*   29 concisis *L vulg.*: longis *Mm*

non conor attingere. Cum eis me, ut dixi, oblecto, qui res
gestas aut orationes scripserunt suas aut qui ita loquuntur,
ut videantur voluisse esse nobis, qui non sumus eruditissimi,
15 62 familiares. Sed illuc redeo: videtisne, quantum munus sit
oratoris historia? Haud scio an flumine orationis et varietate maximum; neque eam reperio usquam separatim instructam rhetorum praeceptis; sita sunt enim ante oculos. Nam quis nescit primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat? Deinde ne quid veri non audeat? Ne quae suspicio gratiae sit in scribendo? Ne quae simultatis?
63 Haec scilicet fundamenta nota sunt omnibus, ipsa autem exaedificatio posita est in rebus et verbis: rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum descriptionem; vult etiam, quoniam in rebus magnis memoriaque dignis consilia primum, deinde acta, postea eventus exspectentur, et de consiliis significari quid scriptor probet et in rebus gestis declarari non solum quid actum aut dictum sit, sed etiam quo modo, et cum de eventu dicatur, ut causae explicentur omnes vel casus vel sapientiae vel temeritatis hominumque ipsorum non solum res gestae, sed etiam, qui fama ac
64 nomine excellant, de cuiusque vita atque natura; verborum autem ratio et genus orationis fusum atque tractum et cum lenitate quadam aequabiliter profluens sine hac iudiciali asperitate et sine sententiarum forensibus aculeis persequendum est. Harum tot tantarumque rerum videtisne nulla esse praecepta, quae in artibus rhetorum reperiantur? In eodem silentio multa alia oratorum officia iacuerunt, cohortationes, praecepta, consolationes, admonita, quae tractanda sunt omnia disertissime, sed locum suum in his artibus,

M = *AEH* 1 conor *vulg.*: cogor *M* 3 prudentissimi *Mm* 5 oratoris *vulg.*: oris *A*: horis *H*[1]*E*[1] 7 ita *Mm* 9 neque . . . neque *M* 14 quoniam *L recc.*: quod tamen *Mm* memoriaque dignis *L recc.*: memoria digna *Mm* 15 exspectantur *L* 23 leuitate *M* aequabiliter *M*: equabili *L recc.* 24 forensium *L recc.* 25 ulla *maluit Ellendt* 28 praecepta consolationis *M*

quae traditae sunt, habent nullum. Atque in hoc genere 65
illa quoque est infinita silva, quod oratori plerique, ut etiam
Crassus ostendit, duo genera ad dicendum dederunt: unum
de certa definitaque causa, quales sunt, quae in litibus,
quae in deliberationibus versantur, addat, si quis volet,
etiam laudationes; alterum, quod appellant omnes fere
scriptores, explicat nemo, infinitam generis sine tempore et
sine persona quaestionem. Hoc quid et quantum sit, cum
dicunt, intellegere mihi non videntur: si enim est oratoris, 66
quaecumque res infinite posita sit, de ea posse dicere,
dicendum erit ei, quanta sit solis magnitudo, quae forma
terrae; de mathematicis, de musicis rebus non poterit quin
dicat hoc onere suscepto recusare; denique ei, qui profitetur
esse suum non solum de eis controversiis, quae temporibus
et personis notatae sunt, hoc est, de omnibus forensibus,
sed etiam de generum infinitis quaestionibus dicere, nullum
potest esse genus orationis, quod sit exceptum. Sed si illam 16 67
quoque partem quaestionum oratori volumus adiungere
vagam et liberam et late patentem, ut de rebus bonis aut
malis, expetendis aut fugiendis, honestis aut turpibus, utili-
bus aut inutilibus, de virtute, de iustitia, de continentia, de
prudentia, de magnitudine animi, de liberalitate, de pietate,
de amicitia, de officio, de fide, de ceteris virtutibus con-
trariisque vitiis dicendum oratori putemus; itemque de re
publica, de imperio, de re militari, de disciplina civitatis, de
hominum moribus, adsumamus eam quoque partem, sed ita,
ut sit circumscripta modicis regionibus. Equidem omnia, 68
quae pertinent ad usum civium, morem hominum, quae
versantur in consuetudine vitae, in ratione rei publicae, in
hac societate civili, in sensu hominis communi, in natura, in
moribus, comprehendenda esse oratori puto; si minus ut

M = *AEH* 7 oratores *M* 11 plenitudo *M* 15 notae *codd.*: *correxit Manutius* 18 adiungere *L vulg.*: adiungimus *M*: adiungi *Friedrich* 21 an inut. *M* 24 putamus *M* 30 sensu hominis *M*: s. hominum *vulg.*

separatim de his rebus philosophorum more respondeat, at certe ut in causa prudenter possit intexere; hisce autem ipsis de rebus ut ita loquatur, uti ei, qui iura, qui leges, qui civitates constituerunt, locuti sunt, simpliciter et splendide, sine ulla serie disputationum et sine ieiuna concertatione
69 verborum. Hoc loco ne qua sit admiratio, si tot tantarumque rerum nulla a me praecepta ponentur, sic statuo: ut in ceteris artibus, cum tradita sint cuiusque artis difficillima, reliqua, quia aut faciliora aut similia sint, tradi non necesse esse; ut in pictura, qui hominum *unam* speciem pingere perdidicerit, posse eum cuiusvis vel formae vel aetatis, etiam si non didicerit, pingere neque esse periculum, qui leonem aut taurum pingat egregie, ne idem in multis aliis quadrupedibus facere non possit—neque est omnino ars ulla, in qua omnia, quae illa arte effici possint, a doctore tradantur, sed qui primarum et certarum rerum genera ipsa didicerunt, reliqua [non incommode] per se adsequentur—
70 similiter arbitror in hac sive ratione sive exercitatione dicendi, qui illam vim adeptus sit, ut eorum mentis, qui aut de re publica aut de ipsius rebus aut de eis, contra quos aut pro quibus dicat, cum aliqua statuendi potestate audiant, ad suum arbitrium movere possit, illum de toto illo genere reliquarum orationum non plus quaesiturum esse, quid dicat, quam Polyclitum illum, cum Herculem fingebat, quem ad modum pellem aut hydram fingeret, etiam si haec numquam
17 separatim facere didicisset.' Tum Catulus 'praeclare mihi
71 videris, Antoni, posuisse' inquit 'ante oculos, quid discere oporteret eum, qui orator esset futurus, quid, etiam si non didicisset, ex eo, quod didicisset, adsumeret; deduxisti enim

M = *AEH* 5 ulla . . . sine *om.* *M* 7 putentur *M* 8 sunt *M* 10 hominum sp. *M* : unam *add. Reid* : hominis sp. *L vulg.* 13 ne idem *vulg.* : eneidem *A* : aeneidem *E* 16 ceterarum *M* 17 reliqua non incommode *recc.* : reliqua *M* per se adsequentur *Piderit* : persequantur *HE* : perse . . . tur *A madore corruptus : unde lacunam habent mutilorum non nulli*

totum hominem in duo genera solum causarum, cetera innumerabilia exercitationi et similitudini reliquisti: sed videto ne in istis duobus generibus hydra tibi sit et pellis, Hercules autem et alia opera maiora in illis rebus, quas praetermittis, relinquantur; non enim mihi minus operis videtur de universis generibus rerum quam de singulorum causis ac multo etiam maius de natura deorum quam de hominum litibus dicere.' 'Non est ita,' inquit Antonius; 'dicam enim tibi, Catule, non tam doctus quam, id quod 72 est maius, expertus: omnium ceterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti neque inexercitato neque communium litterarum et politioris humanitatis experti; in causarum contentionibus magnum est quoddam opus atque haud sciam an de humanis operibus longe maximum; in quibus vis oratoris plerumque ab imperitis exitu et victoria iudicatur; ubi adest armatus adversarius, qui sit et feriendus et repellendus; ubi saepe is, qui rei dominus futurus est, alienus atque iratus aut etiam amicus adversario et inimicus tibi est; cum aut docendus is est aut dedocendus aut reprimendus aut incitandus aut omni ratione ad tempus, ad causam oratione moderandus (in quo saepe benevolentia ad odium, odium autem ad benevolentiam deducendum est); aut tamquam machinatione aliqua tum ad severitatem tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam tum ad laetitiam est contorquendus; omnium sententiarum 73 gravitate, omnium verborum ponderibus est utendum; accedat oportet actio varia, vehemens, plena animi, plena spiritus, plena doloris, plena veritatis. In his operibus si quis illam artem comprehenderit, ut tamquam Phidias Minervae signum efficere possit, non sane, quem ad modum, *ut* in clipeo idem artifex, minora illa opera facere discat,

M = *AEH*   1 in *om. M*   23 aut *Heusinger*: qui ut *M*: qui *vulg.*   31 ut *addidit Ernesti*   eidem artifex *M*: *seclusit Piderit*   ut minora *voluit Reid*

18 laborabit.’ Tum Catulus ‘quo ista maiora ac mirabiliora 74 fecisti, eo me maior exspectatio tenet quibusnam rationibus quibusque praeceptis ea tanta vis comparetur; non quo mea quidem iam intersit—neque enim aetas id mea desiderat et aliud genus quoddam dicendi nos secuti sumus, qui numquam sententias de manibus iudicum vi quadam orationis extorsimus ac potius placatis eorum animis tantum, quantum ipsi patiebantur, accepimus—sed tamen ista tua nullum ad usum meum, tantum cognoscendi studio adductus 75 requiro. Nec mihi opus est Graeco aliquo doctore, qui mihi pervulgata praecepta decantet, cum ipse numquam forum, numquam ullum iudicium aspexerit; ut Peripateticus ille dicitur Phormio, cum Hannibal Karthagine expulsus Ephesum ad Antiochum venisset exsul proque eo, quod eius nomen erat magna apud omnis gloria, invitatus esset ab hospitibus suis, ut eum, quem dixi, si vellet, audiret; cumque is se non nolle dixisset, locutus esse dicitur homo copiosus aliquot horas de imperatoris officio et de [omni] re militari. Tum, cum ceteri, qui illum audierant, vehementer essent delectati, quaerebant ab Hannibale, quidnam ipse de illo philosopho iudicaret: hic Poenus non optime Graece, sed tamen libere respondisse fertur, multos se deliros senes saepe vidisse, sed qui magis quam Phormio 76 deliraret vidisse neminem. Neque me hercule iniuria; quid enim aut adrogantius aut loquacius fieri potuit quam Hannibali, qui tot annis de imperio cum populo Romano omnium gentium victore certasset, Graecum hominem, qui numquam hostem, numquam castra vidisset, numquam denique minimam partem ullius publici muneris attigisset, praecepta de re militari dare? Hoc mihi facere omnes isti, qui de arte dicendi praecipiunt, videntur; quod enim ipsi experti non

M = *AEH*   9 studium *M*   18 imperatoris *recc.*: imperii *M*: de omni re *recc.*   24 delectaret *M*   26 annis *Mm*: annos *recc.*   27 numquam hostem *om. M*

sunt, id docent ceteros; sed hoc minus fortasse errant, quod
non te, ut Hannibalem *ille*, sed pueros aut adulescentulos
docere conantur.' 'Erras, Catule,' inquit Antonius 'nam 19 77
egomet in multos iam Phormiones incidi. Quis enim est
istorum Graecorum, qui quemquam nostrum quicquam
intellegere arbitretur? Ac mihi quidem non ita molesti
sunt; facile omnis perpetior et perfero; nam aut aliquid
adferunt, quod mihi non displiceat, aut efficiunt, ut me non
didicisse minus paeniteat; dimitto autem eos non tam
contumeliose quam philosophum illum Hannibal, et eo
fortasse plus habeo etiam negoti. Sed tamen est eorum
doctrina, quantum ego iudicare possum, perridicula: divi- 78
dunt enim totam rem in duas partis, in causae controversiam
et in quaestionis: causam appellant rem positam in discepta-
tione reorum et controversia; quaestionem autem rem
positam in infinita dubitatione; de causa praecepta dant;
de altera parte dicendi mirum silentium est. Deinde quin- 79
que faciunt quasi membra eloquentiae, invenire quid dicas,
inventa disponere, deinde ornare verbis, post memoriae
mandare, tum ad extremum agere ac pronuntiare; rem
sane non reconditam; quis enim hoc non sua sponte viderit,
neminem posse dicere, nisi et quid diceret et quibus verbis
et quo ordine diceret haberet et ea meminisset? Atque
haec ego non reprehendo, sed ante oculos posita esse
dico, ut eas item quattuor, quinque, sexve partis vel etiam
septem, quoniam aliter ab aliis digeruntur, in quas est ab
his omnis oratio distributa: iubent enim exordiri ita, ut 80
eum, qui audiat, benevolum nobis faciamus et docilem et
attentum; deinde rem narrare, et ita ut veri similis narratio
sit, ut aperta, ut brevis; post autem dividere causam aut
proponere; nostra confirmare argumentis ac rationibus;

M = *AEH* 2 ille *add. Pearce* 10 Hannibal is . . . et eo *spatio relicto M*: *fortasse verba non nulla interciderunt post* is[te 16 infinitam divisionis dubitatione *M* 25 sex vel etiam *AEm*: sexne partes vel etiam *H* 29 et ita *M*: et *om. recc.* 30 et brevis *M*

deinde contraria refutare; tum autem alii conclusionem
orationis et quasi perorationem conlocant, alii iubent, ante
quam peroretur, ornandi aut augendi causa digredi, deinde
81 concludere ac perorare. Ne haec quidem reprehendo; sunt
enim concinne distributa, sed tamen, id quod necesse fuit
hominibus expertibus veritatis, non perite: quae enim
praecepta principiorum et narrationum esse voluerunt, ea in
82 totis orationibus sunt conservanda; nam ego mihi bene-
volum iudicem facilius facere possum, cum sum in cursu
orationis, quam cum omnia sunt inaudita; docilem autem
non cum polliceor me demonstraturum, sed tum, cum doceo
et explano; attentum vero [crebro] tota actione excitandis
mentibus iudicum, non prima denuntiatione efficere possu-
83 mus. Iam vero narrationem quod iubent veri similem esse
et apertam et brevem, recte nos admonent: quod haec
narrationis magis putant esse propria quam totius orationis,
valde mihi videntur errare; omninoque in hoc omnis est
error, quod existimant artificium esse hoc quoddam non
dissimile ceterorum, cuius modi de ipso iure civili hesterno
die Crassus componi posse dicebat: ut genera rerum primum
exponerentur, in quo vitium est, si genus ullum praeter-
mittitur; deinde singulorum partes generum, in quo et
deesse aliquam partem et superare mendosum est; tum
20 verborum omnium definitiones, in quibus neque abesse
84 quicquam decet neque redundare. Sed hoc si in iure civili,
si etiam in parvis aut mediocribus rebus doctiores adsequi
possunt, non idem sentio tanta hac in re tamque immensa
posse fieri; sin autem qui arbitrantur, deducendi sunt ad
eos, qui haec docent; omnia iam explicata et perpolita
adsequentur; sunt enim innumerabiles de his rebus libri
neque abditi neque obscuri: sed videant quid velint; ad

M = *AEH* 3 augendi] egendi *M* 6 non peri^v *H*: non perĭ te *A* 12 crebro *vulg.*: credo *Mm* 21 praetermittatur *recc.* 26 doctores *codd.*: *corr. Lambinus* 30 adsequentur *AE*: consequentur *H* 31 neque abditi *om. M*

ludendumne an ad pugnandum arma sint sumpturi; aliud
enim pugna et acies, aliud ludus campusque noster desiderat;
ac tamen ars ipsa ludicra armorum et gladiatori et militi pro-
dest aliquid; sed animus acer et praesens et acutus idem
atque versutus invictos viros efficit [non difficilius arte con-
iuncta]. Qua re ego tibi oratorem sic iam instituam, si 85
potuero, ut quid efficere possit ante perspiciam: sit enim mihi
tinctus litteris; audierit aliquid, legerit, ista ipsa praecepta
acceperit; temptabo quid deceat, quid voce, quid viribus,
quid spiritu, quid lingua efficere possit. Si intellegam posse
ad summos pervenire, non solum hortabor, ut elaboret, sed
etiam, si vir quoque bonus mihi videbitur esse, obsecrabo;
tantum ego in excellenti oratore et eodem bono viro pono
esse ornamenti universae civitati; sin videbitur, cum omnia
summe fecerit, tamen ad mediocris oratores esse venturus, per-
mittam ipsi quid velit; molestus magno opere non ero; sin
plane abhorrebit et erit absurdus, ut se contineat aut ad
aliud studium transferat, admonebo; nam neque is, qui op- 86
time potest, deserendus ullo modo est a cohortatione nostra
neque is, qui aliquid potest, deterrendus: quod alterum
divinitatis mihi cuiusdam videtur, alterum, vel non facere
quod non optime possis, vel facere quod non pessime facias,
humanitatis, tertium vero illud, clamare contra quam deceat
et quam possit, hominis est, ut tu, Catule, de quodam
clamatore dixisti, stultitiae suae quam plurimos testis dome-
stico praeconio conligentis. De hoc igitur, qui erit talis, ut 87
cohortandus adiuvandusque sit, ita loquamur, ut ei tradamus
ea dumtaxat, quae nos usus docuit, ut nobis ducibus veniat
eo, quo sine duce ipsi pervenimus, quoniam meliora docere
non possumus. Atque ut a familiari nostro exordiar, hunc **21** 88
ego, Catule, Sulpicium primum in causa parvula adule-

M = *AEH* 5 non . . . coniuncta *delet Ellendt* 15 summa *vulg.* oratores se *A*: orator esse *HE* 25 stultitiae . . . testis *om. M* domesticos *M* 27 sit *om. M*

scentulum audivi voce et forma et motu corporis et reliquis rebus aptis ad hoc munus, de quo quaerimus, oratione autem celeri et concitata, quod erat ingeni, et verbis effervescentibus et paulo nimium redundantibus, quod erat aetatis. Non sum aspernatus; volo enim se efferat in adulescente fecunditas; nam facilius sicut in vitibus revocantur ea, quae se nimium profuderunt, quam, si nihil valet materies, nova sarmenta cultura excitantur; item volo esse in adulescente, unde aliquid amputem; non enim potest in eo sucus esse diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem execu-
89 tum. Vidi statim indolem neque dimisi tempus et eum sum cohortatus, ut forum sibi ludum putaret esse ad discendum, magistrum autem, quem vellet, eligeret; me quidem si audiret, L. Crassum: quod iste adripuit et ita sese facturum confirmavit atque etiam addidit, gratiae scilicet causa, me quoque sibi magistrum futurum. Vix annus intercesserat ab hoc sermone cohortationis meae, cum iste accusavit C. Norbanum, defendente me: non est credibile quid interesse mihi sit visum inter eum, qui tum erat et qui anno ante fuerat. Omnino in illud genus eum Crassi magnificum atque praeclarum natura ipsa ducebat, sed ea non satis proficere potuisset, nisi eodem studio atque imitatione intendisset atque ita dicere consuesset, ut tota mente
22
90 Crassum atque omni animo intueretur. Ergo hoc sit primum in praeceptis meis, ut demonstremus, quem imitetur [atque ita, ut, quae maxime excellent in eo, quem imitabitur, ea diligentissime persequatur]; tum accedat exercitatio, qua illum, quem delegerit, imitando effingat atque exprimat, non ut multos imitatores saepe cognovi, qui aut ea, quae facilia

M = *AEH* 3 ingeni, et *m*: ingenii sed *M*: ingeniis et *L* 7 prodiderunt *Mm*: prodierunt *H* (se *omisso*) 8 item *M*: ita *recc.* 11 indocilem *M* 12 ad discendum *vulg.*: addicendum *A*: *delere voluit Schütz* 25 atque . . . persequatur *delet Schütz*, *cp.* § 92 26 excellant *recc.* 28 *seqq.* non ut multos . . . diligentissime persequatur *om. M nulla lacuna indicata*

sunt, aut etiam illa, quae insignia ac paene vitiosa, conse-
ctantur imitando. Nihil est facilius, quam amictum imitari 91
alicuius aut statum aut motum; si vero etiam vitiosi aliquid
est, id sumere et in eo vitio *similem* esse non magnum est,
ut ille, qui nunc etiam, amissa voce, furit in re publica,
Fufius, nervos in dicendo C. Fimbriae, quos tamen habuit
ille, non adsequitur, oris pravitatem et verborum latitudinem
imitatur; sed tamen ille nec deligere scivit, cuius potissi-
mum similis esset, et in eo ipso, quem delegerat, imitari
etiam vitia voluit; qui autem ita faciet, ut oportet, primum 92
vigilet necesse est in deligendo; deinde, quem probarit, in
eo, quae maxime excellent, ea diligentissime persequatur.
Quid enim causae censetis esse cur aetates extulerint
singulae singula prope genera dicendi? Quod non tam
facile in nostris oratoribus possumus iudicare, quia scripta,
ex quibus iudicium fieri posset, non multa sane reliquerunt,
quam in Graecis, ex quorum scriptis, cuiusque aetatis quae
dicendi ratio voluntasque fuerit, intellegi potest. Antiquis- 93
simi fere sunt, quorum quidem scripta constent, Pericles
atque Alcibiades et eadem aetate Thucydides, subtiles,
acuti, breves, sententiisque magis quam verbis abundantes:
non potuisset accidere, ut unum genus esset omnium, nisi
aliquem sibi proponerent ad imitandum. Consecuti sunt
hos Critias, Theramenes, Lysias: multa Lysiae scripta sunt;
non nulla Critiae; de Theramene audimus; omnes etiam
tum retinebant illum Pericli sucum, sed erant paulo uberiore
filo. Ecce tibi est exortus Isocrates, [magister istorum 94
omnium,] cuius e ludo tamquam ex equo Troiano meri

M = AEH 3 vitiosi *Manutius*: vitiose *codd.* 4 in eo vitio similem *Adler*: in eo vitiosum *codd.*: in eo vitio totum *Mueller*: in eo ipsum vitiosum *Ellendt*: in eo ambitiosum *Lachmann* (*Lucret.* ii. 30): in eo ipso vitio non suum *Bake* 11 probarit *Sorof*: probavit *codd.*: probabit *Lachmann*: probaverit *ed. Norimberg*: *ed. Venet.* 1488 (*Omniboni Leoniceni*) 13 tulerint *Sorof* 27 magister istorum omnium *damnat Lambinus*: *habet Nonius p.* 344 *M* 28 meri *Nonius l. l.*: innumeri *codd.*

principes exierunt; sed eorum partim in pompa, partim in
23 acie inlustres esse voluerunt. Atque et illi, Theopompi,
Ephori, Philisti, Naucratae multique alii naturis differunt,
voluntate autem similes sunt et inter sese et magistri;
et hi, qui se ad causas contulerunt, ut Demosthenes,
Hyperides, Lycurgus, Aeschines, Dinarchus aliique com-
plures, etsi inter se pares non fuerunt, tamen omnes sunt in
eodem veritatis imitandae genere versati, quorum quam diu
mansit imitatio, tam diu genus illud dicendi studiumque
95 vixit; postea quam exstinctis his omnis eorum memoria sen-
sim obscurata est et evanuit, alia quaedam dicendi molliora
ac remissiora genera viguerunt. Inde Demochares, quem
aiunt sororis filium fuisse Demostheni; tum Phalereus ille
Demetrius omnium istorum mea sententia politissimus,
aliique horum similes exstiterunt. Quae si volemus usque
ad hoc tempus persequi, intellegemus, ut hodie etiam
Alabandensem illum Meneclem et eius fratrem Hieroclem,
quos ego audivi, tota imitetur Asia, sic semper fuisse
96 aliquem, cuius se similis plerique esse vellent. Hanc igitur
similitudinem qui imitatione adsequi volet, cum exercita-
tionibus crebris atque magnis tum scribendo maxime perse-
quatur; quod si haec noster Sulpicius faceret, multo eius
oratio esset pressior; in qua nunc interdum, ut in herbis
rustici solent dicere in summa ubertate, inest luxuries quae-
97 dam, quae stilo depascenda est.' Hic Sulpicius 'me qui-
dem' inquit 'recte mones, idque mihi gratum est; sed ne
te quidem, Antoni, multum scriptitasse arbitror.' Tum ille
'quasi vero' inquit 'non ea praecipiam aliis, quae mihi ipsi
desint: sed tamen ne tabulas quidem conficere existimor:
verum et in hoc ex re familiari mea et in illo ex eo, quod
dico, quantulum id cumque est, quid faciam iudicari potest.

M = *AEH* 2 atque *M*: atqui *Ellendt*: itaque *vulg.* 4 sese et *L*: sese *M* 7 non *om.* *H* 14 potentissimus *Mm* 16 hodie *vulg.*: etiam *M*: etiam hodie *Ellendt* 18 imitatur *vulg.* 23 pressior *vulg.*: p̄sidio HE^2 32: p̄sidia AE^1 28 non *seclusit Friedrich*

Atque esse tamen multos videmus, qui neminem imitentur 98 et suapte natura, quod velint, sine cuiusquam similitudine consequantur; quod et in vobis animadverti recte potest, Caesar et Cotta; quorum alter inusitatum nostris quidem oratoribus leporem quendam et salem, alter acutissimum et subtilissimum dicendi genus est consecutus; neque vero vester aequalis *C.* Curio, patre mea sententia vel eloquentissimo temporibus illis, quemquam mihi magno opere videtur imitari; qui tamen verborum gravitate et elegantia et copia suam quandam expressit quasi formam figuramque dicendi; quod ego maxime iudicare potui in ea causa, quam ille contra me apud centumviros pro fratribus Cossis dixit; in qua nihil illi defuit, quod non modo copiosus, sed etiam sapiens orator habere deberet.

Verum ut aliquando ad causas deducamus illum, quem **24** constituimus, et eas quidem, in quibus plusculum negoti 99 est, iudiciorum atque litium—riserit aliquis fortasse hoc praeceptum; est enim non tam acutum quam necessarium magisque monitoris non fatui quam eruditi magistri—hoc ei primum praecipiemus, quascumque causas erit tractaturus, ut eas diligenter penitusque cognoscat. Hoc in ludo non 100 praecipitur; faciles enim causae ad pueros deferuntur; lex peregrinum vetat in murum ascendere; ascendit; hostis reppulit: accusatur. Nihil est negoti eius modi causam cognoscere; recte igitur nihil de causa discenda praecipiunt; [haec est enim in ludo causarum formula fere.] At vero in foro tabulae testimonia, pacta conventa stipulationes, cognationes adfinitates, decreta responsa, vita denique eorum, qui in causa versantur, tota cognoscenda est; quarum rerum neglegentia plerasque causas et maxime privatas—sunt enim multo saepe obscuriores—videmus amitti. Ita non 101

M = AEH 7 C. *addidit Reid* 19 ei *vulg.*: enim *codd.* 23 ascendit *recc.* (? *m*): escendit *HA* 26 haec . . . fere *seclusit Bake* 31 multae *Pluygers*

nulli, dum operam suam multam existimari volunt, ut toto
foro volitare et a causa ad causam ire videantur, causas
dicunt incognitas; in quo est illa quidem magna offensio
vel neglegentiae, susceptis rebus, vel perfidiae, receptis; sed
etiam illa maior opinione, quod nemo potest de ea re, quam
non novit, non turpissime dicere: ita dum inertiae vitupera-
tionem, quae maior est, contemnunt, adsequuntur etiam
102 illam, quam magis ipsi fugiunt, tarditatis. Equidem soleo
dare operam, ut de sua quisque re me ipse doceat et ut ne
quis alius adsit, quo liberius loquatur, et agere adversari
causam, ut ille agat suam et quicquid de sua re cogitarit in
medium proferat: itaque cum ille discessit, tris personas
unus sustineo summa animi aequitate, meam, adversari,
iudicis. Qui locus est talis, ut plus habeat adiumenti quam
incommodi, hunc iudico esse dicendum; ubi plus mali quam
103 boni reperio, id totum abiudico atque eicio. Ita adsequor,
ut alio tempore cogitem quid dicam et alio dicam; quae
duo plerique ingenio freti simul faciunt; sed certe eidem
illi melius aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tempus
104 ad cogitandum, aliud ad dicendum putarent. Cum rem
penitus causamque cognovi, statim occurrit animo, quae sit
causa ambigendi; nihil est enim, quod inter homines ambi-
gatur, sive ex crimine causa constat, ut facinoris, sive ex
controversia, ut hereditatis, sive ex deliberatione, ut belli,
[sive ex persona, ut laudis,] sive ex disputatione, ut de
ratione vivendi, in quo non aut quid factum sit aut fiat
25 futurumve sit quaeratur aut quale sit aut quid vocetur. Ac
105 nostrae fere causae, quae quidem sunt criminum, plerumque
infitiatione defenduntur; nam et de pecuniis repetundis
quae maximae sunt, neganda fere sunt omnia, et de ambitu
raro illud datur, ut possis liberalitatem atque benignitatem
ab ambitu atque largitione seiungere; de sicariis, de vene-

M = AEH 2 causas dicunt *m recc.* : causas sciunt *M* 16 abdico *mutt. recc. non nulli* : *laudat Ellendt* 25 sive ex persona ut laudis, *om. M* : sive ex laudatione ut personae *Kiessling* 27 qui vocetur *Piderit* 31 atque ben. *om. M*

ficiis, de peculatu infitiari necesse est: id est igitur genus
primum causarum in iudiciis ex controversia facti; in
deliberationibus plerumque ex futuri, raro ex instantis aut
acti. Saepe etiam res non sit necne, sed qualis sit quae- 106
ritur; ut cum L. Opimi causam defendebat apud populum,
audiente me, C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece
negabat, sed id iure pro salute patriae factum esse dicebat;
ut eidem Carboni tribuno plebis alia tum mente rem pu-
blicam capessenti P. Africanus de Ti. Graccho interroganti
responderat iure caesum videri; iure autem omnia defen-
duntur, quae sunt eius generis, ut aut oportuerit aut licuerit
aut necesse fuerit aut imprudentia aut casu facta esse
videantur. Iam quid vocetur, quaeritur, cum quo verbo 107
quid appellandum sit, contenditur; ut mihi ipsi cum hoc
Sulpicio fuit in Norbani causa summa contentio; pleraque
enim de eis, quae ab isto obiciebantur, cum confiterer,
tamen ab illo maiestatem minutam negabam, ex quo verbo
lege Appuleia tota illa causa pendebat. Atque in hoc 108
genere causarum non nulli praecipiunt ut verbum illud,
quod causam facit, breviter uterque definiat, quod mihi
quidem perquam puerile videri solet: alia est enim, cum
inter doctos homines de eis ipsis rebus, quae versantur in
artibus, disputatur, verborum definitio, ut cum quaeritur,
quid sit ars, quid sit lex, quid sit civitas, in quibus hoc
praecipit ratio et doctrina, ut vis eius rei, quam definias,
sic exprimatur, ut neque absit quicquam neque supersit;
quod quidem in illa causa neque Sulpicius fecit neque ego 109
facere conatus sum; nam quantum uterque nostrum potuit,
omni copia dicendi dilatavit, quid esset maiestatem minuere:
etenim definitio primum reprehenso verbo uno aut addito
aut dempto saepe extorquetur e manibus; deinde genere

M = *AEH* 4 acti *Reid*: facti *codd.* 10 responderat *m recc.*: respondeat *M* 20 breviter uterque *recc.*: breviterque *M*: lucide breviterque definiat *m*: *unde Ellendt non noluit* luc. br. definiatur 24 quid sit ars *om. M* 26 neque supersit *om. M*

ipso doctrinam redolet exercitationemque paene puerilem:
tum et in sensum et in mentem iudicis intrare non potest,
26 ante enim praeterlabitur, quam percepta est. Sed in eo
110 genere, in quo quale sit quid, ambigitur, exsistit etiam ex
scripti interpretatione saepe contentio, in quo nulla potest
esse nisi ex ambiguo controversia; nam illud ipsum, quod
scriptum a sententia discrepat, genus quoddam habet ambigui;
quod tum explicatur, cum ea verba, quae desunt,
suggesta sunt, quibus additis defenditur sententiam scripti
perspicuam fuisse; ex contrariisque scriptis si quid ambigitur,
non novum genus nascitur, sed superioris generis
causa duplicatur; idque aut numquam diiudicari poterit
aut ita diiudicabitur, ut referendis praeteritis verbis id
scriptum, quodcumque defendemus, suppleatur; ita fit, ut
unum genus in eis causis, quae propter scriptum ambiguntur,
111 relinquatur, si est scriptum aliquid ambigue. Ambiguorum
autem cum plura genera sunt, quae mihi videntur ei melius
nosse, qui dialectici appellantur, hi autem nostri ignorare,
qui non minus nosse debeant, tum illud est frequentissimum
in omni consuetudine vel sermonis vel scripti, cum idcirco
aliquid ambigitur, quod aut verbum aut verba sint praetermissa.
112 Iterum autem peccant, cum genus hoc causarum,
quod in scripti interpretatione versatur, ab illis causis, in
quibus, qualis quaeque res sit, disceptatur, seiungunt; nusquam
enim tam quaeritur, quale sit genus ipsum rei quam
in scripto, quod totum a facti controversia separatum est.
113 Ita tria sunt omnino genera, quae in disceptationem et
controversiam cadere possint: quid fiat factum futurumve
sit, aut quale sit, aut quo modo nominetur; nam illud quidem,
quod quidam Graeci adiungunt, 'rectene factum sit,' totum
in eo est 'quale sit.' Sed iam ad institutum revertar meum.

M = AEH 2 tum et *recc.* : quom et *HA* : cum et *E* 3 praelabitur *AE*¹ 32 5 interpretatione *vulg.* : incertatione *AEH* (*hic* incerta . . . tione) 11 non novum *H recc.* : novum *AEm* : sed *om. AEm* 13 ut de *M* 29 quale sit aut *om. M*

Cum igitur accepta causa et genere cognito rem tractare 27
114 coepi, nihil prius constituo, quam quid sit illud, quo mihi sit referenda omnis illa oratio, quae sit propria quaestionis et iudici; deinde illa duo diligentissime considero, quorum alterum commendationem habet nostram aut eorum, quos defendimus, alterum est accommodatum ad eorum animos, apud quos dicimus, ad id, quod volumus, commovendos. Ita omnis ratio dicendi tribus ad persuadendum 115
rebus est nixa: ut probemus vera esse, quae defendimus; ut conciliemus eos nobis, qui audiunt; ut animos eorum, ad quemcumque causa postulabit motum, vocemus. Ad 116
probandum autem duplex est oratori subiecta materies: una rerum earum, quae non excogitantur ab oratore, sed in re positae ratione tractantur, ut tabulae, testimonia, pacta conventa, quaestiones, leges, senatus consulta, res iudicatae, decreta, responsa, reliqua, si quae sunt, quae non reperiuntur ab oratore, sed ad oratorem a causa [atque a re] deferuntur; altera est, quae tota in disputatione et in argumentatione oratoris conlocata est; ita in superiore genere 117
de tractandis argumentis, in hoc autem etiam de inveniendis cogitandum est. Atque isti quidem, qui docent, cum causas in plura genera secuerunt, singulis generibus argumentorum copiam suggerunt; quod etiam si ad instituendos adulescentulos magis aptum est, ut, simul ac posita causa sit, habeant quo se referant, unde statim expedita possint argumenta depromere, tamen et tardi ingeni est rivulos consectari, fontis rerum non videre, et iam aetatis est usus-que nostri a capite quod velimus arcessere et unde omnia manent videre. Et primum genus illud earum rerum, quae 118

M = *AEH* 1 accepta causa et genere cognito *Bake*: accepto causae genere *codd.*: et *om. codd. plurimi*: cognitam *M* 2 quid sit illud quo mihi *vulg.*: quod sit *M* 9 ut *vulg.*: an ut *M*: aut ut H^2E^2 15 iudicato *M* 16 sunt reliquae si quae sunt *M* pariuntur *recc.* 17 a re *M*: arte H^3: a reis *L recc.*: atque a re *secl. Friedrich* 23 copiam *vulg.*: copias HE^2: copia AE^1 *Gud.*[3] si *om. AEm* 25 habent *M*

ad oratorem deferuntur, meditatum nobis in perpetuum ad omnem usum similium rerum esse debebit; nam et pro tabulis et contra tabulas et pro testibus et contra testis et pro quaestionibus et contra quaestiones et item de ceteris rebus eiusdem generis vel separatim dicere solemus de genere universo vel definite de singulis temporibus, hominibus, causis; quos quidem locos—vobis hoc, Cotta et Sulpici, dico—multa commentatione atque meditatione paratos atque
119 expeditos habere debetis. Longum est enim nunc me explicare, qua ratione aut confirmare aut infirmare testis, tabulas, quaestiones oporteat. Haec sunt omnia ingeni vel mediocris, exercitationis autem maximae; artem quidem et praecepta dumtaxat hactenus requirunt, ut certis dicendi luminibus
120 ornentur. Itemque illa, quae sunt alterius generis, quae tota ab oratore pariuntur, excogitationem non habent difficilem, explicationem magis inlustrem perpolitamque desiderant; itaque cum haec duo nobis quaerenda sint in causis, primum quid, deinde quo modo dicamus, alterum, quod totum arte tinctum videtur, tametsi artem requirit, tamen prudentiae est paene mediocris quid dicendum sit videre; alterum est, in quo oratoris vis illa divina virtusque cernitur, ea, quae dicenda sunt, ornate, copiose varieque
28 121 dicere. Qua re illam partem superiorem, quoniam semel ita vobis placuit, non recusabo quo minus perpoliam atque conficiam—quantum consequar, vos iudicabitis—quibus ex locis ad eas tris res, quae ad fidem faciendam solae valent, ducatur oratio, ut et concilientur animi et doceantur et moveantur; [haec sunt enim tria.] Ea vero quem ad modum inlustrentur, praesto est, qui omnis docere possit,

M = *AEH* 3 tabulas pro *M* testis pro *M* 8 atque meditatione *om.* *M* 10 ratione *recc. non nulli*: oratione *Mm* testis *om.* *M* 13 certis *edd.*: ceteris *codd.* 27 ducat *M* 28 haec sunt enim tria *seclusit Kayser*: trita *Muther*: tria numero ea vero *vulg.*: tria vero *M*: tria nec vero *m*: tria haec vero *Lg.* 36 *quod defendit Ellendt*

qui hoc primus in nostros mores induxit, qui maxime auxit, qui solus effecit. Namque ego, Catule,—dicam enim non 122
reverens adsentandi suspicionem—neminem esse oratorem paulo inlustriorem arbitror [neque Graecum neque Latinum] quem aetas nostra tulerit, quem non et saepe et diligenter audierim; itaque si quid est in me—quod iam sperare videor, quoniam quidem vos, his ingeniis homines, tantum operae mihi ad audiendum datis—ex eo est, quod nihil quisquam umquam me audiente egit orator, quod non in memoria mea penitus insederit: itaque ego is, qui sum, quantuscumque sum ad iudicandum, omnibus auditis oratoribus, sine ulla dubitatione sic statuo et iudico, neminem omnium tot et tanta, quanta sint in Crasso, habuisse ornamenta dicendi. Quam ob rem, si vos quoque hoc 123
idem existimatis, non erit, ut opinor, iniqua partitio, si, cum ego hunc oratorem, quem nunc fingo, ut institui, crearo, aluero, confirmaro, tradam eum Crasso et vestiendum et ornandum.' Tum Crassus, 'tu vero,' inquit 'Antoni, perge, 124
ut instituisti; neque enim est boni neque liberalis parentis, quem procrearis et eduxeris, eum non et vestire et ornare, praesertim cum te locupletem esse negare non possis. Quod enim ornamentum, quae vis, qui animus, quae dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitavit excitare reum consularem et eius diloricare tunicam et iudicibus cicatrices adversas senis imperatoris ostendere? qui idem, hoc accusante Sulpicio, cum hominem seditiosum furiosumque defenderet, non dubitavit seditiones ipsas ornare ac demonstrare gravissimis verbis multos saepe impetus populi non iniustos esse, quos praestare nemo

M = *AEH* 1 primus *L*: primum *Mm* hausit *Mm* 4 neque . . . Latinum *seclusit Bake* 5 saepe tulerim et *Mm* 7 his ingeniis *recc.* : eius ingenii *M* 8 mihi *recc.* : nihil *M* 10 itaque ego *M* : atque ego *recc.* 16 crebro adiuvero confirmabo *M* 19 enim *om.* *M* 24 diũs dilodicari *AH*, *unde* digitis *non nulli* 26 accusante *recc.* : ante *M*

posset; multas etiam e re publica seditiones saepe esse factas, ut cum reges essent exacti, ut cum tribunicia potestas [esset] constituta; illam Norbani seditionem ex luctu civium et ex Caepionis odio, qui exercitum amiserat, neque reprimi
125 potuisse et iure esse conflatam? Potuit hic locus tam anceps, tam inauditus, tam lubricus, tam novus sine quadam incredibili vi ac facultate dicendi tractari? Quid ego de Cn. Manli, quid de Q. Regis commiseratione dicam? Quid de aliis innumerabilibus? In quibus hoc non maxime enituit quod tibi omnes dant, acumen quoddam singulare, sed haec ipsa, quae nunc ad me delegare vis, ea semper in
29 126 te eximia et praestantia fuerunt.' Tum Catulus 'ego vero' inquit 'in vobis hoc maxime admirari soleo, quod, cum inter vos in dicendo dissimillimi sitis, ita tamen uterque vestrum dicat, ut ei nihil neque a natura denegatum neque a doctrina non delatum esse videatur; qua re, Crasse, neque tu tua suavitate nos privabis, ut, si quid ab Antonio aut praetermissum aut relictum sit, non explices; neque te, Antoni, si quid non dixeris, existimabimus non potuisse
127 potius quam a Crasso dici maluisse.' Hic Crassus 'quin tu,' inquit 'Antoni, omittis ista, quae proposuisti, quae nemo horum desiderat: quibus ex locis ea, quae dicenda sunt in causis, reperiantur; quae quamquam a te novo quodam modo praeclareque dicuntur, sunt tamen et re faciliora et praeceptis pervagata; illa deprome nobis unde adferas, quae saepissime tractas semperque divinitus.'

128 'Depromam equidem,' inquit 'et quo facilius id a te exigam, quod peto, nihil tibi a me postulanti recusabo. Meae

M = *AEH* 1 e re publica *vulg.*: reip. *Mm*: reip. causa *maluit Friedrich* 3 esset *om. Mm* 4 miserat *M* 5 potuisset iure *M* 8 Mallii *M*[2] 9 hoc non maxime *M*: hoc maxime non *m*: non maxime hoc *L* 11 quae semper *Bake* 19 disseris *M* 22 sint *recc. non nulli* 23 quae quamquam *vulg.*: quamquam *M* 27 inquit Antonius *L* 28 peto *A*: petam *E*: peto a te *L*

totius rationis in dicendo et istius ipsius facultatis, quam
modo Crassus in caelum verbis extulit, tres sunt res, ut ante
dixi: una conciliandorum hominum, altera docendorum,
tertia concitandorum. Harum trium partium prima leni- 129
tatem orationis, secunda acumen, tertia vim desiderat; nam
hoc necesse est, ut is, qui nobis causam adiudicaturus sit,
aut inclinatione voluntatis propendeat in nos aut defensionis
argumentis adducatur aut animi permotione cogatur. Sed
quoniam illa pars, in qua rerum ipsarum explicatio ac
defensio posita est, videtur omnem huius generis quasi
doctrinam continere, de ea primum loquemur et pauca
dicemus: pauca enim sunt, quae usu iam tractata et animo
quasi notata habere videamur. Ac tibi sapienter monenti, 30 130
Crasse, libenter adsentiemur, ut singularum causarum defen-
siones quas solent magistri pueris tradere, relinquamus,
aperiamus autem capita ea, unde omnis ad omnem et
causam et orationem disputatio ducitur. Neque enim quo-
tiens verbum aliquod est scribendum nobis, totiens eius
verbi litterae sunt cogitatione conquirendae; nec quotiens
causa dicenda est, totiens ad eius causae seposita argumenta
revolvi nos oportet, sed habere certos locos, qui, ut litterae
ad verbum scribendum, sic illi ad causam explicandam
statim occurrant. Sed hi loci ei demum oratori prodesse 131
possunt, qui est versatus in rerum vel usu, quem aetas
denique adferet, vel auditione et cogitatione, quae studio et
diligentia praecucurrit aetatem. Nam si tu mihi quamvis
eruditum hominem adduxeris, quamvis acrem et acutum in
cogitando, quamvis ad pronuntiandum expeditum, si erit
idem in consuetudine civitatis, in exemplis, in institutis, in
moribus ac voluntatibus civium suorum hospes, non multum

M = *AEH* 1 rationis *M*: orationis *vulg.*: moderationis *Madvig Adv.* iii. 90 2 res *Friedrich*: rationes *codd.* 8 aut *vulg.*: ab *M* 9 in qua *vulg.*: qua *M* 12 usu iam *vulg.*: vis... viam *M* et ... notata *om. M* 13 monente L. Crasso *M* 22 explicandum *M* 24 rerum *M*: rebus *L vulg.* 25 adfert P^2 *vulg.* 26 praecurrit *mL*

ei loci proderunt illi, ex quibus argumenta promuntur: subacto mihi ingenio opus est, ut agro non semel arato, sed [novato et] iterato, quo meliores fetus possit et grandiores edere; subactio autem est usus, auditio, lectio, litterae.

132 Ac primum naturam causae videat, quae numquam latet, factumne sit quaeratur, an quale sit, an quod nomen habeat; quo perspecto statim occurrit naturali quadam prudentia, non his subductionibus, quas isti docent, quid faciat causam, id est, quo sublato controversia stare non possit; deinde quid veniat in iudicium: quod isti sic iubent quaerere: interfecit Opimius Gracchum. Quid facit causam? Quod rei publicae causa, cum ex senatus consulto ad arma vocasset. Hoc tolle, causa non erit. At id ipsum negat contra leges licuisse Decius. Veniet igitur in iudicium licueritne ex senatus consulto servandae rei publicae causa. Perspicua sunt haec quidem et in vulgari prudentia sita; sed illa quaerenda, quae et ab accusatore et a defensore argumenta ad id, quod in iudicium venit, spectantia debent

31

133 adferri. Atque hic illud videndum est, in quo summus est error istorum magistrorum, ad quos liberos nostros mittimus, non quo hoc quidem ad dicendum magno opere pertineat, sed tamen ut videatis, quale sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi videntur. Hebes atque impolitum: constituunt enim in partiendis orationum modis duo genera causarum: unum appellant, in quo sine personis atque temporibus de universo genere quaeratur; alterum, quod personis certis et temporibus definiatur; ignari omnis controversias ad universi

134 generis vim et naturam referri; nam in ea ipsa causa, de qua ante dixi, nihil pertinet ad oratoris locos Opimi persona,

M = *AEH*   2 sed novato *om. M*: novato et *om. Leid.*   8 subactionibus *M*   10 quid . . . Gracchum *om. M*   13 id *om. M*   negant *M*   14 sed ecuius *AE*: s'ecui *H*   17 a *om. M*   18 spectanti *M*   22 quale *M*: quam *L vulg.*   25 appellandi *M*   29 nihil pertinet *L vulg.*: ne pertineat *M*   optimi personas *M*

nihil Deci; de ipso [enim] universo genere infinita
quaestio est, num poena videatur esse adficiendus, qui
civem ex senatus consulto patriae conservandae causa
interemerit, cum id per leges non liceret; nulla denique
est causa, in qua id, quod in iudicium venit, reorum per-
sonis ac non generum ipsorum universa dubitatione quae-
ratur. Quin etiam in eis ipsis, ubi de facto ambigitur, 135
ceperitne pecunias contra leges [P.] Decius, argumenta et
criminum et defensionis revocentur oportet ad genus et [ad]
naturam universam: quod sumptuosus, de luxurie, quod
alieni appetens, de avaritia, quod seditiosus, de turbulentis
et malis civibus, quod a multis arguitur, de genere testium;
contraque, quae pro reo dicentur, omnia necessario a tem-
pore atque homine ad communis rerum et generum summas
revolventur. Atque haec forsitan homini non omnia, quae 136
sunt in natura rerum, celeriter animo comprehendenti per-
multa videantur, quae veniant in iudicium tum, cum de
facto quaeratur; sed tamen criminum multitudo est et
defensionum, non locorum infinita. Quae vero, cum de **32** 137
facto non ambigitur, quaeruntur, qualia sint, ea si ex reis
numeres, et innumerabilia sunt et obscura; si ex rebus,
valde et modica et inlustria; nam si Mancini causam in
uno Mancino ponimus, quotienscumque is, quem pater
patratus dediderit, receptus non erit, totiens causa nova
nascetur; sin illa controversia causam facit, videaturne ei,
quem pater patratus dediderit, si is non sit receptus, post-
liminium esse, nihil ad artem dicendi nec ad argumenta
defensionis Mancini nomen pertinet; ac, si quid adfert 138
praeterea hominis aut dignitas aut indignitas, extra quae-

M = *AEH* 1 nihil *om. M*: nihil Deci *seclusit Friedrich* ipso enim *AE vulg.*: ipso vero *H*: ipso *Friedrich* 4 interfecerit *L* 6 disputatione *L vulg.* 8 P. *om. M* argumento criminum *M* 9 ad *om. M* 17 videntur *M* cum de *vulg.*: quod e *M* 19 defensionum *Piderit*: defensorum *A*: non d. aut *codd.* 25 videanturne *M* 26 si *Lε*: ne *M* 29 aut indignitas *om. M* (iii *litt. sp. vac. H*: *lacunae signum E*)

stionem est et ea tamen ipsa oratio ad universi generis disputationem referatur necesse est. Haec ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos redarguam; quamquam reprehendendi sunt qui in genere definiendo istas causas describunt in personis et in temporibus positas esse;
139 nam etsi incurrunt tempora et personae, tamen intellegendum est, non ex eis, sed ex genere quaestionis pendere causas. Sed hoc nihil ad me; nullum enim nobis certamen cum istis esse debet; tantum satis est intellegi ne hoc quidem eos consecutos, quod in tanto otio etiam sine hac forensi exercitatione efficere potuerunt, ut genera rerum
140 discernerent eaque paulo subtilius explicarent. Verum hoc, ut dixi, nihil ad me; illud ad me ac multo etiam magis ad vos, Cotta noster et Sulpici: quo modo nunc se istorum artes habent, pertimescenda est multitudo causarum; est enim infinita, si in personis ponitur; quot homines, tot causae; sin ad generum universas quaestiones referuntur, ita modicae et paucae sunt, ut eas omnis diligentes et memores et sobrii oratores percursas animo et prope dicam decantatas habere debeant; nisi forte existimatis a M'. Curio causam didicisse L. Crassum et ea re multa attulisse, quam ob rem postumo non nato Curium tamen heredem Coponi
141 esse oporteret: nihil ad copiam argumentorum neque ad causae vim ac naturam nomen Coponi aut Curi pertinuit; in genere erat universo rei negotique, non in tempore ac nominibus, omnis quaestio: cum scriptum ita sit SI MIHI FILIVS GENITVR, ISQVE PRIVS MORITVR, et cetera, TVM MIHI ILLE SIT HERES, si natus filius non sit, videaturne is, qui filio mortuo institutus heres sit, heres esse: perpetui iuris et universi generis quaestio non hominum nomina, sed
33 rationem dicendi et argumentorum fontis desiderat. In
142

M = *AEH* 1 oratione *M* ad u. g. disp. *om.* *M* 5 describunt *codd.*: discribunt *Cima* 25 interponere *M* 27 genitor *M* TVM VT *recc.* 28 ut videatur *M* is *om.* *M* 30 sed *om.* *M* 31 fortis *M*

quo etiam isti nos iuris consulti impediunt a discendoque deterrent; video enim in Catonis et in Bruti libris nominatim fere referri, quid alicui de iure viro aut mulieri responderit; credo, ut putaremus in hominibus, non in re consultationis aut dubitationis causam aliquam fuisse; ut, quod homines innumerabiles essent, debilitati [a iure cognoscendo] voluntatem discendi simul cum spe perdiscendi abiceremus. Sed haec Crassus aliquando nobis expediet et exponet discripta generatim; est enim, ne forte nescias, heri nobis ille hoc, Catule, pollicitus [se] ius civile, quod nunc diffusum et dissipatum esset, in certa genera coactum et ad artem facilem redacturum.' 'Et quidem' inquit 143
Catulus 'haudquaquam id est difficile Crasso, qui et, quod disci potuit de iure, didicit et, quod eis, qui eum docuerunt, defuit, ipse adferet, ut, quae sint in iure, vel apte discribere vel ornate inlustrare possit.' 'Ergo' inquit 'ista' Antonius 'tum a Crasso discemus, cum se de turba et a subselliis in otium, ut cogitat, soliumque contulerit.' 'Iam id quidem 144
saepe' inquit Catulus 'ex eo audivi, cum diceret sibi iam certum esse a iudiciis causisque discedere; sed, ut ipsi soleo dicere, non licebit; neque enim auxilium suum saepe a viris bonis frustra implorari patietur neque id aequo animo feret civitas, quae si voce L. Crassi carebit, ornamento quodam se spoliatam putabit.' 'Nam hercle,' inquit Antonius 'si haec vere a Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino, Crasse, vivendum; et istam oscitantem et dormitantem sapientiam Scaevolarum et ceterorum

M = *AEH* 3 responderint *L vulg.* 4 consulta rationis *M* 6 inn. sint *M* a iure *codd.*: in iure *Schütz*: numero *Bake*: tanto numero *Sorof*: munere *Stangl*: etiam in re cognoscenda *Harnecker*: a iure cognoscendo *damnat Ellendt* 9 discripta *Piderit*: descripta *codd.* 10 se *om. M* 12 et a. a. f. red. *om. M* 15 apte *M*: acute *L*: aperte *Friedrich* discribere *Piderit*: describere *codd.* 16 inquit ista *H*: ista inq. *cett.* 18 ut cogitat *om. M* 19 iam certum *Friedrich*: incertum H^1E^2 26 pristino instituto *Mm* 'rectam scripturam meorum solus *Lg.* 84 habet' *Ellendt* 27 et dormitantem *om. Mm*

145 beatorum otio concedamus.' Adrisit hic Crassus leniter et 'pertexe modo,' inquit 'Antoni, quod exorsus es; me tamen ista oscitans sapientia, simul atque ad eam confugero, in libertatem vindicabit.'

34 'Huius quidem loci, quem modo sum exorsus, hic est finis,' inquit Antonius; 'quoniam intellegeretur non in hominum innumerabilibus personis neque in infinita temporum varietate, sed in generum causis atque naturis omnia sita esse, quae in dubium vocarentur, genera autem esse definita non solum numero, sed etiam paucitate, ut eam materiem orationis, quae cuiusque esset generis, studiosi qui essent dicendi, omnibus locis discriptam, instructam
146 ornatamque comprehenderent, rebus dico et sententiis. Ea vi sua verba parient, quae semper satis ornata mihi quidem videri solent, si eius modi sunt, ut ea res ipsa peperisse videatur; ac si verum quaeritis, quod mihi quidem videatur —nihil enim aliud adfirmare possum nisi sententiam et opinionem meam—hoc instrumentum causarum et generum universorum in forum deferre debemus neque, ut quaeque res delata ad nos erit, tum denique scrutari locos, ex quibus argumenta eruamus; quae quidem omnibus, qui ea mediocriter modo considerarint, studio adhibito et usu pertractata esse possunt; sed tamen animus referendus est ad ea capita et ad illos, quos saepe iam appellavi, locos, ex quibus
147 omnia ad omnem orationem inventa ducuntur, atque hoc totum est sive artis sive animadversionis sive consuetudinis nosse regiones, intra quas venere et pervestiges, quod quaeras: ubi eum locum omnem cogitatione saepseris, si modo usum rerum percallueris, nihil te effugiet atque omne,
35 quod erit in re, occurret atque incidet. Et sic, cum ad inveniendum in dicendo tria sint: acumen, deinde ratio,

M = *AEH* 2 pretexte *M* 6 intellegitur *vulg.* 7 in *om. M* finita *M* 16 videatur *codd.*: videtur *Stangl* 17 et *codd.*: vel *Friedrich* 19 in forum *om. M* 26 sive consuetudinis *om. M* 27 venire *M* (viii *litterarum spatio vacuo H*) 29 usum *M*: usu *vulg.* 30 sic *m*: si *ML*

quam licet, si volumus, appellemus artem, tertium dili-
gentia, non possum equidem non ingenio primas concedere,
sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex tarditate
incitat; diligentia, inquam, quae cum omnibus in rebus 148
tum in causis defendendis plurimum valet. Haec praecipue
colenda est nobis; haec semper adhibenda; haec nihil est
quod non adsequatur: causa ut penitus, quod initio dixi,
nota sit, diligentia est; ut adversarium attente audiamus
atque ut eius non solum sententias sed etiam verba omnia
excipiamus, vultus denique perspiciamus omnis, qui sensus
animi plerumque indicant, diligentia est; id tamen dissi- 149
mulanter facere, ne sibi ille aliquid proficere videatur, pru-
dentia est; deinde ut in eis locis, quos proponam paulo
post, pervolvatur animus, ut penitus insinuet in causam, ut
sit cura et cogitatione intentus, diligentia est; ut his rebus
adhibeat tamquam lumen aliquod memoriam, ut vocem, ut
viris, *diligentia est.* Inter ingenium quidem et diligentiam 150
perpaulum loci reliquum est arti: ars demonstrat tantum,
ubi quaeras, atque ubi sit illud, quod studeas invenire;
reliqua sunt in cura, attentione animi, cogitatione, vigilantia,
adsiduitate, labore; complectar uno verbo, quo saepe iam
usi sumus, diligentia; qua una virtute omnes virtutes reli-
quae continentur. Nam orationis quidem copia videmus ut 151
abundent philosophi, qui, ut opinor—sed tu haec, Catule,
melius—nulla dant praecepta dicendi nec idcirco minus,
quaecumque res proposita est, suscipiunt, de qua copiose et 36
abundanter loquantur.' Tum Catulus 'est,' inquit 'ut dicis, 152
Antoni, ut plerique philosophi nulla tradant praecepta
dicendi et habeant paratum tamen quid de quaque re
dicant; sed Aristoteles, is, quem ego maxime admiror,

M = *AEH* 6 vobis *Mm* 11 id . . . prudentia est *secl. Schütz* 14 in *om. M* 17 diligentia est *add. Ernesti* et *vulg.* : det *Mm* 18 relicuum *A* : relicum *E* : relictum P^1O ars *om. M* 22 usi *om. M* : sum usus *L* virtute omnes *om. m* 26 positust *H*

posuit quosdam locos, ex quibus omnis argumenti via non modo ad philosophorum disputationem, sed etiam ad hanc orationem, qua in causis utimur, inveniretur; a quo quidem homine iam dudum, Antoni, non aberrat oratio tua, sive tu similitudine illius divini ingeni in eadem incurris vestigia sive etiam illa ipsa legisti atque didicisti, quod quidem mihi magis veri simile videtur; plus enim te operae Graecis
153 dedisse rebus video quam putaramus.' Tum ille 'verum' inquit 'ex me audies, Catule: semper ego existimavi iucundiorem et probabiliorem huic populo oratorem fore, qui primum quam minimam artifici alicuius, deinde nullam Graecarum rerum significationem daret: atque ego idem existimavi pecudis esse, non hominis, cum tantas res Graeci susciperent, profiterentur, agerent seseque et videndi res obscurissimas et bene vivendi et copiose dicendi rationem daturos hominibus pollicerentur, non admovere aurem et, si palam audire eos non auderes, ne minueres apud tuos civis auctoritatem tuam, subauscultando tamen excipere voces eorum et procul quid narrarent attendere. Itaque feci, Catule, et istorum omnium summatim causas et
37 154 genera ipsa gustavi.' 'Valde hercule' inquit Catulus 'timide tamquam ad aliquem libidinis scopulum sic tuam mentem ad philosophiam appulisti, quam haec civitas aspernata numquam est; nam et referta quondam Italia Pythagoreorum fuit tum, cum erat in hac gente magna illa Graecia; ex quo etiam quidam Numam Pompilium, regem nostrum, fuisse Pythagoreum ferunt, qui annis ante permultis fuit quam ipse Pythagoras; quo etiam maior vir habendus est, quoniam illam sapientiam constituendae civitatis duobus prope saeculis ante cognovit, quam eam Graeci natam esse

M = *AEH* 1 proposuit *L vulg.* argumenti *M*: argumenti ratio γ *Lambinus*: argumentatio *L*: arg. via *c* 32 7 magis *seclusit Friedrich* 8 putaramus *A*: putaram *HL*: putaremus *E* 15 videndi *M* 17 si ipsa iam audires *M*: audires *m* 29 quoniam *Stroebel*: quom (cum) *M*: quod *Sorof* cum . . . cognorit *Henrichsen*

senserunt; et certe non tulit ullos haec civitas aut gloria
clariores aut auctoritate graviores aut humanitate politiores
P. Africano, C. Laelio, L. Furio, qui secum eruditissimos
homines ex Graecia palam semper habuerunt. Atque ego 155
hoc ex eis saepe audivi, cum dicerent pergratum Atheniensis
et sibi fecisse et multis principibus civitatis, quod, cum ad
senatum legatos de suis maximis rebus mitterent, tris illius
aetatis nobilissimos philosophos misissent, Carneadem et
Critolaum et Diogenem; itaque eos, dum Romae essent,
et a se et ab aliis frequenter auditos; quos tu cum haberes
auctores, Antoni, miror cur philosophiae sicut Zethus ille
Pacuvianus prope bellum indixeris.' 'Minime,' inquit An- 156
tonius; 'ac sic decrevi philosophari potius, ut Neoptolemus
apud Ennium "paucis: nam omnino haud placet." Sed
tamen haec est mea sententia, quam videbar exposuisse:
ego ista studia non improbo, moderata modo sint: opinio-
nem istorum studiorum et suspicionem artifici apud eos,
qui res iudicent, oratori adversariam esse arbitror, imminuit 38
enim et oratoris auctoritatem et orationis fidem. Sed, ut eo 157
revocetur, unde huc declinavit oratio, ex tribus istis claris-
simis philosophis, quos Romam venisse dixisti, videsne
Diogenem eum fuisse, qui diceret artem se tradere bene
disserendi et vera ac falsa diiudicandi, quam verbo Graeco
διαλεκτικήν appellaret? In hac arte, si modo est haec ars,
nullum est praeceptum, quo modo verum inveniatur, sed
tantum est, quo modo iudicetur; nam et omne, quod 158
eloquimur sic, ut id aut esse dicamus aut non esse, et, si
simpliciter dictum sit, suscipiunt dialectici, ut iudicent,
verumne sit an falsum, et, si coniuncte sit elatum et
adiuncta sint alia, iudicant, rectene adiuncta sint et verane
summa sit unius cuiusque rationis, et ad extremum ipsi se

M = *AEH* 10 tum cum *M* 11 auctores *om.* *M* 14 quam omnino *HE*² 29 verum *M* 30 alia *vulg.* : alteri *M* iudicant *M* iudicent *L* *vulg.* 31 uniusque *AH* : unicu'que *E*

compungunt suis acuminibus et multa quaerendo reperiunt non modo ea, quae iam non possint ipsi dissolvere, sed etiam quibus ante exorsa et potius detexta prope retexantur.

159 Hic nos igitur Stoicus iste nihil adiuvat, quoniam, quem ad modum inveniam quid dicam, non docet; atque idem etiam impedit, quod et multa reperit, quae negat ullo modo posse dissolvi, et genus sermonis adfert non liquidum, non fusum ac profluens, sed exile, aridum, concisum ac minutum, quod si qui probabit, ita probabit, ut oratori tamen aptum non esse fateatur; haec enim nostra oratio multitudinis est auribus accommodanda, ad oblectandos animos, ad impellendos, ad ea probanda, quae non aurificis statera,

160 sed populari quadam trutina examinantur; qua re istam artem totam dimittimus, quae in excogitandis argumentis muta nimium est, in iudicandis nimium loquax. Critolaum istum, quem cum Diogene venisse commemoras, puto plus huic nostro studio prodesse potuisse; erat enim ab isto Aristotele, a cuius inventis tibi ego videor non longe aberrare. Atque inter hunc Aristotelem, cuius et illum legi librum, in quo exposuit dicendi artis omnium superiorum, et illos, in quibus ipse sua quaedam de eadem arte dixit, et hos germanos huius artis magistros hoc mihi visum est interesse, quod ille eadem acie mentis, qua rerum omnium vim naturamque viderat, haec quoque aspexit, quae ad dicendi artem, quam ille despiciebat, pertinebant; illi autem, qui hoc solum colendum ducebant, habitarunt in hac una ratione tractanda non eadem prudentia qua ille,

161 sed usu in hoc uno genere studioque maiore. Carneadi vero vis incredibilis illa dicendi et varietas perquam esset optanda nobis, qui nullam umquam in illis suis disputationibus rem defendit quam non probarit, nullam oppugnavit

M = *AEH* 6 neget *L vulg.* 14 dimittemus *m*: dimittamus *L* 16 simul cum *L* puto *om. M* 26 colendum ducebant *L*: celebrabant *E*[1] 31 oppugnarit *M*

quam non everterit. Sed hoc maius est quiddam quam
ab his, qui haec tradunt et docent, postulandum sit.
Ego autem, si quem nunc plane rudem institui ad dicen- 39 162
dum velim, his potius tradam adsiduis uno opere eandem
incudem diem noctemque tundentibus, qui omnis tenuissi-
mas particulas atque omnia minima mansa ut nutrices infan-
tibus pueris in os inserant; sin sit is, qui et doctrina mihi
liberaliter institutus et aliquo iam imbutus usu et satis acri
ingenio esse videatur, illuc eum rapiam, ubi non seclusa
aliqua acula teneatur, sed unde universum flumen erumpat;
qui illi sedis et quasi domicilia omnium argumentorum
commonstret et ea breviter inlustret verbisque definiat.
Quid enim est, in quo haereat, qui viderit omne, quod 163
sumatur in oratione aut ad probandum aut ad refellendum,
aut ex *re* sua sumi vi atque natura aut adsumi foris? [Ex]
sua vi, cum aut res quae sit tota quaeratur, aut pars eius,
aut vocabulum quod habeat, aut quippiam, rem illam quod
attingat; extrinsecus autem, cum ea, quae sunt foris neque
haerent in rei natura, conliguntur. Si res tota quaeritur, 164
definitione universa vis explicanda est, sic: 'si maiestas
est amplitudo ac dignitas civitatis, is eam minuit, qui exer-
citum hostibus populi Romani tradidit, non qui eum, qui id
fecisset, populi Romani potestati tradidit.' Sin pars, parti- 165
tione, hoc modo: 'aut senatui parendum de salute rei
publicae fuit aut aliud consilium instituendum aut sua
sponte faciendum; aliud consilium, superbum; suum, ad-
rogans; utendum igitur fuit consilio senatus.' Si ex
vocabulo, ut Carbo: 'si consul est, qui consulit patriae,
quid aliud fecit Opimius?' Sin ab eo, quod rem attingit, 166
plures sunt argumentorum sedes ac loci, nam et coniuncta

M = *AEH*   2 ut ab his *L*   6 mansa *om.* *L*   ut aiunt *L*   7 qui et *L*: quid de *sive*: qui de *Mm*   mihi *om.* *M*   14 ad probandum aut ad *om.* *M*: aut probandum aut repellendum *Friedrich*   20 vis *om.* *M*   23 sed in partitione *M*   28 Carvos ei *M*   29 sin *om.* *M*

quaeremus et genera et partis generibus subiectas et simili-
tudines et dissimilitudines et contraria et consequentia et
consentanea et quasi praecurrentia et repugnantia et causas
rerum vestigabimus et ea, quae ex causis orta sint, et
40 167 maiora, paria, minora quaeremus. Ex coniunctis sic argu-
menta ducuntur: 'si pietati summa tribuenda laus est,
debetis moveri, cum Q. Metellum tam pie lugere videatis.'
Ex genere autem: 'si magistratus in populi Romani esse
potestate debent, quid Norbanum accusas, cuius tribunatus
168 voluntati paruit civitatis?' Ex parte autem ea, quae est
subiecta generi: 'si omnes, qui rei publicae consulunt, cari
nobis esse debent, certe in primis imperatores, quorum con-
siliis, virtute, periculis retinemus et nostram salutem et
imperi dignitatem.' Ex similitudine autem: 'si ferae
partus suos diligunt, qua nos in liberos nostros indulgentia
169 esse debemus?' At ex dissimilitudine: 'si barbarorum est
in diem vivere, nostra consilia sempiternum tempus spectare
debent.' Atque utroque in genere et similitudinis et dissi-
militudinis exempla sunt ex aliorum factis aut dictis aut
eventis et fictae narrationes saepe ponendae. Iam ex con-
170 trario: 'si Gracchus nefarie, praeclare Opimius.' Ex con-
sequentibus: 'si et ferro interfectus ille et tu inimicus eius
cum gladio cruento comprehensus in illo ipso loco et nemo
praeter te ibi visus est et causa nemini et tu semper audax,
quid est quod de facinore dubitare possimus?' Ex con-
sentaneis et ex praecurrentibus et ex repugnantibus, ut olim
Crassus adulescens: 'non si Opimium defendisti, Carbo,
idcirco te isti bonum civem putabunt: simulasse te et
aliquid quaesisse perspicuum est, quod Ti. Gracchi mortem
saepe in contionibus deplorasti, quod P. Africani necis

M = *AEH* 2 sequentia *M* 12 vobis *M* 21 si . . t *M* *unde* Ti. Gracchus *maluit Halm* 21 nef. pr. Op. *om. M* 23 ei *M*: et *L* 24 et tunc *M*: et tute *Stangl* 26 ex repugnantibus *m*: ex [re]pugnantibus *A*: expugnantibus *HE* olim *om. M* 29 aliud quid *L*

socius fuisti, quod eam legem in tribunatu tulisti, quod
semper a bonis dissedisti.' Ex causis autem rerum sic : 171
'avaritiam si tollere vultis, mater eius est tollenda, luxuries.'
Ex eis autem, quae sunt orta de causis : 'si aerari copiis
et ad belli adiumenta et ad ornamenta pacis utimur, vecti-
galibus serviamus.' Maiora autem et minora et paria com- 172
parabimus sic : ex maiore : 'si bona existimatio divitiis
praestat et pecunia tanto opere expetitur, quanto gloria
magis est expetenda !' ex minore :

'hic parvae consuetudinis
causa huius mortem tam fert familiariter :
quid si ipse amasset ? Quid hic mihi faciet patri ?'

Ex pari : 'est eiusdem et eripere et contra rem publicam
largiri pecunias.' Foris autem adsumuntur ea, quae non 173
sua vi, sed extranea sublevantur, ut haec : 'hoc verum est ;
dixit enim Q. Lutatius. Hoc falsum est ; habita enim
quaestio est. Hoc sequi necesse est ; recito enim tabulas.'
De quo genere toto paulo ante dixi. Haec, ut brevissime 41 174
dici potuerunt, ita a me dicta sunt ; ut enim si aurum cui,
quod esset multifariam defossum, commonstrare vellem,
satis esse deberet, si signa et notas ostenderem locorum,
quibus cognitis ipse sibi foderet et id quod vellet parvo
labore, nullo errore, inveniret ; sic has ego argumentorum
no*ta*vi notas *quae* quaerenti demonstrant, ubi sint ; reliqua
cura et cogitatione eruuntur ; quod autem argumentorum 175
genus cuique causarum generi maxime conveniat, non est
artis exquisitae praescribere, sed est mediocris ingeni iudi-
care, neque enim nunc id agimus, ut artem aliquam dicendi

M = *AEH* 1 quod eam *L* : quidem *M* 2 dissensisti *L* 6 paria (viii *litt. spat. vac.*) mus *H* : paria · mus *A* : paria comparabimus A^2 : paria queramus H^2E^2 13 es *M* publicam *om. M* 17 recito *codd.* : recita *Sorof* 20 quom id *M* : quod id *m* 22 ille sibi ipse *L* 24 notavi notas quae quaerenti demonstrant *Pearce* : novi *ML* : volui *lo Ellendt* quae illa mihi q. *L* demonstrant *ML* : demonstrari *m* : demonstrare *Ellendt* 27 sed *M* : et *L*

explicemus, sed ut doctissimis hominibus usus nostri quasi quaedam monita tradamus. Hic igitur locis in mente et cogitatione defixis et in omni re ad dicendum posita excitatis, nihil erit quod oratorem effugere possit non modo in forensibus disceptationibus, sed omnino in ullo genere
176 dicendi. Si vero adsequetur, ut talis videatur, qualem se videri velit et animos eorum ita adficiat, apud quos aget, ut eos quocumque velit vel trahere vel rapere possit, nihil profecto praeterea ad dicendum requiret.

Iam illud videmus nequaquam satis esse reperire quid
177 dicas, nisi id inventum tractare possis; tractatio autem varia esse debet, ne aut cognoscat artem qui audiat aut defetigetur similitudinis satietate: proponi oportet quid adferas et qua re ita sit ostendere; ex eisdem illis locis interdum concludere, relinquere alias alioque transire; saepe non proponere ac ratione ipsa adferenda quid proponendum fuerit, declarare; si cui quid simile dicas, prius ut simile [dicas] confirmes, deinde quod agitur, adiungas; interpuncta argumentorum plerumque occulas, ne quis ea numerare possit, ut re distinguantur, verbis confusa esse videantur.

42
178 Haec properans ut et apud doctos et semidoctus ipse percurro, ut aliquando ad illa maiora veniamus: nihil est enim in dicendo, Catule, maius, quam ut faveat oratori is, qui audiet, utique ipse sic moveatur, ut impetu quodam animi et perturbatione magis quam iudicio aut consilio regatur: plura enim multo homines iudicant odio aut amore aut cupiditate aut iracundia aut dolore aut laetitia aut spe aut timore aut errore aut aliqua permotione mentis quam

M = *AEH* 1 nostris *M* 6 assequitur *L* se *om.* *M* 12 cognoscatur item qui *M* 17 si quidquid *M* 18 dicas confirmes *M*: dicas *om.* *L* 18 interpuncta *recc.* (inter *mendose corruptum* *A*): puncta *m*: interiuncta *Nonius* *p.* 148 19 occulas *Nonius*: occultes *M*: ut occulas *L* 20 verbis ne *M*: verbis nec *m* 21 videatur *M* 22 semidoctos *mL*

veritate aut praescripto aut iuris norma aliqua aut iudici formula aut legibus. Qua re, nisi quid vobis aliud placet, 179
ad illa pergamus. 'Paulum' inquit Catulus 'etiam nunc deesse videtur eis rebus, Antoni, quas exposuisti, quod sit tibi ante explicandum, quam illuc proficiscare, quo te dicis intendere.' 'Quidnam?' inquit. 'Qui ordo tibi placeat' inquit Catulus 'et quae dispositio argumentorum, in qua tu mihi semper deus videri soles.' 'Vide quam sim' inquit 180
'deus in isto genere, Catule: non hercule mihi nisi admonito venisset in mentem; ut possis existimare me in ea, in quibus non numquam aliquid efficere videor, usu solere in dicendo vel casu potius incurrere. Ac res quidem ista, quam ego, quia non noram, sic tamquam ignotum hominem praeteribam, tantum potest in dicendo, ut ad vincendum nulla plus possit; sed tamen mihi videris ante tempus a me rationem ordinis et disponendarum rerum requisisse; nam 181
si ego omnem vim oratoris in argumentis et in re ipsa per se comprobanda posuissem, tempus esset iam de ordine argumentorum et de conlocatione rerum aliquid dicere; sed cum tria sint a me proposita, de uno dictum, cum de duobus reliquis dixero, tum erit denique de disponenda tota oratione quaerendum.

Valet igitur multum ad vincendum probari mores et in- 43 182
stituta et facta et vitam eorum, qui agent causas, et eorum, pro quibus, et item improbari adversariorum, animosque eorum, apud quos agetur, conciliari quam maxime ad benevolentiam cum erga oratorem tum erga illum, pro quo dicet orator. Conciliantur autem animi dignitate hominis, rebus gestis, existimatione vitae; quae facilius ornari possunt, si

M = *AEH* 2 nobis *Mγ* 3 Paululum *L* 8 sum *M* 17 et re *AE*¹*m* 19 collocatione *Lg.**32 *O*: c̄locatio (ne rerum *in sp. vac. H*): conlatio *A* aliqua *M* 20 posita *HAm* 23 dicendum *M* 24 et facta et vitam *om.* *M* 25 etiam imp. *M* 26 agitur *L* 27 tum erga or. *ML* 28 omnis robustis *M*

modo sunt, quam fingi, si nulla sunt. Sed haec adiuvant in oratore: lenitas vocis, vultus pudor[is significatio], verborum comitas; si quid persequare acrius, ut invitus et coactus facere videare. Facilitatis, liberalitatis, mansuetudinis, pietatis, grati animi, non appetentis, non avidi signa proferre perutile est; eaque omnia, quae proborum, demissorum, non acrium, non pertinacium, non litigiosorum, non acerborum sunt, valde benevolentiam conciliant abalienantque ab eis, in quibus haec non sunt; itaque eadem sunt in
183 adversarios ex contrario conferenda. Sed genus hoc totum orationis in eis causis excellit, in quibus minus potest inflammari animus iudicis acri et vehementi quadam incitatione; non enim semper fortis oratio quaeritur, sed saepe placida, summissa, lenis, quae maxime commendat reos. Reos autem appello non eos modo, qui arguuntur, sed omnis, quorum de re disceptatur; sic enim olim loqueban-
184 tur. Horum igitur exprimere mores oratione iustos, integros, religiosos, timidos, perferentis iniuriarum mirum quiddam valet; et hoc vel in principiis vel in re narranda vel in perorando tantam habet vim, si est suaviter et cum sensu tractatum, ut saepe plus quam causa valeat. Tantum autem efficitur sensu quodam ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat oratio; genere enim quodam sententiarum et genere verborum, adhibita etiam actione leni facilitatemque significante efficitur, ut probi, ut bene morati, ut boni
44 185 viri esse videamur. Huic autem est illa dispar adiuncta ratio orationis, quae alio quodam genere mentis iudicum permovet impellitque, ut aut oderint aut diligant aut invideant aut salvum velint aut metuant aut sperent aut cupiant

M = *AEH* 1 adiuvant *ML*: adiuvat *M* 2 pudoris significatio *et* comitas *secl. Friedrich qui* adiuvat *mavult* 4 liber *M* 8 concinnant *M*: concinant *m* 9 non sunt *L vulg.* 11 excellet *L* 14 summis alienisque *M* commendatos · reos aut. *M* 18 perferendis *M* 27 ad ali *HA*: ad alio *E* 28 ut oderint *M* 29 spernant *M*

aut abhorreant aut laetentur aut maereant aut misereantur aut poenire velint aut ad eos motus deducantur, si qui finitimi sunt [et de propinquis ac] talibus animi permotionibus.
Atque illud optandum est oratori, ut aliquam permotionem 186
animorum sua sponte ipsi adferant ad causam iudices ad id, quod utilitas oratoris feret, accommodatam; facilius est enim currentem, ut aiunt, incitare quam commovere languentem; sin id aut non erit aut erit obscurius, sicut medico diligenti, priusquam conetur aegro adhibere medicinam, non solum morbus eius, cui mederi volet, sed etiam consuetudo valentis et natura corporis cognoscenda est, sic equidem cum adgredior in ancipiti causa et gravi ad animos iudicum pertractandos, omni mente in ea cogitatione curaque versor, ut odorer, quam sagacissime possim, quid sentiant, quid existiment, quid exspectent, quid velint, quo deduci oratione facillime posse videantur.
Si se dant et, ut ante dixi, sua 187
sponte, quo impellimus, inclinant atque propendent, accipio quod datur et ad id, unde aliquis flatus ostenditur, vela do; sin est integer quietusque iudex, plus est operis; sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adiuvante natura. Sed tantam vim habet illa, quae recte a bono poeta dicta est

flexanima atque omnium regina rerum oratio,

ut non modo inclinantem excipere aut stantem inclinare, sed etiam adversantem ac repugnantem, ut imperator fortis 45
ac bonus, capere possit. Haec sunt illa, quae me ludens 188
Crassus modo flagitabat, cum a me divinitus tractari solere diceret et in causa M'. Aquili Gaique Norbani non nullis-

M = AEH 2 deducant *M* (diducant AE^1) 3 depropinquis his ac *M*: et propinqui his ac *vulg.*: et de . . . permotionibus *secl. Kayser* 5 adferant *om. M* 7 commoveri *M* 10 cui mederi volet *om. M* 17 incu *H* (*vii litterarum spat. vac.*) *A*: incuent E^1: incitent E^2: incurrunt *o*: incumbunt *Lg.* 2: inclinant *vulg.* propendunt *M*: propellant E^3 22 flex atque animina *A*: flex-atque animama *H*: flexa atque a minima *E*: flexa atque ab animi notum H^2 24 aversantem *H* 26 tractare *M* 27 C. Aquili *M*: *corr. Lambinus*: C.que *H*: C. *AE*

que aliis quasi praeclare acta laudaret, quae me hercule ego, Crasse, cum a te tractantur in causis, horrere soleo: tanta vis animi, tantus impetus, tantus dolor oculis, vultu, gestu, digito denique isto tuo significari solet; tantum est flumen gravissimorum optimorumque verborum, tam integrae sententiae, tum verae, tam novae, tam sine pigmentis fucoque puerili, ut mihi non solum tu incendere iudicem, sed ipse
189 ardere videaris. Neque fieri potest ut doleat is, qui audit, ut oderit, ut invideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum misericordiamque deducatur, nisi omnes illi motus, quos orator adhibere volet iudici, in ipso oratore impressi esse atque inusti videbuntur. Quod si fictus aliqui dolor suscipiendus esset et si in eius modi genere orationis nihil esset nisi falsum atque imitatione simulatum, maior ars aliqua forsitan esset requirenda: nunc ego, quid tibi, Crasse, quid ceteris accidat, nescio; de me autem causa nulla est cur apud homines prudentissimos atque amicissimos mentiar: non me hercule umquam apud iudices [aut] dolorem aut misericordiam aut invidiam aut odium dicendo excitare volui quin ipse in commovendis iudicibus eis ipsis sensibus,
190 ad quos illos adducere vellem, permoverer; neque est enim facile perficere ut irascatur ei, cui tu velis, iudex, si tu ipse id lente ferre videare; neque ut oderit eum, quem tu velis, nisi te ipsum flagrantem odio ante viderit; neque ad misericordiam adducetur, nisi tu ei signa doloris tui verbis, sententiis, voce, vultu, conlacrimatione denique ostenderis; ut enim nulla materies tam facilis ad exardescendum est, quae nisi admoto igni ignem concipere possit, sic nulla mens est tam ad comprehendendam vim oratoris parata, quae possit incendi, nisi ipse inflammatus ad eam et ardens accesserit.
46 191 Ac, ne hoc forte magnum ac mirabile esse videatur hominem totiens irasci, totiens dolere, totiens omni motu animi

M = *AEH* 8 ardere *om.* *M* 9 ad flectus *E*: adfectet *AH*
30 accesserit *mL*: accesserit. *M*

concitari, praesertim in rebus alienis, magna vis est earum
sententiarum atque eorum locorum, quos agas tractesque
dicendo, nihil ut opus sit simulatione et fallaciis; ipsa enim
natura orationis eius, quae suscipitur ad aliorum animos
permovendos, oratorem ipsum magis etiam quam quem-
quam eorum qui audiunt permovet. Et ne hoc in causis, 192
in iudiciis, in amicorum periculis, in concursu hominum,
in civitate, in foro accidere miremur, cum agitur non solum
ingeni nostri existimatio, nam id esset levius;– quamquam,
cum professus sis te id posse facere, quod pauci, ne id
quidem neglegendum est;—sed alia sunt maiora multo,
fides, officium, diligentia, quibus rebus adducti, etiam cum
alienissimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi viri boni
volumus haberi, existimare non possumus—sed, ut dixi, ne 193
hoc in nobis mirum esse videatur, quid potest esse tam
fictum quam versus, quam scaena, quam fabulae? Tamen
in hoc genere saepe ipse vidi, ut ex persona mihi ardere
oculi hominis histrionis viderentur †spondalli illa dicentis:

segregare abs te ausu's aut sine illo Salamina ingredi?
neque paternum aspectum es veritus?

Numquam illum aspectum dicebat, quin mihi Telamo iratus furere luctu fili videretur; at idem inflexa ad miserabilem sonum voce,

cum aetate exacta indigem
liberum lacerasti, orbasti, exstinxti; neque fratris necis,
neque eius gnati parvi, qui tibi in tutelam est traditus,

flens ac lugens dicere videbatur; quae si ille histrio, cotidie
cum ageret, tamen [recte] agere sine dolore non poterat,
quid Pacuvium putatis in scribendo leni animo ac remisso
fuisse? Fieri nullo modo potuit. Saepe enim audivi poetam 194

M = *AEH* 18 spondalli illa *M*: spondalia illa *L vulg.*: spondaulia illa *Salmasius*: e sponda illa *G. Hermann Opusc.* i. 304: sponte aliena illa *Madvig Adv. Crit.* iii. 91 19 ullo *M* 22 at idem *vulg.*: utilem *M* 25 extinxisti *ML* 26 eius *om.* HE^2 28 recte *secl. Ernesti*

bonum neminem—id quod a Democrito et Platone in scri-
ptis relictum esse dicunt—sine inflammatione animorum
47 exsistere posse et sine quodam adflatu quasi furoris. Qua
re nolite existimare me ipsum, qui non heroum veteres casus
fictosque luctus velim imitari atque adumbrare dicendo
neque actor sim alienae personae, sed auctor meae, cum
mihi M'. Aquilius in civitate retinendus esset, quae in illa
195 causa peroranda fecerim, sine magno dolore fecisse: quem
enim ego consulem fuisse, imperatorem ornatum a senatu,
ovantem in Capitolium ascendisse meminissem, hunc cum
adflictum, debilitatum, maerentem, in summum discrimen
adductum viderem, non prius sum conatus misericordiam
aliis commovere quam misericordia sum ipse captus. Sensi
equidem tum magno opere moveri iudices, cum excitavi
maestum ac sordidatum senem et cum ista feci, quae tu,
Crasse, laudas, non arte, de qua quid loquar nescio, sed
motu magno animi ac dolore, ut discinderem tunicam, ut
196 cicatrices ostenderem. Cum C. Marius maerorem orationis
meae praesens ac sedens multum lacrimis suis adiuvaret
cumque ego illum crebro appellans conlegam ei suum com-
mendarem atque ipsum advocatum ad communem impera-
torum fortunam defendendam invocarem, non fuit haec sine
meis lacrimis, non sine dolore [magno] miseratio omniumque
deorum et hominum et civium et sociorum imploratio;
quibus omnibus verbis, quae a me tum sunt habita, si
dolor afuisset meus, non modo non miserabilis, sed etiam
inridenda fuisset oratio mea. Quam ob rem hoc vos doceo,
Sulpici, bonus ego videlicet atque eruditus magister, ut in
197 dicendo irasci, ut dolere, ut flere possitis. Quamquam te
quidem quid hoc doceam, qui in accusando sodali meo
tantum incendium non oratione solum, sed etiam multo

M = *AEH* 5 vellem *vulg.* 12 sum *M*: essem *vulg.* 23 magno miseratio *vulg.*: sine rati *M*: sine ratione *m* 30 sodali et quaestore *OP*

magis vi et dolore et ardore animi concitaras, ut ego ad id restinguendum vix conarer accedere? Habueras enim tu omnia in causa superiora: vim, fugam, lapidationem, crudelitatem tribuniciam in Caepionis gravi miserabilique casu in iudicium vocabas; deinde principem et senatus et civitatis, M. Aemilium, lapide percussum esse constabat; vi pulsum e templo L. Cottam et T. Didium, cum intercedere vellent rogationi, nemo poterat negare. Accedebat ut haec tu 48 198 adulescens pro re publica queri summa cum dignitate existimarere; ego, homo censorius, vix satis honeste viderer seditiosum civem et in hominis consularis calamitate crudelem posse defendere. Erant optimi cives iudices, bonorum virorum plenum forum, vix ut mihi tenuis quaedam venia daretur excusationis, quod tamen eum defenderem, qui mihi quaestor fuisset. Hic ego quid dicam me artem aliquam adhibuisse? Quid fecerim, narrabo; si placuerit, vos meam defensionem in aliquo artis loco reponetis. Omnium 199 seditionum genera, vitia, pericula conlegi eamque orationem ex omni rei publicae nostrae temporum varietate repetivi conclusique ita, ut dicerem, etsi omnes semper molestae seditiones fuissent, iustas tamen fuisse non nullas et prope necessarias. Tum illa, quae modo Crassus commemorabat, egi: neque reges ex hac civitate exigi neque tribunos plebis creari neque plebiscitis totiens consularem potestatem minui neque provocationem, patronam illam civitatis ac vindicem libertatis, populo Romano dari sine nobilium dissensione potuisse; ac, si illae seditiones saluti huic civitati fuissent, non continuo, si quis motus populi factus esset, id C. Norbano in nefario crimine atque in fraude capitali esse ponendum. Quod si umquam populo Romano concessum esset ut iure incitatus videretur, id quod docebam saepe esse

M = *AEH* 3 furta *m*: fucam *H*[1]: fuca *AE* 15 quaestor *L*: legatus *M*: sodalis *Nonius* 18 seditionum *om. M* 26 populi Romani *AEm*: p. r. *HP* 29 in nefario crimine *om. M* (*xxiv litt. spat. vac. H*) 30 quo si *M*

concessum, nullam illa causa iustiorem fuisse. Tum omnem orationem traduxi et converti in increpandam Caepionis fugam, in deplorandum interitum exercitus: sic et eorum dolorem, qui lugebant suos, oratione refricabam et animos equitum Romanorum, apud quos tum iudices causa agebatur, ad Q. Caepionis odium, *a* quo erant ipsi propter iudicia
49 200 abalienati, renovabam. Quod ubi sensi me in possessionem iudici ac defensionis meae constitisse, quod et populi benevolentiam mihi conciliaram, cuius ius etiam cum seditionis coniunctione defenderam, et iudicum animos totos vel calamitate civitatis vel luctu ac desiderio propinquorum vel odio proprio in Caepionem ad causam nostram converteram, tum admiscere huic generi orationis vehementi atque atroci genus illud alterum, de quo ante disputavi, lenitatis et mansuetudinis coepi: me pro meo sodali, qui mihi in liberum loco more maiorum esse deberet, et pro mea omni fama prope fortunisque decernere; nihil mihi ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere posse, quam si is, qui saepe alienissimis a me, sed meis tamen civibus saluti existimarer fuisse, sodali meo auxilium ferre
201 non potuissem. Petebam a iudicibus ut illud aetati meae, ut honoribus, ut rebus gestis, si iusto, si pio dolore me esse adfectum viderent, concederent; praesertim si in aliis causis intellexissent omnia me semper pro amicorum periculis, nihil umquam pro me ipso deprecatum. Sic in illa omni defensione atque causa, quod esse in arte positum videbatur, ut de lege Appuleia dicerem, ut quid esset minuere maiestatem explicarem, perquam breviter perstrinxi atque attigi; his duabus partibus orationis, quarum altera commendationem habet, altera concitationem, quae minime praeceptis artium sunt perpolitae, omnis est a me illa causa tractata, ut

M = *AEH* 1 causam *L vulg.* 7 ren. atque revocabam *OP* 9 ius *om.* *M* 10 coniunctio *M* def. et iudicum *om.* *M* (*ix litt. sp. vac. H*) 16 maiore maiorum *A* 22 si pio *om.* *M* 23 concederent *om.* *M* 29 orationis *M* (*xii litt. spat. vac. H*): orationibus E^2m: partibus orationis *L vulg.* 31 a me *L*: tamen *M*

et acerrimus in Caepionis invidia renovanda et in meis moribus erga meos necessarios declarandis mansuetissimus viderer: ita magis adfectis animis iudicum quam doctis, tua, 50 Sulpici, est a nobis tum accusatio victa.' Hic Sulpicius, 202 'vere hercle,' inquit 'Antoni, ista commemoras; nam ego nihil umquam vidi, quod tam e manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa ipsa causa. Cum enim, quem ad modum dixisti, tibi ego non iudicium, sed incendium tradidissem, quod tuum principium, di immortales, fuit! qui timor! quae dubitatio, quanta haesitatio tractusque verborum! Ut tu illud initio, quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant, tenuisti, te pro homine pernecessario, quaestore tuo, dicere! Quam tibi primum munisti ad te audiendum viam. Ecce autem, cum te nihil aliud profecisse 203 arbitrarer, nisi ut homines tibi civem improbum defendenti ignoscendum propter necessitudinem arbitrarentur, serpere occulte coepisti, nihil dum aliis suspicantibus, me vero iam pertimescente, ut illam non Norbani seditionem, sed populi Romani iracundiam neque eam iniustam, sed meritam ac debitam fuisse defenderes. Deinde qui locus a te praetermissus est in Caepionem? Ut tu illa omnia odio, invidia, misericordia miscuisti! Neque haec solum in defensione, sed etiam in Scauro ceterisque meis testibus, quorum testimonia non refellendo, sed ad eundem impetum populi confugiendo refutasti; quae cum abs te modo commemora- 204 rentur, equidem nulla praecepta desiderabam; ipsam tamen istam demonstrationem defensionum tuarum [abs te ipso commemoratam] doctrinam esse non mediocrem puto.'

'Atqui, si ita placet,' inquit [Antonius] 'trademus etiam, quae nos sequi in dicendo quaeque maxime spectare

M = *AEH* 7 ipsa *om.* *L* causa *om.* *M* 8 dixi *M* 10 quanta haesitatio *om.* *M* 11 ut tu γ (?): Tu *M*: Tum *le*: ut tuo *L* 13 dicere *om.* *M* 14 te *om.* *M* 25 commemorantur *M* 27 demonstrationem . . . commemoratam *om.* *M* abs . . . commemoratam *seclusit Kayser* 29 inquit Antonius *om.* *M* Antonius *om.* *L*

solemus; docuit enim iam nos longa vita ususque rerum maximarum, ut quibus rebus animi hominum moverentur

51
205 teneremus. Equidem primum considerare soleo, postuletne causa; nam neque parvis in rebus adhibendae sunt hae dicendi faces neque ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum mentis oratione flectendas proficere possimus, ne aut inrisione aut odio digni putemur, si aut tragoedias agamus in nugis aut convellere adoriamur ea, quae non

206 possint commoveri. Iam quoniam haec fere maxime sunt in iudicum animis aut, quicumque illi erunt, apud quos agemus, oratione molienda, amor odium iracundia, invidia misericordia, spes laetitia, timor molestia: sentimus amorem conciliari, si id iure videamur, quod sit utile ipsis, apud quos agamus, defendere, aut si pro bonis viris aut certe pro eis, qui illis boni atque utiles sint, laborare, namque haec res amorem magis conciliat, illa virtutis defensio caritatem; plusque proficit, si proponitur spes utilitatis futurae quam

207 praeteriti benefici commemoratio. Enitendum est ut ostendas in ea re, quam defendas, aut dignitatem esse aut utilitatem, eumque, cui concilies hunc amorem, significes nihil ad utilitatem suam rettulisse ac nihil omnino fecisse causa sua; invidetur enim commodis hominum ipsorum,

208 studiis autem eorum ceteris commodandi favetur. Videndumque hoc loco est ne, quos ob benefacta diligi volemus, eorum laudem atque gloriam, cui maxime invideri solet, nimis efferre videamur; atque eisdem his ex locis et in alios odium struere discemus et a nobis ac nostris demovere; eademque haec genera sunt tractanda in iracundia vel excitanda vel sedanda; nam si, quod ipsis, qui audiunt,

M = *AEH* 3 postulentne causam *M* 4 nam *om.* *M* 6 possemus *M* 9 Iam *Madvig*: Nam *codd.* 13 id iure *Lg.* 36: id in re *M*: id velle *Lg.* 32 *vulg.*: id *L* videamur *Lg.* 32: videamus *M*: videare *L* 14 agamus *Friedrich*: agas *codd.* aut si *Bake*: si aut *codd.* 15 bonis *M* 16 defensi *M* 17 proponitur *L*: ponetur *M* 19 inesse *L vulg.* 20 maiorem *M* 23 cete . . modandi *M* (*cum spat. vac. H*)

perniciosum aut inutile sit, id factum augeas, odium creatur; sin, quod aut in bonos viros aut in eos, quos minime quisque debuerit, aut in rem publicam, tum excitatur, si non tam acerbum odium, tamen aut invidiae aut odi non dissimilis offensio; item timor incutitur aut ex ipsorum periculis aut 209 ex communibus: interior est ille proprius; sed hic quoque communis ad eandem similitudinem est perducendus. Par 52 atque una ratio est spei, laetitiae, molestiae; sed haud sciam an acerrimus longe sit omnium motus invidiae nec minus virium opus sit in ea comprimenda quam in excitanda. Invident autem homines maxime paribus aut inferioribus, cum se relictos sentiunt, illos autem dolent evolasse; sed etiam superioribus invidetur saepe vehementer et eo magis, si intolerantius se iactant et aequabilitatem communis iuris praestantia dignitatis aut fortunae suae transeunt; quae si inflammanda sunt, maxime dicendum est non esse virtute parata, deinde etiam vitiis atque peccatis, tum, si erunt honestiora atque graviora, tamen non esse tanta illa merita, quantam insolentiam hominis quantumque fastidium; ad 210 sedandum autem, magno illa labore, magnis periculis esse parta nec ad suum commodum, sed ad aliorum esse conlata; *eum*que, si quam gloriam peperisse videatur, tamen etsi ea non sit iniqua merces periculi, tamen ea non delectari totamque abicere atque deponere; omninoque perficiendum est, quoniam plerique sunt invidi maximeque hoc est commune vitium et perpetuum, invidetur autem praestanti florentique fortunae, ut haec opinio minuatur et illa excellens opinione fortuna cum laboribus et miseriis permixta

M = AEH 4 invidia *L vulg.* 6 est ille proprius sed *om. M* (*xxxi litt. sp. vac. H*) 7 perducere (*viii litt. sp. vac. H*) *M* ′ 9 longe sit *H corr.*: non gessit *M* 12 cum . . . superioribus *om. M* 13 invidentur *M* 17 parta *A vulg.* 18 tanti ulla *codd.*: *correxit Kayser* 19 quanta insolentia *codd.*: *correxit Sorof* fas autem magno *M* (*xxvi litt. spat. vac. H*) 22 eumque si quam *Piderit*: quae suam *M*: quae si quam *Baiter*: seseque si quam *L* videatur *ML vulg.*: videantur *Baiter* 26 pervagatum *L vulg.*

211 [esse] videatur. Iam misericordia movetur, si is, qui audit, adduci potest ut illa, quae de altero deplorentur, ad suas res revocet, quas aut tulerit acerbas aut timeat, ut intuens alium crebro ad se ipsum revertatur; et cum singuli casus humanarum miseriarum graviter accipiuntur, si dicuntur dolenter, tum adflicta et prostrata virtus maxime luctuosa est.

Et ut illa altera pars orationis, quae probitatis commendatione boni viri debet speciem tueri, lenis, ut saepe iam dixi, atque summissa, sic haec, quae suscipitur ab oratore ad commutandos animos atque omni ratione flectendos,
53
212 intenta ac vehemens esse debet. Sed est quaedam in his duobus generibus, quorum alterum lene, alterum vehemens esse volumus, difficilis ad distinguendum similitudo; nam et ex illa lenitate, qua conciliamur eis, qui audiunt, ad hanc vim acerrimam, qua eosdem excitamus, influat oportet aliquid, et ex hac vi non numquam animi aliquid inflandum est illi lenitati; neque est ulla temperatior oratio quam illa, in qua asperitas contentionis oratoris ipsius humanitate conditur, remissio autem lenitatis quadam gravitate et conten-
213 tione firmatur. In utroque autem genere dicendi et illo, in quo vis atque contentio quaeritur, et hoc, quod ad vitam et mores accommodatur, et principia tarda [sunt] et exitus item spissi et producti esse debent. Nam neque adsiliendum statim est ad genus illud orationis; abest enim totum a causa et homines prius ipsum illud, quod proprium sui iudici est, audire desiderant; nec cum in eam rationem ingressus sis,
214 celeriter discedendum est; non enim, sicut argumentum, simul atque positum est, adripitur alterumque et tertium

M = *AEH* 1 esse *om. M* iam *L* : a *M* : at *Lambinus* 4 ita cum *L* casus humanarum *M* : rerum hum. *e* : hum. miseriarum *L vulg.* 7 et ut illa *L vulg.* : ut illa *M* commendationis *M* 12 alterum lene *om. M* 16 et ex hac *L vulg.* : ex hac *M* inflandum *Gulielmius* : inflam̄andum *M* : influendum *L* 17 oratio *om. M* 18 orationis *M* 20 In *om. M* 22 mortem *M* : morem *e* sunt *del. Pearce* item *Lambinus* : tamen *AmL* : *om. HE* : etiam *Madvig* 23 ad silendum *M* 25 est audire *L* : et audiri *M*

poscitur, ita misericordiam aut invidiam aut iracundiam,
simul atque intuleris, possis commovere: argumentum ratio
ipsa confirmat idque, simul atque emissum est, adhaerescit;
illud autem genus orationis non cognitionem iudicis, sed
magis perturbationem requirit, quam consequi nisi multa
et varia et copiosa oratione et simili contentione actionis
nemo potest; qua re qui aut breviter aut summisse dicunt, 215
docere iudicem possunt, commovere non possunt; in quo
sunt omnia.

Iam illud perspicuum est, omnium rerum in contrarias
partis facultatem ex eisdem suppeditari locis. Sed argu-
mento resistendum est aut eis, quae comprobandi eius causa
sumuntur, reprehendendis aut demonstrando, id, quod con-
cludere illi velint, non effici ex propositis nec esse conse-
quens, aut, si ita non refellas, adferendum est in contrariam
partem, quod sit aut gravius aut aeque grave. Illa autem, 216
quae aut conciliationis causa leniter aut permotionis vehe-
menter aguntur, contrariis commotionibus auferenda sunt,
ut odio benevolentia, ut misericordia invidia tollatur.

Suavis autem est et vehementer saepe utilis iocus et face- **54**
tiae; quae, etiam si alia omnia tradi arte possunt, naturae
sunt propria certe neque ullam artem desiderant: in quibus
tu longe aliis mea sententia, Caesar, excellis; quo magis
mihi etiam aut testis esse potes nullam esse artem salis aut,
si qua est, eam tu potissimum nos docere.' 'Ego vero,' 217
inquit 'omni de re facilius puto esse ab homine non
inurbano, quam de ipsis facetiis disputari. Itaque cum
quosdam Graecos inscriptos libros esse vidissem de ridi-

M = *AEH* 1 aut iracundiam *om.* *M* 2 rationis *M*: enim ratio *L* 3 idque *Sorof*: quae *codd.*: atque *Kayser* emissa *codd.*: *corr.* *Wyttenbach* 5 quam *e*: *om.* *M*: quae *L* 6 copiosa et simili oratione *M* contentione actionis *codd.*: contentionis actione *Friedrich* 10 contraria parte *M* 18 auferenda *Lg.* 20: efferenda *M*: inferenda *L* 19 ut m. *M*: et m. *L* 20 locus *M* 21 alio *M* 22 nulla esse arte *M* 25 tu nos pot. docebis *L* *vulg.* 26 puto posse facetius *L* *vulg.* 27 ipsis *L*: ipsius *M* disputare *Hγ* 28 de ridiculis *L*: perridiculis *M*

culis, non nullam in spem veneram posse me ex eis aliquid discere; inveni autem ridicula et salsa multa Graecorum; nam et Siculi in eo genere et Rhodii et Byzantii et praeter ceteros Attici excellunt; sed qui eius rei rationem quandam conati sunt artemque tradere, sic insulsi exstiterunt, ut nihil
218 aliud eorum nisi ipsa insulsitas rideatur; qua re mihi quidem nullo modo videtur doctrina ista res posse tradi. Etenim cum duo genera sint facetiarum, alterum aequabiliter in omni sermone fusum, alterum peracutum et breve, illa a veteribus superior cavillatio, haec altera dicacitas nominata est. Leve nomen habet utraque res. Quippe; leve
219 enim est totum hoc risum movere. Verum tamen, ut dicis, Antoni, multum in causis persaepe lepore et facetiis profici vidi. Sed cum illo in genere perpetuae festivitatis ars non desideretur (natura enim fingit homines et creat imitatores et narratores facetos adiuvante et vultu et voce et ipso genere sermonis) tum vero in hoc altero dicacitatis quid habet ars loci, cum ante illud facete dictum emissum haerere
220 debeat, quam cogitari potuisse videatur? Quid enim hic meus frater ab arte adiuvari potuit, cum a Philippo interrogatus quid latraret, furem se videre respondit? Quid in omni oratione Crassus vel apud centum viros contra Scaevolam vel contra accusatorem Brutum, cum pro Cn. Plancio diceret? Nam id, quod tu mihi tribuis, Antoni, Crasso est omnium sententia concedendum; non enim fere quisquam reperietur praeter hunc in utroque genere leporis excellens: et illo, quod in perpetuitate sermonis, et hoc, quod in cele-
221 ritate atque dicto est. Nam haec perpetua contra Scaevolam Curiana defensio tota redundavit hilaritate quadam et ioco;

M = *AEH* 5 artem . . . exstiterunt *om. M* 12 totum *om. M* (*xiv litt. sp. vac. H*) rei summo vere *M* 14 illo in *m* : illo *AE*[1]γ 32 : in illo *HE*[2]*L* 16 et narratores *om. M* facetus *M* : facetiarum *m* 23 Cn. Plancio diceret? Nam *om. M* (*xx fere litt. sp. vac. H*) 26 praeter *om. M* 27 quod *e* : qui *codd.* quod *m* : qui *codd.* 28 contra *E*[2]*L* : in *le* : *om. M* 29 quadam . . . brevia *om. M*

dicta illa brevia non habuit; parcebat enim adversari digni-
tati, in quo ipse conservabat suam; quod est hominibus
facetis et dicacibus difficillimum, habere hominum rationem
et temporum et ea, quae occurrunt, cum salsissime dici
possunt, tenere; itaque non nulli ridiculi homines hoc
ipsum non insulse interpretantur; dicere enim aiunt En- 222
nium, flammam a sapiente facilius ore in ardente opprimi,
quam bona dicta teneat; haec scilicet bona dicta, quae salsa
sint; nam ea dicta appellantur proprio iam nomine. Sed **55**
ut in Scaevola continuit ea Crassus atque in illo altero
genere, in quo nulli aculei contumeliarum inerant, causam
illam disputationemque *e*lusit, sic in Bruto, quem oderat et
quem dignum contumelia iudicabat, utroque genere pugna-
vit. Quam multa de balneis, quas nuper ille vendiderat, 223
quam multa de amisso patrimonio dixit! Atque illa
brevia, cum ille diceret se sine causa sudare, 'minime'
inquit 'modo enim existi de balneis.' Innumerabilia *alia*
fuerunt, sed non minus iucunda illa perpetua: cum enim
Brutus duo lectores excitasset et alteri de colonia Narbonensi
Crassi orationem legendam dedisset, alteri de lege Servilia,
et cum contraria inter sese de re publica capita contulisset,
noster hic facetissime tris patris Bruti de iure civili libellos
tribus legendos dedit. Ex libro primo: 'forte evenit ut in 224
Privernati essemus.' 'Brute, testificatur pater se tibi Priver-
natem fundum reliquisse.' Deinde ex libro secundo: 'in
Albano eramus ego et Marcus filius.' 'Sapiens videlicet
homo cum primis nostrae civitatis norat hunc gurgitem;
metuebat ne, cum is nihil haberet, nihil esse ei relictum
putaretur.' Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi

M = *AEH* 2 est in *M* 4 occurrunt *A*^{1} *vulg.*: occurrant *codd.* 6 enim aiunt (*xxxvi litt. sp. vac.*) pienti *H*: enim aut pienti *A*: enim aut piente *E* enim aiunt *seclusit Bake* 12 elusit *Reid*: lusit *codd.* 13 pugnabat *L* 16 minime mirum inquit *L vulg.* 17 huiusce modi *L*: *om. M* alia *Reid*: talia *Halm* 19 duos *mPO*^{2} 21 contra *M* capita *om. M* contulissent *M* 24 essemus ego et M. filius *Friedrich collata orat. pro Cluentio* § 144 28 nihil haberet *om. M*

fecit—tot enim, ut audivi Scaevolam dicere, sunt veri Bruti libri—'in Tiburti forte adsedimus ego et Marcus filius.' 'Ubi sunt hi fundi, Brute, quos tibi pater publicis commentariis consignatos reliquit? Quod nisi puberem te, inquit, iam haberet, quartum librum composuisset et se
225 etiam in balneis lotum cum filio scriptum reliquisset.' Quis est igitur qui non fateatur hoc lepore atque his facetiis non minus refutatum esse Brutum quam illis tragoediis, quas egit idem, cum casu in eadem causa efferretur anus Iunia. Pro di immortales, quae fuit illa, quanta vis! quam inexspectata! quam repentina! cum coniectis oculis, gestu omni ei imminenti, summa gravitate et celeritate verborum 'Brute, quid sedes? Quid illam anum patri nuntiare vis tuo? Quid illis omnibus, quorum imagines duci vides? Quid maioribus tuis? Quid L. Bruto, qui hunc populum dominatu regio liberavit? Quid te agere? Cui rei, cui gloriae, cui virtuti studere? Patrimonione augendo? At id non
226 est nobilitatis. Sed fac esse, nihil superest; libidines totum dissipaverunt. An iuri civili? Est paternum. Sed dicet te, cum aedis venderes, ne in rutis quidem et caesis solium tibi paternum recepisse. An rei militari? Qui numquam castra videris! An eloquentiae? Quae neque est in te, et, quicquid est vocis ac linguae, omne in istum turpissimum calumniae quaestum contulisti! Tu lucem aspicere audes? Tu hos intueri? Tu in foro, [tu in urbe,] tu in civium esse conspectu? Tu illam mortuam, tu imagines ipsas non perhorrescis? Quibus non modo imitandis, sed ne conlocandis

M = *AEH* 3 hi *AEm*: ii *H vulg.* 4 consignato *A* 5 si *M* 6 lotum *vulg.*: locum *M*: locutum *L* 9 ferretur *M*: funere ferretur *L* 11 iectis *M* ei *Piderit*: et *M*: et *om. L* 14 quid mai. *M*: quid *om. L* 19 iuri *vulg.*: iure *M*: in iure *L* 20 rupiis . . . caesis *M*: 'vix ullus liber notus est qui haec emendata scripta habent' *Ellendt. In altero quoque verbo multum turbantur codd. dett.* 21 recepisse *L*: reliquisse *M* militari *L vulg.*: militaris *M*: militari ? is *Friedrich* 22 neque *M*: nulla *L*: neque ulla *Klotz* 25 in foro tu in urbe tu *om. M* 27 ne collocandis quidem *L vulg.*: ne coniungendis *M*

quidem tibi locum ullum reliquisti.' Sed haec tragica atque 56 227 divina; faceta autem et urbana innumerabilia vel ex una contione meministis; nec enim maior contentio umquam fuit nec apud populum gravior oratio quam huius contra conlegam in censura nuper neque lepore et festivitate conditior. Qua re tibi, Antoni, utrumque adsentior et multum facetias in dicendo prodesse saepe et eas arte nullo modo posse tradi: illud quidem admiror, te nobis in eo genere tribuisse tantum et non huius rei quoque palmam [ut ceterarum] Crasso detulisse.' Tum Antonius 'ego vero ita fecissem,' 228 inquit 'nisi interdum in hoc Crasso paulum inviderem; nam esse quamvis facetum atque salsum non nimis est per se ipsum invidendum; sed cum omnium sit venustissimus et urbanissimus, omnium gravissimum et severissimum et esse et videri, quod isti contigit uni, [id] mihi vix ferendum videbatur.' Hic cum adrisisset ipse Crassus, 'ac tamen,' 229 inquit Antonius 'cum artem esse facetiarum, Iuli, [ullam] negares, aperuisti quiddam, quod praecipiendum videretur: haberi enim dixisti rationem oportere hominum, rei, temporis, ne quid iocus de gravitate decerperet; quod quidem in primis a Crasso observari solet. Sed hoc praeceptum praetermittendarum est facetiarum, cum eis nihil opus sit; nos autem quo modo utamur, cum opus sit, quaerimus, ut in adversarium et maxime, si eius stultitia poterit agitari; in testem stultum, cupidum, levem, si facile homines audituri videbuntur. Omnino probabiliora sunt, quae lacessiti 230 dicimus quam quae priores, nam et ingeni celeritas maior est, quae apparet in respondendo, et humanitatis est responsio; videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti, ut in ipsa ista contione nihil fere dictum est ab hoc, quod

M = *AEH*   2 vel ex *Ellendt*: aut ex *M*: ex *L vulg.*   3 contentione *M*: maior contio *M*: contio maior *L*: contentio maior *codd. dett.*   9 ut ceterarum *om. M*   11 paululum *L*   13 cum *L vulg.*: quod *M*   sis *L vulg.*   15 id *om. M*   17 quoniam *Mm* ullam *M*: Iuli *L*   20 locus *M*   22 praetermittendum *codd.*: *corr. ed. Lotteri*   27 quam *L*: novam *M*

quidem facetius dictum videretur, quod non provocatus responderit; erat autem tanta in Domitio gravitas, tanta auctoritas, ut, quod esset ab eo obiectum, lepore magis
57 231 levandum quam contentione frangendum videretur.' Tum Sulpicius 'quid igitur? Patiemur' inquit 'Caesarem, qui quamquam [M.] Crasso facetias concedit, tamen multo in eo studio magis ipse elaborat, non explicare nobis totum genus hoc iocandi quale sit et unde ducatur; praesertim cum tantam vim et utilitatem salis et urbanitatis esse fateatur?' 'Quid, si' inquit Iulius 'adsentior Antonio dicenti nullam
232 esse artem salis?' Hic cum Sulpicius reticuisset, 'quasi vero' inquit Crassus 'horum ipsorum, de quibus Antonius iam diu loquitur, ars ulla sit: observatio quaedam est, ut ipse dixit, earum rerum, quae in dicendo valent; quae si eloquentis facere posset, quis esset non eloquens? Quis enim haec non vel facile vel certe aliquo modo posset ediscere? Sed ego in his praeceptis hanc vim et hanc utilitatem esse arbitror, non ut ad reperiendum quod dicamus, arte ducamur sed ut ea, quae natura, quae studio, quae exercitatione consequimur, aut recta esse confidamus aut prava intellegamus, cum quo referenda sint didicerimus.
233 Qua re, Caesar, ego quoque hoc a te peto, ut, si tibi videtur, disputes de hoc toto iocandi genere quid sentias, ne qua forte dicendi pars, quoniam ita voluistis, in hoc tali coetu atque in tam accurato sermone praeterita esse videatur.' 'Ego vero,' inquit ille 'quoniam conlectam a conviva, Crasse, exigis, non committam ut, si defugerim, tibi causam aliquam recusandi dem. Quamquam soleo saepe mirari eorum impudentiam, qui agunt in scaena gestum inspectante Roscio;

M = *AEH* 4 elevandum *L vulg.* contione *L* 5 patiemur *M*: patiemurne H^1 *Lg.* 4 6 M. *om. L* 7 elaborat *recc. non nulli*: laborat *codd.* 8 hoc ioc. quale *om. M* (*cum spatio vacuo duorum fere versuum*) 13 quaedam est *L*: quaedam *M* 15 possit *M* 17 his pr. *codd.*: iis pr. *H* 20 confidamus aut prava *om. M* (*xiii H, ix A, litt. sp. vac.*): confisi *E* 29 spectante *L vulg.*

quis enim sese commovere potest, cuius ille vitia non videat?.
Sic ego nunc, Crasso audiente, primum loquar de facetiis
et docebo sus, ut aiunt, oratorem eum, quem cum Catulus
nuper audisset, faenum alios aiebat esse oportere.' Tum 234
ille 'iocabatur' inquit 'Catulus, praesertim cum ita dicat
ipse, ut ambrosia alendus esse videatur. Verum te, Caesar,
audiamus, ut Antoni reliqua videamus.' Et Antonius 'per-
pauca quidem mihi restant,' inquit 'sed tamen defessus iam
labore atque itinere disputationis meae requiescam in Cae-
saris sermone quasi in aliquo peropportuno deversorio.'
'Atqui' inquit Iulius 'non nimis liberale hospitium meum 58
dices; nam te in viam, simul ac perpaulum gustaris, extru-
dam et eiciam.'

Ac ne diutius vos demorer, de omni isto genere quid 235
sentiam perbreviter exponam. De risu quinque sunt, quae
quaerantur: unum, quid sit; alterum, unde sit; tertium,
sitne oratoris risum velle movere; quartum, quatenus;
quintum, quae sint genera ridiculi. Atque illud primum,
quid sit ipse risus, quo pacto concitetur, ubi sit, quo modo
exsistat atque ita repente erumpat, ut eum cupientes tenere
nequeamus, et quo modo simul latera, os, venas, oculos,
vultum occupet, viderit Democritus; neque enim ad hunc ser-
monem hoc pertinet, et, si pertineret, nescire me tamen id
non puderet, quod ne illi quidem scirent, qui pollicerentur.
Locus autem et regio quasi ridiculi—nam id proxime quae- 236
ritur—turpitudine et deformitate quadam continetur; haec
enim ridentur vel sola vel maxime, quae notant et designant
turpitudinem aliquam non turpiter. Est autem, ut ad illud
tertium veniam, est plane oratoris movere risum; vel quod
ipsa hilaritas benevolentiam conciliat ei, per quem excitata

M = *AEH* 3 suis *M*: si vis *M*: usus *O* 4 faenum *om. M* (*xxv fere litt. sp. vac. AH*) se *HE*: es (*sub lin.*) se *A* *post* oportere *AE deficiunt. Illum altera manus vetus supplevit* 7 ad Antoni reliqua redeamus *L vulg.* 12 perpaululum *L vulg.* 17 velle risum *HL*: velle *secl. Friedrich* 20 teneamus et *M* 22 sermo hic *M* 28 aliud t. *vulg.*

est; vel quod admirantur omnes acumen uno saepe in verbo positum maxime respondentis, non numquam etiam lacessentis; vel quod frangit adversarium, quod impedit, quod elevat, quod deterret, quod refutat; vel quod ipsum oratorem politum esse hominem significat, quod eruditum, quod urbanum, maxime quod tristitiam ac severitatem mitigat et relaxat odiosasque res saepe, quas argumentis
237 dilui non facile est, ioco risuque dissolvit. Quatenus autem sint ridicula tractanda oratori, perquam diligenter videndum est, quod in quarto loco quaerendi posueramus. Nam nec insignis improbitas et scelere iuncta nec rursus miseria insignis agitata ridetur: facinerosos [enim] maiore quadam vi quam ridiculi vulnerari volunt; miseros inludi nolunt, nisi se forte iactant; parcendum autem maxime est caritati
59 238 hominum, ne temere in eos dicas, qui diliguntur. Haec igitur adhibenda est primum in iocando moderatio; itaque ea facillime luduntur, quae neque odio magno neque misericordia maxima digna sunt; quam ob rem materies omnis ridiculorum est in eis vitiis, quae sunt in vita hominum neque carorum neque calamitosorum neque eorum, qui ob facinus ad supplicium rapiendi videntur; eaque belle agitata
239 ridentur. Est etiam deformitatis et corporis vitiorum satis bella materies ad iocandum; sed quaerimus idem, quod in ceteris rebus maxime quaerendum est, quatenus; in quo non modo illud praecipitur, ne quid insulse, sed etiam, si quid perridicule possis, vitandum est oratori utrumque, ne aut scurrilis iocus sit aut mimicus. Quae cuius modi sint facilius iam intellegemus, cum ad ipsa ridiculorum genera venerimus.

M = *HA*[2] 4 delevat *M* 6 maximeque *L vulg.* 10 id quod *L vulg.* 12 enim *om. M* 13 miseros inludi nolunt *om. M* 14 autem est maxime *A*ε : enim max. est *m* 17 facillime . . . magno neque *om. M* 21 agitata ridentur *L vulg.* : agitari videntur *M* : eaque . . . ridentur *seclusit Friedrich* 22 Est *om. M* 25 modo ε : *om. codd.* quid *om. M* : quis *P*[1] 27 cuiusque *L*

Duo sunt enim genera facetiarum, quorum alterum re
tractatur, alterum dicto: re, si quando quid tamquam aliqua 240
fabella narratur, ut olim tu, Crasse, in Memmium, come-
disse eum lacertum Largi, cum esset cum eo Tarracinae de
amicula rixatus: salsa, ac tamen a te ipso ficta [tota] narratio;
addidisti clausulam: tota Tarracina tum omnibus in parie-
tibus inscriptas fuisse litteras L.L.L.M.M.; cum quaereres
id quid esset, senem tibi quendam oppidanum dixisse:
'lacerat lacertum Largi mordax Memmius.' Perspicitis 241
genus hoc quam sit facetum, quam elegans, quam oratorium,
sive habeas vere quod narrare possis, quod tamen est men-
daciunculis aspergendum, sive fingas. Est autem huius
generis virtus, ut ita facta demonstres, ut mores eius,
de quo narres, ut sermo, ut vultus omnes exprimantur, ut
eis, qui audiunt, tum geri illa fierique videantur. In re est 242
item ridiculum, quod ex quadam depravata imitatione sumi
solet, ut idem Crassus: 'per tuam nobilitatem, per vestram
familiam!' Quid aliud fuit, in quo contio rideret, nisi
illa vultus et vocis imitatio? 'Per tuas statuas!' vero
cum dixit et extento bracchio paulum etiam de gestu
addidit, vehementius risimus. Ex hoc genere est illa
Rosciana imitatio senis:

'tibi ego, Antipho, has sero, inquit; seniumst, quom audio.'

Atqui ita est totum hoc ipso genere ridiculum, ut cautis-
sime tractandum sit; mimorum est enim et ethologorum,
si nimia est imitatio, sicut obscenitas. Orator surripiat
oportet imitationem, ut is, qui audiet, cogitet plura quam
videat; praestet idem ingenuitatem et ruborem suum ver-
borum turpitudine et rerum obscenitate vitanda. Ergo 60 243

M = HA^2 2 aliquae fabellae narrantur *M* 5 tota *om.* *M* 7 litteras duo *M*: l. duas *m*: tria l. l. l. duo m. m. *L*: LLLMM *Schütz* quereremus *M* 8 oppidanum *om.* *M* (*viii litt. sp. vac.* *HA*) 11 vere *om.* *M* (sive *A*) tandem *HA* 12 fingere *M* (finger *xx litt. sp. vac. H*) 21 addi . . . Ex *HA* (*xx litt. sp. vac.*): addidit ex *m* 24 atqui *Fleckeisen*: atque *codd.* toto *M* 26 aestimatio *M*

haec duo genera sunt eius ridiculi, quod in re positum est,
quae sunt propria perpetuarum facetiarum, in quibus de-
scribuntur hominum mores et ita effinguntur, ut aut re
narrata aliqua quales sint intellegantur aut imitatione
breviter iniecta in aliquo insigni ad inridendum vitio repe-
244 riantur. In dicto autem ridiculum est id, quod verbi aut
sententiae quodam acumine movetur; sed ut in illo supe-
riore genere vel narrationis vel imitationis vitanda est mimo-
rum et ethologorum similitudo, sic in hoc scurrilis oratori
dicacitas magno opere fugienda est. Qui igitur distingue-
mus a Crasso, a Catulo, a ceteris familiarem vestrum
Granium aut Vargulam amicum meum? Non me hercule
in mentem mihi quidem venit: sunt enim dicaces; Granio
quidem nemo dicacior. Hoc, opinor, primum, ne, quotiens-
cumque potuerit dictum dici, necesse habeamus dicere.
245 Pusillus testis processit. 'Licet' inquit 'rogare?' Philip-
pus. Tum quaesitor properans 'modo breviter.' Hic ille
'non accusabis: perpusillum rogabo.' Ridicule. Sed sede-
bat iudex L. Aurifex brevior ipse quam testis etiam: omnis
est risus in iudicem conversus; visum est totum scurrile
ridiculum. Ergo haec, quae cadere possunt in quos nolis,
246 quamvis sint bella, sunt tamen ipso genere scurrilia; ut
iste, qui se vult dicacem et me hercule est, Appius, sed non
numquam in hoc vitium scurrile delabitur. 'Cenabo'
inquit 'apud te,' huic lusco familiari meo, C. Sextio; 'uni
enim locum esse video.' Est hoc scurrile, et quod sine
causa lacessivit et tamen id dixit, quod in omnis luscos
conveniret; ea, quia meditata putantur esse, minus riden-
tur: illud egregium Sexti et ex tempore 'manus lava'
247 inquit 'et cena.' Temporis igitur ratio et ipsius dicacitatis

M = HA^2 5 irrid . . . re . . . *om. M* (*sp. vac.*) 8 vitandae et *M* 16 processit *om. M* 18 rogabo *om. H cum hiatu* 19 etiam quam ipse testis *L* 21 ridiculum *M*: iudicium *L* *post* possunt *deficit A cum suis* *M* = *H* 26 Est *om. H* quod *H*: et quod *L*: quidem *le*: quidem et quod ϵ 27 id dixit *vulg.*: ui dixit *H*: indixit *le*: dixit *L*ϵ: uni dixit *Friedrich*

moderatio et temperantia et raritas dictorum distinguent oratorem a scurra, et quod nos cum causa dicimus, non ut ridiculi videamur, sed ut proficiamus aliquid, illi totum diem et sine causa. Quid enim est Vargula adsecutus, cum eum candidatus A. Sempronius cum M. fratre suo complexus esset ‘puer, abige muscas’? Risum quaesivit, qui est mea sententia vel tenuissimus ingeni fructus. Tempus igitur dicendi prudentia et gravitate moderabimur; quarum utinam artem aliquam haberemus! Sed domina natura est.

61 248 Nunc exponamus genera ipsa summatim, quae risum maxime moveant. Haec igitur sit prima partitio, quod facete dicatur, id alias in re habere, alias in verbo facetias; maxime autem homines delectari, si quando risus coniuncte re verboque moveatur. Sed hoc mementote, quoscumque locos attingam, unde ridicula ducantur, ex eisdem locis fere etiam gravis sententias posse duci: tantum interest, quod gravitas honestis in rebus severisque, iocus in turpiculis et quasi deformibus ponitur, velut eisdem verbis et laudare frugi servum possimus et, si est nequam, iocari. Ridiculum est illud Neronianum vetus in furaci servo: solum esse, cui domi nihil sit nec obsignatum nec occlusum, quod idem in bono servo dici solet. Sed hoc eisdem verbis; ex eisdem 249 [autem] locis [nascuntur] omnia. Nam quod Sp. Carvilio graviter claudicanti ex vulnere ob rem publicam accepto et ob eam causam verecundanti in publicum prodire mater dixit ‘quin prodis, mi Spuri? quotienscumque gradum facies, totiens tibi tuarum virtutum veniat in mentem,’ praeclarum et grave est: quod Calvino Glaucia claudicanti ‘ubi est vetus illud: num claudicat? at hic clodicat’! hoc ridiculum est; et utrumque ex eo, quod in claudicatione animad-

M = *H* 1 distinguet *L*ε 7 est *L*ε: esset *M*: est ex *Friedrich* 15 vocantur *Hm* 17 severisque *Friedrich*: severe *codd.* 19 possumus ε *vulg.* 23 autem *om. m* nascuntur *om. H* 24 cavillanti *Hm* 26 prodim: ut q. *H*: prodimus q. *m*: prodis mi Spuri ut q. *L*: prodi, mi Spuri, q. *Friedrich* 27 facias *L*ε veniet *L vulg.* 28 Glaucia *om. Hm* 29 at hic clodicat *om. Hm*

verti potuit, est ductum. ‘Quid hoc Navio ignavius?’ severe Scipio; at in male olentem ‘video me a te circumveniri’ subridicule Philippus; at utrumque genus continet
250 verbi ad litteram immutati similitudo. Ex ambiguo dicta vel argutissima putantur, sed non semper in ioco, saepe etiam in gravitate versantur. Africano illi superiori coronam sibi in convivio ad caput accommodanti, cum ea saepius rumperetur, P. Licinius Varus ‘noli mirari,’ inquit ‘si non convenit, caput enim magnum est’: et laudabile et honestum; at ex eodem genere est ‘Calvo satis est, quod dicit parum.’ Ne multa: nullum genus est ioci, quo non ex
251 eodem severa et gravia sumantur. Atque hoc etiam animadvertendum est, non esse omnia ridicula faceta. Quid enim potest esse tam ridiculum quam sannio est? Sed ore, vultu, [imitandis moribus,] voce, denique corpore ridetur ipso; salsum hunc possum dicere atque ita, non ut eius modi
62 oratorem esse velim, sed ut mimum. Qua re primum genus hoc, quod risum vel maxime movet, non est nostrum: morosum, superstitiosum, suspiciosum, gloriosum, stultum: naturae ridentur ipsae, quas personas agitare solemus, non sustinere.
252 Alterum genus est *in* imitatione admodum ridiculum, sed nobis furtim tantum *uti* licet, si quando, et cursim; aliter enim minime est liberale; tertium, oris depravatio, non digna nobis; quartum, obscenitas, non solum non foro digna, sed vix convivio liberorum. Detractis igitur tot rebus ex hoc oratorio loco facetiae reliquae sunt, quae aut in re, ut ante divisi, positae videntur esse aut in verbo; nam quod, quibuscumque verbis dixeris, facetum tamen est, re continetur; quod mutatis verbis salem amittit, in verbis habet omnem leporem.

M = *H* 1 Navio *Fleckeisen*: Naevio *codd.* 2 cumveniri *H*: cōveniri *lem* 6 maiori *L* 8 militari *H* 10 Calvo *Hm*: Calvus *L vulg.* 15 imitandis moribus *delevit Bake*: motibus *Nonius* 16 ut *om. Hm* 18 hoc *om. Hm* vel *om. Hm* 21 in *add. Madvig* (*Adv. Cr.* ii. 186) 22 uti *addidit Kayser* cursimiliter *H*: cursum. Alterum *L* 23 enim *codd.*: et *H*: *om. L* 24 digna *om. H* 26 ioco *Hm*

Ambigua sunt in primis acuta atque in verbo posita, non 253 in re; sed non saepe magnum risum movent; magis ut belle, ut litterate dicta laudantur; ut in illum Titium, qui cum studiose pila luderet et idem signa sacra noctu frangere putaretur gregalesque eum, cum in campum non venisset, requirerent, excusavit Vespa Terentius, quod eum bracchium fregisse diceret; ut illud Africani, quod est apud Lucilium

Quid Decius? Nuculam an confixum vis facere? inquit:

ut tuus amicus, Crasse, Granius, 'non esse sextantis.' Et 254 si quaeritis, is, qui appellatur dicax, hoc genere maxime excellet; sed risum movent alia maiorem. Ambiguum per se ipsum probatur id quidem, ut ante dixi, vel maxime; ingeniosi enim videtur vim verbi in aliud, atque ceteri accipiant, posse ducere; sed admirationem magis quam risum movet, nisi si quando incidit in aliud quoque genus ridiculi, quae genera percurram equidem. 63 255 Sed scitis esse notissimum ridiculi genus, cum aliud exspectamus, aliud dicitur: hic nobismet ipsis noster error risum movet: quod si admixtum est etiam ambiguum, fit salsius; ut apud Novium videtur esse misericors ille, qui iudicatum duci videt: percontatur ita: 'quanti addictus?' 'Mille nummum.' Si addidisset tantummodo 'ducas licet'; esset illud genus ridiculi praeter exspectationem; sed quia addidit 'nihil addo, ducas licet'; addito ambiguo [altero genere ridiculi], fuit, ut mihi quidem videtur, salsissimus. Hoc tum est venustum, cum in altercatione arripitur ab adversario

M = *H*   2 magnum *om. Hm*   3 ut litt. *M* : et litt. *Lϵ*   7 fregisset *Hm*   dic. ut illud Afric. *om. He*   lucium *m*   8 spaedius *Hm*   nuculan (*iv litt. sp. vac.*) *H*   conficere (*sp. vac. le*) inquit *m*   16 sed scitis *vulg.* sed dicitis *Hm* : Ac scitis *Adler*   19 Naevium *Lϵ*   20 ille qui iudicatum *om. Hm* (*cum lacuna H*)   videns *Ellendt*   21 percunctatus *Gronovius*   ita *om. Hm*   addictus *Lϵ* : adductust *H* : est addùctu *m*   22 esse *Hmϵ*   24 addito *secl. Friedrich*   ambiguo *secl. Kayser*   altero genere ridiculi *del. Schütz*   25 tum *H* : tamen *m* : totum *L*   26 venustissimum *Lϵ*

verbum et ex eo, ut a Catulo in Philippum, in eum ipsum
256 aliquid, qui lacessivit, infligitur. Sed cum plura sint ambigui genera, de quibus est doctrina quaedam subtilior, attendere et aucupari verba oportebit; in quo, ut ea, quae sint frigidiora, vitemus,—est enim cavendum, ne arcessitum dictum putetur—permulta tamen acute dicemus. Alterum genus est, quod habet parvam verbi immutationem, quod in littera positum Graeci vocant παρονομασίαν, ut ‘Nobiliorem mobiliorem’ Cato; aut, ut idem, cum cuidam dixisset ‘eamus deambulatum’ et ille ‘quid opus fuit de?’ ‘Immo vero’ inquit ‘quid opus fuit te?’ Aut eiusdem responsio
257 illa ‘si tu et adversus et aversus impudicus es.’ Etiam interpretatio nominis habet acumen, cum ad ridiculum convertas, quam ob rem ita quis vocetur; ut ego nuper Nummium divisorem, ut Neoptolemum ad Troiam, sic
64 illum in campo Martio nomen invenisse; atque haec omnia verbo continentur. Saepe etiam versus facete interponitur, vel ut est vel paululum immutatus, aut aliqua pars versus, ut Stati a Scauro stomachante; ex quo sunt non nulli, qui tuam legem de civitate natam, Crasse, dicant:

st, tacete, quid hoc clamoris? Quibus nec mater nec pater,
tanta confidentia? Auferte istam enim superbiam.

Nam in Caelio sane etiam ad causam utile fuit tuum illud, Antoni, cum ille a se pecuniam profectam diceret testis et haberet filium delicatiorem, abeunte iam illo,

sentin senem esse tactum triginta minis?

258 In hoc genus coniciuntur etiam proverbia, ut illud Scipionis,

M = *H* 6 acuta *Hm*² 7 parum *Hm* imitationem *Hm* 8 παρον. *om. codd. habet Lg.* 81 9 mob. *om. Hm* ut idem *L* (*miro modo turbantur codices*) cuidam *recc.*: quidem *m* 10 quid *L*ϵ: qui *Hm* (‘*idem quod* cui’ *Friedrich*) 11 inquit *om. Hm*ϵ: quicquid *Hm* sponsio *Hm* 12 et aversus *om. Hm* 18 immutatius *H*: imitatius *m* 19 Stati a *Bake* satius *codd.*: Statius ϵ: 21 t. *edd.*: si *L vulg.*: sed *P*²ϵ: *om. Hm* 22 confid. estis *codd.*: *corr. Schütz* auferte ϵ: aufert *codd.* enim *om. Hm*ϵ 25 iam etate *H*: *om. L*: iam elate *Friedrich* 26 sentiri *Hm*

cum Asellus omnis se provincias stipendia merentem peragrasse gloriaretur: 'agas asellum' et cetera; qua re ea quoque, quoniam mutatis verbis non possunt retinere eandem venustatem, non in re, sed in verbis posita ducantur. Est 259
etiam in verbo positum non insulsum genus ex eo, cum ad verbum, non ad sententiam rem accipere videare; ex quo uno genere totus est Tutor, mimus vetus, oppido ridiculus. Sed abeo a mimis; tantum genus huius ridiculi insigni aliqua et nota re notari volo; est autem ex hoc genere illud, quod tu, Crasse, nuper ei, qui te rogasset, num tibi molestus esset futurus, si ad te bene ante lucem venisset, 'tu vero' inquisti 'molestus non eris.' 'Iubebis igitur te' inquit 'suscitari?' Et tu 'certe negaram te molestum futurum.' Ex eodem hoc vetus illud est, quod aiunt Malu- 260
ginensem illum [M.] Scipionem, cum ex centuria sua renuntiaret Acidinum consulem praecoque dixisset 'dic de L. Manlio': 'virum bonum' inquit 'egregiumque civem esse arbitror.' Ridicule etiam illud L. [Porcius] Nasica censori Catoni; cum ille 'ex tui animi sententia tu uxorem habes?' 'Non hercule' inquit 'ex mei animi sententia.' Haec aut frigida sunt aut tum salsa, cum aliud est exspectatum. Natura enim nos, ut ante dixi, noster delectat error; ex quo, cum quasi decepti sumus exspectatione, ridemus. 65
In verbis etiam illa sunt, quae aut ex immutata oratione 261
ducuntur aut ex unius verbi translatione aut ex inversione verborum. Ex immutatione, ut olim Rusca cum legem ferret annalem, dissuasor M. Servilius 'dic mihi,' inquit 'M. Pinari, num, si contra te dixero, mihi male dicturus es, ut ceteris fecisti?' 'Ut sementem feceris, ita metes' inquit.
Ex translatione autem, ut, cum Scipio ille maior Corinthiis 262
statuam pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent impera-

M = *H* 4 dicuntur *Hm* 13 negaras *L* 15 M. *sustulit Ellendt* 17 -que *om. Hm* 18 esse *om. Hm* L. porcium *Hm*: L. portius *Le*: L. *scripsit Ellendt*

torum, turmalis dixit displicere. Invertuntur autem verba, ut, Crassus apud M. Perpernam iudicem pro Aculeone cum diceret, aderat contra Aculeonem Gratidiano L. Aelius Lamia, deformis, ut nostis; qui cum interpellaret odiose, 'audiamus' inquit 'pulchellum puerum' Crassus; cum esset arrisum, 'non potui mihi' inquit Lamia 'formam ipse fingere, ingenium potui'; tum hic 'audiamus' inquit 'disertum': multo etiam arrisum est vehementius. Sunt etiam illa venusta ut in gravibus sententiis, sic in facetiis—dixi enim dudum rationem aliam esse ioci, aliam severitatis,
263 gravium autem et iocorum unam esse materiam—ornant igitur in primis orationem verba relata contrarie, quod idem genus saepe est etiam facetum, ut Servius ille Galba cum iudices L. Scribonio tribuno plebis ferret familiaris suos et dixisset Libo 'quando tandem, Galba, de triclinio tuo exibis?' 'cum tu' inquit 'de cubiculo alieno.' A quo genere ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Metello 'villam in Tiburti habes, cortem in Palatio.'

66
264 Ac verborum quidem genera, quae essent faceta, dixisse me puto; rerum plura sunt, eaque magis, ut dixi ante, ridentur; in quibus est narratio, res sane difficilis; exprimenda enim sunt et ponenda ante oculos ea, quae videantur et veri similia, quod est proprium narrationis, et quae sint, quod ridiculi proprium est, subturpia; cuius exemplum, ut brevissimum, sit sane illud, quod ante posui, Crassi de Memmio. Et ad hoc genus ascribamus etiam narrationes
265 apologorum. Trahitur etiam aliquid ex historia, ut, cum Sex. Titius se Cassandram esse diceret, 'multos' inquit Antonius 'possum tuos Aiaces Oileos nominare.' Est etiam ex

M = *H* 1 tū malis erat *m* 2 Perpennam '*sueto mendo*' (*Ell.*) *codd.* 3 Heluius *codd.* 6 mihi *om. M* 10 rationem *Schütz*: materiam *codd.* 11 gravium *recc.*: generum *Hm* materiam *Schütz*: rationem *codd.* 13 Galba *om. Hm* 18 cortem *Lg.* 36: cohortem *recc.* (? *H*) 19 quae *vulg.*: quam *Hl* 25 sane . . . an- *om H* (*cum lacuna*) *m* de Memmio *om. m* 27 Sextius *Hm*

similitudine, quae aut conlationem habet aut tamquam imaginem: conlationem, ut ille Gallus olim testis in Pisonem, cum innumerabilem Magio praefecto pecuniam dixisset datam idque Scaurus tenuitate Magi redargueret, 'erras,' inquit 'Scaure; ego enim Magium non conservasse dico, sed tamquam nudus nuces legeret, in ventre abstulisse'; ut illud M. Cicero senex, huius viri optimi, nostri familiaris, pater, 'nostros homines similis esse Syrorum venalium: ut quisque optime Graece sciret, ita esse nequissimum.' Valde 266
autem ridentur etiam imagines, quae fere in deformitatem aut in aliquod vitium corporis ducuntur cum similitudine turpioris: ut meum illud in Helvium Manciam 'iam ostendam cuius modi sis,' cum ille 'ostende, quaeso'; demonstravi digito pictum Gallum in Mariano scuto Cimbrico sub Novis distortum, eiecta lingua, buccis fluentibus; risus est commotus; nihil tam Manciae simile visum est; ut cum Tito Pinario mentum in dicendo intorquenti: 'tum ut diceret, si quid vellet, si nucem fregisset.' Etiam illa, quae 267
minuendi aut augendi causa ad incredibilem admirationem efferuntur; velut tu, Crasse, in contione: 'ita sibi ipsum magnum videri Memmium, ut in forum descendens caput ad fornicem Fabianum demitteret'; ex quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numantiam, cum stomacharetur cum C. Metello, dixisse dicitur: 'si quintum pareret mater eius, asinum fuisse parituram.' Arguta etiam significatio est, 268
cum parva re et saepe verbo res obscura et latens inlustratur; ut, cum C. Fabricio P. Cornelius, homo, ut existimabatur, avarus et furax, sed egregie fortis et bonus imperator, gratias ageret, quod se homo inimicus consulem fecisset, bello praesertim magno et gravi 'nihil est, quod mihi gratias

M = *H* 2 collationis est *Friedrich* Gallius *Friedrich* 8 venalium ut quisque *om. Hm* 10 imagines *del. Bake* 11 dicuntur *Hm Bake* 12 iam *om. Hm* 17 tertio pauario *Hm*: tertio penario *L*: terti p. *Pearce*: *corr. Ursinus* incidendo *Hm* tum *om. Hm* 21 discedens *L rec.* 22 Fabii *L*: Fabi ϵ 29 homo *om. Hm*

agas,' inquit 'si malui compilari quam venire'; ut Asello Africanus obicienti lustrum illud infelix, 'noli' inquit 'mirari; is enim, qui te ex aerariis exemit, lustrum condidit et taurum immolavit.' [Tacita suspicio est, ut religione civitatem obstrinxisse videatur Mummius, quod Asellum ignominia levarit.]

67 269 Urbana etiam dissimulatio est, cum alia dicuntur ac sentias, non illo genere, de quo ante dixi, cum contraria dicas, ut Lamiae Crassus, sed cum toto genere orationis severe ludas, cum aliter sentias ac loquare; ut noster Scaevola Septumuleio illi Anagnino, cui pro C. Gracchi capite erat aurum repensum, roganti, ut se in Asiam praefectum duceret 'quid tibi vis,' inquit 'insane? tanta malorum est multitudo civium, ut tibi ego hoc confirmem, si Romae manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse venturum.' 270 In hoc genere Fannius in annalibus suis Africanum hunc Aemilianum dicit fuisse *egregium* et Graeco eum verbo appellat εἴρωνα; sed, uti ei ferunt, qui melius haec norunt, Socratem opinor in hac ironia dissimulantiaque longe lepore et humanitate omnibus praestitisse. Genus est perelegans et cum gravitate salsum cumque oratoriis dictionibus tum urbanis sermonibus accommodatum. 271 Et hercule omnia haec, quae a me de facetiis disputantur, non maiora forensium actionum quam omnium sermonum condimenta sunt. Nam sicut quod apud Catonem est—qui multa rettulit, ex quibus a me exempli causa non nulla ponuntur—per mihi scitum videtur, C. Publicium solitum dicere 'P. Mummium cuiusvis temporis hominem esse,' sic profecto se res habet, nullum ut sit vitae tempus, in quo

M = *H* 4 tacita . . . levarit *secl. Ernesti* 17 fuisse egregium *Piderit*: fuisse *codd.*: multum fuisse *Ellendt*: floruisse *Bake*: aluisse *Jacobs*: fuisse facetum *Sorof* 18 verbo . . . -na *H*: verbo sed *le* 19 ironiam *L*: irona *ε* 21 oratoris *H*: oratoribus *M* 28 Marium *Hm*: Nummium *ε*: Mummium *recc.* cuiusvis *Lambinus*: quidvis *H recc.*: quod vis *m*: cuivis *vulg.* temporis *H*: temporibus *l*: tempori *Lε*

non deceat leporem humanitatemque versari. Sed redeo 272
ad cetera. Est huic finitimum dissimulationi, cum honesto verbo vitiosa res appellatur; ut cum Africanus censor tribu movebat eum centurionem, qui in Pauli pugna non adfuerat, cum ille se custodiae causa diceret in castris remansisse quaereretque, cur ab eo notaretur, 'non amo' inquit 'nimium diligentis.' Acutum etiam illud est, cum ex al- 273
terius oratione aliud excipias atque ille vult; ut Salinatori Maximus, cum Tarento amisso arcem tamen Livius retinuisset multaque ex ea proelia praeclara fecisset, cum aliquot post annis Maximus id oppidum recepisset rogaretque eum Salinator, ut meminisset opera sua se Tarentum recepisse, 'quidni' inquit 'meminerim? Numquam enim recepissem, nisi tu perdidisses.' Sunt etiam illa subabsurda, 274
sed eo ipso nomine saepe ridicula, non solum mimis perapposita, sed etiam quodam modo nobis:

homo fatuus,
postquam rem habere coepit, est emortuus.

Et

quid est tibi ista mulier? Uxor. Similis me dius fidius.

Et

quamdiu ad aquas fuit, numquam est emortuus.

Genus hoc levius et, ut dixi, mimicum, sed habet non num- 68
quam aliquid etiam apud nos loci, ut vel non stultus quasi stulte cum sale dicat aliquid: ut tibi, Antoni, Mancia, cum audisset te censorem a M. Duronio de ambitu postulatum, 'aliquando' inquit 'tibi tuum negotium agere licebit.' Valde 275
haec ridentur et hercule omnia, quae a prudentibus [quasi] per simulationem [non intellegendi] subabsurde salseque dicuntur. Ex quo genere est etiam non videri intellegere

M = *H*   9 illius *Hm*: Livius Iulius *Le*: ille eius *Friedrich*   11 annos *L*   14 cepissem *Hm*   18 mortuus *codd.*: *corr. Turnebus* (*item in v.* 22)   19 et *add. Lambinus*   25 stulte *om. Hm*   Mancii *vulg.*: minima *Hm*   28 haec (*xiv litt. sp. vac.*) tur et *H*   29 per sim. n. intell. *secl. Friedrich*: non int. *secl. Ernesti*   dissimulationem *Le*

quod intellegas, ut Pontidius ‘qualem existimas, qui in adulterio deprehenditur?’ ‘tardum!’ ut ego, qui in dilectu Metello, cum excusationem oculorum a me non acciperet
276 et dixisset ‘tu igitur nihil vides?’ ‘ego vero’ inquam ‘a porta Esquilina video villam tuam;’ ut illud Nasicae, qui cum ad poetam Ennium venisset eique ab ostio quaerenti Ennium ancilla dixisset domi non esse, Nasica sensit illam domini iussu dixisse et illum intus esse; paucis post diebus cum ad Nasicam venisset Ennius et eum ad ianuam quaereret, exclamat Nasica domi non esse, tum Ennius ‘quid? ego non cognosco vocem’ inquit ‘tuam?’ Hic Nasica ‘homo es impudens: ego cum te quaererem ancillae tuae credidi te domi non esse, tu mihi non credis ipsi?’
277 Est bellum illud quoque, ex quo is, qui dixit inridetur in eo ipso genere, quo dixit; ut, cum Q. Opimius consularis, qui adulescentulus male audisset, festivo homini Egilio, qui videretur mollior nec esset, dixisset ‘quid tu, Egilia mea? quando ad me venis cum tua colu et lana?’ ‘Non pol’ inquit ‘audeo, nam me ad famosas vetuit mater accedere.’
69
278 Salsa sunt etiam, quae habent suspicionem ridiculi absconditam, quo in genere est Siculi illud, cui cum familiaris quidam quereretur quod diceret uxorem suam suspendisse se de ficu, ‘amabo te,’ inquit ‘da mihi ex ista arbore quos seram surculos.’ In eodem genere est, quod Catulus dixit cuidam oratori malo: qui cum in epilogo misericordiam se movisse putaret, postquam adsedit, rogavit hunc videreturne misericordiam movisse, ‘ac magnam quidem,’ inquit ‘neminem enim puto esse tam durum, cui non oratio tua miseri-
279 cordia digna visa sit.’ Me tamen hercule etiam illa valde movent stomachosa et quasi submorosa ridicula, non cum

M = *H* 9 a ianua *L vulg.* 10 se domi *Lε*: se *om.* *H* (*cum lacuna*) 11 quid *L*: inquit *M*: ei quid *Friedrich* 15 quod *codd.*: *corr. Manutius* 16 Aegilio *voluit Panofka* 18 tuo *Hm* colu *Lε Non.*: colo *H* 23 ista *Lε*: ea *Hm*: illa *Quintil.* vi. 3. 88 28 miseranda visa *L vulg.* 29 me quidem *Lε vulg.* 30 non cum *Lε vulg.* (‘*sic omnes codd.*’ *Ellendt*): nam cum *Friedrich*

a moroso dicuntur; tum enim non sal, sed natura ridetur; in quo, ut mihi videtur, persalsum illud est apud Novium:

'quid ploras, pater?'
'Mirum ni cantem: condemnatus sum.'

Huic generi quasi contrarium est ridiculi genus patientis ac lenti, ut, cum Cato percussus esset ab eo, qui arcam ferebat, cum ille diceret 'cave,' rogavit 'num quid aliud ferret
praeter arcam.' Est etiam stultitiae salsa reprehensio, ut 280
ille Siculus, cui praetor Scipio patronum causae dabat hospitem suum, hominem nobilem, sed admodum stultum, 'quaeso,' inquit 'praetor, adversario meo da istum patronum, deinde mihi neminem dederis.' Movent illa etiam, quae coniectura explanantur longe aliter atque sunt, sed acute atque concinne; ut, cum Scaurus accusaret Rutilium ambitus, cum ipse consul esset factus, ille repulsam tulisset, et in eius tabulis ostenderet litteras A. F. P. R. idque diceret esse, actum fide P. Rutili; Rutilius autem, ante factum, post relatum; C. Canius, eques Romanus, cum Rufo adesset, exclamat, neutrum illis litteris declarari: 'quid ergo?' inquit Scaurus; 'Aemilius fecit, plectitur Rutilius.'

Ridentur etiam discrepantia: 'quid huic abest nisi res et 70 281
virtus?' Bella etiam est familiaris reprehensio quasi errantis; ut cum obiurgavit Albium Granius quod, cum eius tabulis quiddam ab Albucio probatum videretur, et valde absoluto Scaevola gauderet neque intellegeret contra suas tabulas
esse iudicatum. Huic similis est etiam admonitio in con- 282
silio dando familiaris, ut, cum patrono malo, cum vocem in dicendo obtudisset, suadebat Granius, ut mulsum frigidum biberet, simul ac domum redisset, 'perdam' inquit 'vocem,

M = *H* 1 dicuntur *Le vulg.* : dicantur *M* enim *codd.* : eius *Friedrich* 2 salse *Hm* 4 mirum *om. Hm* 6 arcam (*cum lacuna*) *om. Hm* 12 Risum movent *Muther* 14 accusaretur ut illum *Hm* 15 tulisset *om. Hm* 16 A. ad p̄torē eique *Hm* 21 Ridentur *Le vulg.* : ridetur *M* huic *ee Quintil.* vi. 3. 84: hinc *Hm*: hic *L* 23 Albucium *H*: Albius *Le* Granius *Lg. omnes* eius *Le*: ex iis *H*: ex his *le* 24 ab *om. Hm* et *om. Hm*

283 si id fecero': 'melius est' inquit 'quam reum.' Bellum
etiam est, cum quid cuique sit consentaneum dicitur; ut,
cum Scaurus non nullam haberet invidiam ex eo, quod
Phrygionis Pompei, locupletis hominis, bona sine testa-
mento possederat, sederetque advocatus reo Bestiae, cum
funus quoddam duceretur, accusator C. Memmius 'vide,'
inquit 'Scaure, mortuus rapitur, si potes esse possessor.'
284 Sed ex his omnibus nihil magis ridetur, quam quod est
praeter exspectationem, cuius innumerabilia sunt exempla,
vel Appi maioris illius, qui in senatu, cum ageretur de agris
publicis et de lege Thoria et peteretur Lucullus ab eis, qui
a pecore eius depasci agros publicos dicerent, 'non est'
inquit 'Luculli pecus illud; erratis';—defendere Lucullum
videbatur—'ego liberum puto esse: qua libet pascitur.'
285 Placet etiam mihi illud Scipionis illius, qui Ti. Gracchum
perculit: cum ei M. Flaccus multis probris obiectis P. Mu-
cium iudicem tulisset; 'eiero,' inquit 'iniquus est'; cum
esset admurmuratum, 'ah,' inquit 'P. C., non ego mihi illum
iniquum eiero, verum omnibus.' Ab hoc vero Crasso nihil
facetius: cum laesisset testis Silus Pisonem, quod se in eum
audisse dixisset, 'potest fieri,' inquit 'Sile, ut is, unde te
audisse dicis, iratus dixerit.' Adnuit Silus. 'Potest etiam,
ut tu non recte intellexeris.' Id quoque toto capite adnuit,
ut se Crasso daret. 'Potest etiam fieri,' inquit 'ut omnino,
quod te audisse dicis, numquam audieris.' Hoc ita praeter
exspectationem accidit, ut testem omnium risus obrueret.
Huius generis est plenus Novius, cuius iocus est familiaris
71 286 'sapiens si algebis, tremes' et alia permulta. Saepe etiam
facete concedas adversario id ipsum, quod tibi ille detrahit;

M = *H* 6 C. *om. Hmε* 7 potest *Hmε* 10 vel *codd.*: ut *L* 11 premeretur *Lε* Lucilius *codd. plur.* 16 pertulit *Hm* Crassus *Hm* 17 uero *Hem*: euiro *PO*²: eiuro *O recc.* 18 illum *om. Hm* 19 eiuero *H*: euio *m* Crasse *He* 20 Sillus *Hm* 21 fieri *om. Hm* ille *Hm* 26 testimonium risus obruerit *Hm* 27 est plenus *Iε Sorof*: et plenius *Hm* cuius iocus est *Sorof*: est locus est *L*: et locus est *ε*

ut C. Laelius, cum ei quidam malo genere natus diceret, indignum esse suis maioribus, 'at hercule' inquit 'tu tuis dignus.' Saepe etiam sententiose ridicula dicuntur, ut M. Cincius, quo die legem de donis et muneribus tulit, cum C. Cento prodisset et satis contumeliose 'quid fers, Cinciole?' quaesisset, 'ut emas,' inquit 'Gai, si uti velis.' Saepe etiam salse, quae fieri non possunt, optantur; ut 287 M. Lepidus, cum, ceteris se in campo exercentibus, ipse in herba recubuisset, 'vellem hoc esset,' inquit 'laborare.' Salsum est etiam quaerentibus et quasi percontantibus lente respondere quod nolint; ut censor Lepidus, cum M. Antistio Pyrgensi equum ademisset amicique [cum] vociferarentur et quaererent, quid ille patri suo responderet, cur ademptum sibi equum diceret, cum optimus colonus, parcissimus, modestissimus, frugalissimus esset, 'me istorum' inquit 'nihil credere.' Conliguntur a Graecis, alia non nulla, exse- 288 crationes, admirationes, minationes; sed haec ipsa nimis mihi videor in multa genera discripsisse; nam illa, quae verbi ratione et vi continentur, certa fere ac definita sunt; quae plerumque, ut ante dixi, laudari magis quam rideri solent; haec autem, quae sunt in re ipsa et sententia, parti- 289 bus sunt innumerabilia, generibus pauca; exspectationibus enim decipiendis et naturis aliorum inridendis [ipsorum ridicule indicandis] et similitudine turpioris et dissimulatione et subabsurda dicendo et stulta reprehendendo risus moventur. Itaque imbuendus est is, qui iocose volet dicere, quasi natura quadam apta ad haec genera et moribus, ut ad cuiusque modi genus ridiculi vultus etiam accommodetur; qui quidem quo severior est et tristior, ut in te, Crasse, hoc illa, quae dicuntur, salsiora videri solent. Sed iam tu, 290

M = H 1 de malo *m* 2 moribus *Hme* 4 quod ei *codd.* 7 fieri *Lε*: ei *Hm* 14 diceret *om. Hm* *Redeunt A cum suis et E* *M = AEH* 17 adm. min. *om. M* 19 continet *AE* 32 23 irriden . . . . . le *M* 24 indicandis *om. e* turpiore *M* 26 movetur *malit Friedrich* 30 sessiora *M*

Antoni, qui hoc deversorio sermonis mei libenter acquietu-
rum te esse dixisti, tamquam in Pomptinum deverteris, ne-
que amoenum neque salubrem locum, censeo, ut satis diu
te putes requiesse et iter reliquum conficere pergas.'

'Ego vero, atque hilare quidem a te acceptus,' inquit 'et
cum doctior per te, tum etiam audacior factus iam ad
iocandum; non enim vereor ne quis me in isto genere
leviorem iam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi
auctores et Africanos, Maximos, Catones, Lepidos protu-
291 listi. Sed habetis ea, quae vultis ex me audire, de quibus
quidem accuratius dicendum et cogitandum fuit; nam
cetera faciliora sunt atque ex eis, quae dicta sunt, reliqua
72 nascuntur omnia. Ego enim cum ad causam sum adgres-
sus atque omnia cogitando, quoad facere potui, persecutus,
cum et argumenta causae et eos locos, quibus animi iudicum
conciliantur, et illos, quibus permoventur, vidi atque co-
gnovi, tum constituo quid habeat causa quaeque boni, quid
mali; nulla enim fere potest res in dicendi disceptationem
aut controversiam vocari, quae non habeat utrumque, sed,
292 quantum habeat, id refert; mea autem ratio haec esse in
dicendo solet, ut, boni quod habeam, id amplectar, exornem,
exaggerem, ibi commorer, ibi habitem, ibi haeream; a malo
autem vitioque causae ita recedam, non ut me id fugere
appareat, sed ut totum bono illo ornando et augendo dis-
simulatum obruatur; et, si causa est in argumentis, firmis-
sima quaeque maxime tueor, sive plura sunt sive aliquod
unum; sin autem in conciliatione aut in permotione causa
est, ad eam me potissimum partem, quae maxime movere
293 animos hominum potest, confero. Summa denique huius
generis haec est, ut si in refellendo adversario firmior esse

M = AEH 1 qui *L*: quid *M*: qui in *Schütz* mei *vulg.*: tui *codd.* 2 Pontinum *Mm* 5 accep. . . . per te *M* 10 voluistis *L vulg.* 12 iam dicta *L vulg.* 16 concitantur *M* 19 utrumque . . . habeat *om. M* 21 habeat *L vulg.* 26 tuor *AE Lg.* 32

oratio quam in confirmandis nostris rebus potest, omnia in
illum tela conferam; si nostra probari facilius, quam illa
redargui possunt, abducere animos a contraria defensione
et ad nostram conor deducere. Duo denique illa, quae 294
facillima videntur, quoniam quae difficiliora sunt, non
possum, mihi pro meo iure sumo: unum, ut molesto aut
difficili argumento aut loco non numquam omnino nihil
respondeam, quod forsitan aliquis iure inriserit; quis enim
est, qui id facere non possit? sed tamen ego de mea nunc,
non de aliorum facultate disputo confiteorque me, si quae
premat res vehementius, ita cedere solere, ut non modo
non abiecto, sed ne reiecto quidem scuto fugere videar, sed
adhibere quandam in dicendo speciem atque pompam et
pugnae similem fugam; consistere vero in meo praesidio
sic, ut non fugiendi hostis, sed capiendi loci causa cessisse
videar; alterum est illud, quod ego maxime oratori caven- 295
dum et providendum puto quodque me sollicitare summe
solet: non tam ut prosim causis, elaborare soleo, quam ut
ne quid obsim; non quin enitendum sit in utroque, sed
tamen multo est turpius oratori nocuisse videri causae quam
non profuisse. Sed quid hoc loco vos inter vos, Catule? 73
An haec, ut sunt contemnenda, contemnitis?' 'Minime,'
inquit ille 'sed Caesar de isto ipso quiddam velle dicere
videbatur.' 'Me vero libente' inquit Antonius 'dixerit sive
refellendi causa sive quaerendi.' Tum Iulius 'ego me her- 296
cule,' inquit 'Antoni, semper is fui, qui de te oratore sic
praedicarem, unum te in dicendo mihi videri tectissimum
propriumque hoc esse laudis tuae nihil a te umquam esse
dictum, quod obesset ei, pro quo diceres; idque memoria
teneo, cum mihi sermo cum hoc Crasso, multis audientibus,
esset institutus Crassusque plurimis verbis eloquentiam

M = *AEH* 2 sin *vulg.* 4 traducere *L vulg.* 8 senserit *M* 9 id *om. M* 14 eo *M* 15 accessisse *M* 19 non quid *M* 22 contemnimus *M* 27 lectissimum *M* 28 a te unquam *Lg.* 32: unquam *HA*: umquam a te *E* 30 quod mihi *M*

laudaret tuam, dixisse me cum ceteris tuis laudibus hanc
esse vel maximam quod non solum quod opus esset diceres,
297 sed etiam quod non opus esset non diceres; tum illum
mihi respondere memini, cetera in te summe esse laudanda,
illud vero improbi esse hominis et perfidiosi, dicere quod
alienum esset et noceret ei, pro quo quisque diceret; qua
re non sibi eum disertum, qui id non faceret, videri, sed
improbum, qui faceret. Nunc, si tibi videtur, Antoni,
demonstres velim, qua re tu hoc ita magnum putes nihil in
causa mali facere, ut nihil tibi in oratore maius esse videatur.'
74 'Dicam equidem, Caesar,' inquit 'quid intellegam, sed et tu
298 et vos hoc omnes,' inquit, 'mementote, non me de perfecti
oratoris divinitate quadam loqui, sed de exercitationis et
consuetudinis meae mediocritate. Crassi quidem responsum
excellentis cuiusdam est ingeni ac singularis; cui quidem
portenti simile esse visum est posse aliquem inveniri orato-
rem, qui aliquid mali faceret dicendo obessetque ei, quem
299 defenderet; facit enim de se coniecturam; cuius tanta vis
ingeni est, ut neminem nisi consulto putet, quod contra se
ipsum sit, dicere; sed ego non de praestanti quadam et
eximia, sed prope de vulgari et communi vi nunc disputo.
Ita apud Graecos fertur incredibili quadam magnitudine
consili atque ingeni Atheniensis ille fuisse Themistocles;
ad quem quidam doctus homo atque in primis eruditus
accessisse dicitur eique artem memoriae, quae tum primum
proferebatur, pollicitus esse se traditurum; cum ille quae-
sisset quidnam illa ars efficere posset, dixisse illum doctorem,
ut omnia meminisset; et ei Themistoclem respondisse
gratius sibi illum esse facturum, si se oblivisci quae vellet
300 quam si meminisse docuisset. Videsne quae vis in homine

M = *AEH* 11 inquit *om. M* intellegam sed *om. M* (*cum lacuna H*) 12 de *om. M* 21 vi nunc *Friedrich* lingua *M*: prudentia *L vulg.* disputo, ita *Schütz*: disputata *HA*: disputo, ut *L vulg.*: disputabam ut *Ellendt* 26 pollicitum *codd.*: *corr. edd.* se *om. M* 28 et *om. M*

acerrimi ingeni, quam potens et quanta mens fuerit? Qui ita responderit, ut intellegere possemus nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, umquam effluere potuisse; cum quidem ei fuerit optabilius oblivisci posse potius quod meminisse nollet quam quod semel audisset vidissetve meminisse. Sed neque propter hoc Themistocli responsum memoriae nobis opera danda non est neque illa mea cautio et timiditas in causis propter praestantem prudentiam Crassi neglegenda est; uterque enim istorum non mihi attulit aliquam, sed suam significavit facultatem. 301 Etenim permulta sunt in causis in omni parte orationis circumspicienda, ne quid offendas, ne quo inruas: saepe aliqui testis aut non laedit aut minus laedit, nisi lacessatur; orat reus, urgent advocati, ut invehamur, ut male dicamus, denique ut interrogemus: non moveor, non obtempero, non satis facio; neque tamen ullam adsequor laudem; homines enim imperiti facilius quod stulte dixeris reprehendere quam quod sapienter tacueris laudare possunt. 302 Hic quantum fit mali, si iratum, si non stultum, si non levem testem laeseris! Habet enim et voluntatem nocendi in iracundia et vim in ingenio et pondus in vita. Nec, si hoc Crassus non committit, ideo non multi et saepe committunt. Quo quidem mihi turpius videri nihil solet, quam quod ex oratoris dicto aliquo aut responso aut rogato sermo ille sequitur: 'occidit.' 'Adversariumne?' 'Immo vero' aiunt 'se et eum, quem defendit.' 75 303 Hoc Crassus non putat nisi perfidia accidere posse; ego autem saepissime video in causis aliquid mali facere homines minime malos. Quid, illud, quod supra dixi, solere me cedere et, ut planius dicam, fugere ea, quae valde causam meam premerent, cum id non faciunt alii

M = *AEH* 1 qui . . . itarit ut intellegere pos . . . animo *M* (*cum lacunis*) 3 effluere *vulg.* : efficere *M*γ : effugere *m* 5 nolit *M* 14 aut male *M* 16 nullam *M* 20 in (*bis*) *om.* *M* 21 et . . . vita *M* (*cum lacuna*) 23 quod *M* : cum *L* *vulg.* 24 rogatu *M* *vulg.* : rogato *recc.*

versanturque in hostium castris ac sua praesidia dimittunt,
mediocriterne causis nocent, cum aut adversariorum adiu-
menta confirmant aut ea, quae sanare nequeunt, exulcerant?
304 Quid, cum personarum, quas defendunt, rationem non
habent, si, quae sunt in eis invidiosa, non mitigant exte-
nuando, sed laudando et efferendo invidiosiora faciunt,
quantum est in eo tandem mali? Quid, si in homines
caros iudicibusque iucundos sine ulla praemunitione
orationis acerbius et contumeliosius invehare, nonne a te
305 iudices abalienes? Quid, si, quae vitia aut incommoda
sunt in aliquo iudice uno aut pluribus, ea tu in adversariis
exprobrando non intellegas te in iudices invehi, mediocre*ne*
peccatum est? Quid, si, cum pro altero dicas, litem tuam
facias aut laesus efferare iracundia, causam relinquas, nihilne
noceas? In quo ego, non quo libenter male audiam, sed
quia causam non libenter relinquo, nimium patiens et lentus
existimor; ut, cum te ipsum, Sulpici, obiurgabam, quod
ministratorem peteres, non adversarium; ex quo etiam illud
adsequor, ut, si quis mihi male dicat, petulans aut plane
306 insanus esse videatur. In ipsis autem argumentis si quid
posueris aut aperte falsum aut ei, quod dixeris dicturusve
sis, contrarium aut genere ipso remotum ab usu iudiciorum
ac foro, nihilne noceas? Quid multa? Omnis cura mea
solet in hoc versari semper—dicam enim saepius—si possim
ut boni efficiam aliquid dicendo; sin id minus, ut certe ne
quid mali.

76 Itaque nunc illuc redeo, Catule, in quo tu me paulo ante
307 laudabas, ad ordinem conlocationemque rerum ac locorum;
cuius ratio est duplex; altera, quam adfert natura causarum,
altera, quae oratorum iudicio et prudentia comparatur:
nam ut aliquid ante rem dicamus, deinde ut rem expona-

M = *AEH* 2 aut *om.* *M* 10 alienes *H* 12 mediocrene *Kayser* 13 si *L* *vulg.*: ei *M* 17 ut *M*: aut *L* 23 ac . . . multa *om.* *M* 24 saepius *om.* *M* 25 sin *vulg.*: si *M*

mus, post ut eam probemus nostris praesidiis confirmandis,
contraiiis refutandis, deinde ut concludamus atque ita per-
oremus, hoc dicendi natura ipsa praescribit; ut vero statua- 308
mus ea, quae probandi et docendi causa dicenda sunt,
quem ad modum componamus, id est vel maxime proprium
oratoris prudentiae. Multa enim occurrunt argumenta;
multa, quae in dicendo profutura videantur; sed eorum
partim ita levia sunt, ut contemnenda sint; partim, etiam si
quid habent adiumenti, sunt non numquam eius modi, ut
insit in eis aliquid viti neque tanti sit illud, quod prodesse
videatur, ut cum aliquo malo coniungatur; quae autem 309
utilia sunt atque firma, si ea tamen, ut saepe fit, valde
multa sunt, ea, quae ex eis aut levissima sunt aut aliis
gravioribus consimilia, secerni arbitror oportere atque ex
oratione removeri: equidem cum conligo argumenta causa- **77**
rum, non tam ea numerare soleo quam expendere. Et 310
quoniam, quod saepe iam dixi, tribus rebus homines ad
nostram sententiam perducimus, aut docendo aut conci-
liando aut permovendo, una ex tribus his rebus res prae
nobis est ferenda, ut nihil aliud nisi docere velle videamur;
reliquae duae, sicuti sanguis in corporibus, sic illae in per-
petuis orationibus fusae esse debebunt; nam et principia et
ceterae partes orationis, de quibus paulo post pauca dice-
mus, habere hanc vim magno opere debent, ut ad eorum
mentis, apud quos agetur, movendas per*tinere* possint. Sed 311
his partibus orationis quae, etsi nihil docent argumentando,
persuadendo tamen et commovendo perficiunt plurimum,
quamquam maxime proprius est locus et in exordiendo et
in perorando, digredi tamen ab eo, quod proposueris atque
agas, permovendorum animorum causa saepe utile est;

M = *AEH* 3 genus nat. *L* 4 deprobandi *M*: et probandi *maluit Friedrich* 9 ut quam *M*: quam ut *R* 16 quom *A*: ut *e* 17 homines *recc. unus vel duo*: omnes *codd.* 25 agetur *L* pertinere *Sorof*: permovere *M*: permanare *L* possent *M* (311) 27 proficiunt *Lle* 32

312 itaque vel re narrata et exposita saepe datur ad commovendos animos digrediendi locus, vel argumentis nostris confirmatis vel contrariis refutatis vel utroque loco vel omnibus, si habet eam causa dignitatem atque copiam, recte id fieri potest; eaeque causae sunt ad augendum et ad ornandum gravissimae atque plenissimae, quae plurimos exitus dant ad eius modi digressionem, ut eis locis uti liceat, quibus animorum impetus eorum, qui audiant, aut impellantur
313 aut reflectantur. Atque etiam in illo reprehendo eos, qui, quae minime firma sunt, ea prima conlocant; in quo illos quoque errare arbitror, qui, si quando—id quod mihi numquam placuit—pluris adhibent patronos, ut in quoque eorum minimum putant esse, ita eum primum volunt dicere: res enim hoc postulat, ut eorum exspectationi, qui audiunt, quam celerrime succurratur; cui si initio satis factum non sit; multo plus sit in reliqua causa laborandum; male enim se res habet, quae non statim, ut dici coepta est, melior
314 fieri videtur. Ergo ut in oratore optimus quisque, sic in oratione firmissimum quodque sit primum; dum illud tamen in utroque teneatur, ut ea, quae excellent, serventur etiam ad perorandum; si quae erunt mediocria, nam vitiosis nusquam esse oportet locum, in mediam turbam atque in
315 gregem coniciantur. Hisce omnibus rebus consideratis tum denique id, quod primum est dicendum, postremum soleo cogitare, quo utar exordio. Nam si quando id primum invenire volui, nullum mihi occurrit nisi aut exile aut
78 nugatorium aut vulgare aut commune. Principia autem dicendi semper cum accurata et acuta et instructa sententiis, apta verbis, tum vero causarum propria esse debent;

M = *AEH* 2 nostris *recc.*: *om. codd.* 3 vel contr. ref. conf. *M* loco *om. L* 4 causa dignitatis atque causam *M* 5 augendum *cod. Lambini*: agendum *codd.* orandum *M* 12 ut in quoque *L*: uti quoque *M* 18 est sic et *L* 22 atque in *M* 23 coniciantur *Ellendt*: coiciuntur *M*: coiicientur *O*: coniiciantur *vulg.* 27 aut commune *H recc.*: atque commune *AEγL vulg.*

prima est enim quasi cognitio et commendatio orationis in
principio, quaeque continuo eum, qui audit, permulcere
atque allicere debet; in quo admirari soleo non equidem 316
istos, qui nullam huic rei operam dederunt, sed hominem
in primis disertum atque eruditum, Philippum, qui ita solet
surgere ad dicendum, ut quod primum verbum habiturus
sit, nesciat; et ait idem, cum bracchium concalfecerit,
tum se solere pugnare; neque attendit eos ipsos, unde hoc
simile ducat, primas illas hastas ita iactare leniter, ut et
venustati vel maxime serviant et reliquis viribus suis con-
sulant. Nec est dubium, quin exordium dicendi vehemens 317
et pugnax non saepe esse debeat; sed si in ipso illo gladia-
torio vitae certamine, quo ferro decernitur, tamen ante
congressum multa fiunt, quae non ad vulnus, sed ad
speciem valere videantur, quanto hoc magis in oratione
est spectandum, in qua non vis potius quam delectatio
postulatur! Nihil est denique in natura rerum omnium,
quod se universum profundat et quod totum repente
evolvat; sic omnia, quae fiunt quaeque aguntur acerrime,
lenioribus principiis natura ipsa praetexuit. Haec autem in 318
dicendo non extrinsecus alicunde quaerenda, sed ex ipsis
visceribus causae sumenda sunt; idcirco tota causa per-
temptata atque perspecta, locis omnibus inventis atque
instructis considerandum est quo principio sit utendum.
Sic et facile reperientur; sumentur enim ex eis rebus, 319
quae erunt uberrimae vel in argumentis vel in eis partibus,
ad quas dixi digredi saepe oportere; [ita] et momenti
aliquid adferent, cum erunt paene ex intima defensione

M = *AEH* 2 quaeque *M*: quae *L* 3 quo *e* 32: qua *codd.* 7 bacchum *M* concalefecerit *mL* 9 dicat *Me* leviter *M* 10 vel *codd.*: quam *H*[1] 13 quod ferro *L* 16 est spectandum *Wyttenbach*: expectandum *M*: exspectandum est *L* quem *Mm*: sed *L* 18 se repente *maluit Friedrich* 19 evolvat *M*: volvat *m*: evolat *e*: evolet *L vulg.* 20 protexuit *H*: contexuit *R*: retexuit *Prisc.* i. 507 23 inspecta *H* 26 velut in *M*

deprompta, et apparebit ea non modo non esse communia
nec in alias causas posse transferri, sed penitus ex ea causa
79 320 quae [tum] agatur, effloruisse. Omne autem principium
aut rei totius, quae agetur, significationem habere debebit
aut aditum ad causam et communitionem aut quoddam
ornamentum et dignitatem; sed oportet, ut aedibus ac
templis vestibula et aditus, sic causis principia pro portione
rerum praeponere; itaque in parvis atque infrequentibus
321 causis ab ipsa re est exordiri saepe commodius; sed cum
erit utendum principio, quod plerumque erit, aut ex reo
aut ex adversario aut ex re aut ex eis, apud quos agetur,
sententias duci licebit. Ex reo (reos appello, quorum res
est), quae significent bonum virum, quae liberalem, quae
calamitosum, quae misericordia dignum, quae valeant contra
falsam criminationem; ex adversario eisdem ex locis fere
322 contraria; ex re, si crudelis, si nefanda, si praeter opinionem,
si immerito, si misera, si ingrata, si indigna, si nova, si quae
restitui sanarique non possit; ex eis autem, apud quos
agetur, ut benevolos beneque existimantis efficiamus, quod
agendo efficitur melius quam rogando. Est id quidem in
totam orationem confundendum nec minime in extremam;
323 sed tamen multa principia ex eo genere gignuntur. Nam
et attentum monent Graeci ut principio faciamus iudicem
et docilem; quae sunt utilia, sed non principi magis
propria quam reliquarum partium; faciliora etiam in principiis, quod et attenti tum maxime sunt, cum omnia exspectant, et dociles magis *in* initiis esse possunt; inlustriora
enim sunt, quae in principiis quam quae in mediis causis

M = *AEH* 1 deprompta *M*: deprompta e *vulg.* 3 quae tum agatur *L vulg.*: quaeritur *M*: quaecumque agitur *Friedrich* et floruisse *M* 5 communitionem *recc.*: ad comutationē *M*: munitionem *L vulg.* 11 agetur *codd.*: agitur *Friedrich* 12 decebit *L* 15 adversariorum *M* 16 ex rei *M* infanda *L* 22 gignantur *M* 23 et *om.* *M* 25 prompta *Mγ* 27 et *om.* *M* in *add.* *Piderit*

dicuntur aut arguendo aut refellendo. Maximam autem 324
copiam principiorum ad iudicem aut adliciendum aut
incitandum ex eis locis trahemus, qui ad motus animorum
conficiendos inerunt in causa, quos tamen totos explicare
in principio non oportebit, sed tantum impelli iudicem
primo leviter, ut iam inclinato reliqua incumbat oratio. 80
Conexum autem ita sit principium consequenti orationi, 325
ut non tamquam citharoedi prooemium adfictum aliquid,
sed cohaerens cum omni corpore membrum esse videatur.
Nam non nulli, cum illud meditati ediderunt, sic ad reliqua
transeunt, ut audientiam fieri sibi *non* velle videantur.
Atque eius modi illa prolusio debet esse, non ut Samnitium, qui vibrant hastas ante pugnam, quibus in pugnando
nihil utuntur, sed ut ipsis sententiis, quibus proluserint, vel
pugnare possint.

Narrare vero rem quod breviter iubent, si brevitas appel- 326
landa est, cum verbum nullum redundat, brevis est L. Crassi
oratio; sin tum est brevitas, cum tantum verborum est
quantum necesse est, aliquando id opus est; sed saepe
obest vel maxime in narrando, non solum quod obscuritatem adfert, sed etiam quod eam virtutem, quae narrationis
est maxima, ut iucunda et ad persuadendum accommodata
sit, tollit. Videant illa

nam is postquam excessit ex ephebis . . . .

quam longa est narratio! Mores adulescentis ipsius et 327
servilis percontatio, mors Chrysidis, vultus et forma et
lamentatio sororis, reliqua pervarie iucundeque narrantur.
Quod si hanc brevitatem quaesisset:

M = *AEH* 1 maxima autem copia *MγL* 2 aut inc. *om.* *M* 3 trahitur *L*: trahetur *Ellendt* 4 explicari *L vulg.* 8 afflctum *L vulg.*: adfectum *M* 9 membrorum *M* 11 velle *codd.*: nolle *e recc.*: velle non *Friedrich* 15 possunt *M* 22 accommodata *L vulg.*: occupata *M* 23 videant *e* 32: vident *ML*: videatur *Friedrich*: videlicet *O Lg.* 2: vel *Klotz*: ut *vulg.* 24 nam ipsast quam *M* epheos *M* 25 adul. . . . mors *om.* *M*

effertur, imus, ad sepulcrum venimus,
in ignem imposita est,

[fere] decem versiculis totum conficere potuisset; quamquam hoc ipsum 'effertur, imus,' concisum est ita, ut non 328 brevitati servitum sit, sed magis venustati. Quod si nihil fuisset, nisi 'in ignem imposita est,' tamen res tota cognosci facile potuisset. Sed et festivitatem habet narratio distincta personis et interpuncta sermonibus, et est et probabilius, quod gestum esse dicas, cum quem ad modum actum sit exponas, et multo apertius ad intellegendum est, si †con- 329 stituitur aliquando ac non ista brevitate percurritur. Apertam enim narrationem tam esse oportet quam cetera; sed hoc magis in hac elaborandum est, quod et difficilius est non esse obscurum in re narranda quam aut in principio aut in argumentando aut in perorando; et maiore etiam periculo haec pars orationis obscura est quam ceterae, vel quia, si quo alio in loco est dictum quid obscurius, tantum id perit, quod ita dictum est, narratio obscura totam occaecat orationem; vel quod alia possis, semel si obscurius dixeris, dicere alio loco planius, narrationis unus est in causa locus. Erit autem perspicua narratio, si verbis usitatis, si ordine temporum servato, si non interrupte narra- 81 bitur. Sed quando utendum sit aut non sit narratione, 330 id est consili; neque enim si nota res est nec dubium quid gestum sit, narrare oportet, nec si adversarius narravit, nisi si refellemus; ac si quando erit narrandum, nec illa, quae suspicionem et crimen efficient contraque nos erunt, acriter

M = AEH   2 in ignem imposita est *M* (*ante lacunam*): in igni positast *Piderit*   3 in his fere decem *L*   4 efferimus *M*   8 et est et *AE*: et est *codd.* (*HR recc.*)   10 si sic *L*   12 rationem *M* ceteras *codd.*   13 in hac *L vulg.*   15 aut purgando aut perorando *M*: aut purg. *delevit Lambinus* [*qui et* argumentando *maluit*]: aut purg. aut per. *secl. Friedrich*   etiam periculo *m*: et ridiculo *M*   16 ceterae *L vulg.*: cetera *M*   17 quod obsc. *M*   18 id *om. M*   24 nec si dubium sit *L*   26 nec *recc.*: ne *MO*: videndum ne *Lambinus*

persequemur et, quicquid potuerit, detrahemus; ne illud, quod Crassus, si quando fiat, perfidia, non stultitia fieri putat, ut causae noceamus, accidat. Nam ad summam totius causae pertinet, caute an contra demonstrata res sit, quod omnis orationis reliquae fons est narratio.

Sequitur, ut causa ponatur, in quo videndum est, quid in 331
controversiam veniat; tum suggerenda sunt firmamenta causae coniuncte et infirmandis contrariis et tuis confirmandis. Namque una in causis ratio quaedam est eius orationis, quae ad probandam argumentationem valet; ea autem et confirmationem et reprehensionem quaerit; sed quia neque reprehendi, quae contra dicuntur, possunt, nisi tua confirmes, neque haec confirmari, nisi illa reprehendas, idcirco haec et natura et utilitate et tractatione coniuncta sunt. Omnia autem concludenda *sunt* plerumque rebus 332
augendis vel inflammando iudice vel mitigando; omniaque cum superioribus orationis locis tum maxime extremo ad mentis iudicum quam maxime permovendas et ad utilitatem nostram vocandas conferenda sunt.

Neque sane iam causa videtur esse cur secernamus ea 333
praecepta, quae de suasionibus tradenda sunt aut laudationibus, sunt enim pleraque communia, sed tamen suadere aliquid aut dissuadere gravissimae mihi personae videtur esse; nam et sapientis est consilium explicare suum de maximis rebus et honesti et diserti, ut mente providere, auctoritate probare, oratione persuadere possis. Atque **82**
haec in senatu minore apparatu agenda sunt; sapiens enim est consilium multisque aliis dicendi relinquendus locus, vitanda etiam ingeni ostentationis suspicio: contio capit 334

M = *AEH* 1 persequamur . . . detrahamus *M* poterit *L* 3 ut causae *L*: causae *M* 4 demonstrares si quod *M* 6 Sequatur *M* 8 tuis alienis *M*: tuis argumentis *m* 11 quaeret *M* 13 tuea *M* 16 inflammandos *AERγ* 32 17 extremo . . . maxime *om.* *M* 20 videntur *M* 26 possit *L vulg.* 28 ac linquendi *M*: ac loquendi *Lg.* 2, 4, 13, 36 (*Ellendt*) 29 ingeniis *M*

omnem vim orationis et gravitatem varietatemque desiderat. Ergo in suadendo nihil est optabilius quam dignitas; nam qui utilitatem petit, non quid maxime velit suasor, sed quid interdum magis sequatur, videt. Nemo est enim, praesertim in tam clara civitate, quin putet expetendam maxime dignitatem, sed vincit utilitas plerumque, cum subest ille timor ea neglecta ne dignitatem quidem posse retineri.
335 Controversia autem est inter hominum sententias aut in illo, utrum sit utilius; aut etiam, cum id convenit, certatur, utrum honestati potius an utilitati consulendum sit; quae quia pugnare inter se saepe videntur, qui utilitatem defendet, enumerabit commoda pacis, opum, potentiae, vectigalium, praesidi militum, ceterarum rerum, quarum fructum utilitate metimur, itemque incommoda contrariorum; qui ad dignitatem impellit, maiorum exempla, quae erant vel cum periculo gloriosa, conliget, posteritatis immortalem memoriam augebit, utilitatem ex laude nasci defendet semperque
336 eam cum dignitate esse coniunctam. Sed quid fieri possit aut non possit quidque etiam sit necesse aut non sit, in utraque re maxime est quaerendum; inciditur enim omnis [iam] deliberatio, si intellegitur non posse fieri aut si necessitas adfertur; et qui id docuit non videntibus aliis, is pluri-
337 mum vidit. Ad consilium autem de re publica dandum caput est nosse rem publicam; ad dicendum vero probabiliter nosse mores civitatis, qui quia crebro mutantur, genus quoque orationis est saepe mutandum; et quamquam una fere vis est eloquentiae, tamen quia summa dignitas est populi, gravissima causa rei publicae, maximi motus multitudinis, genus quoque dicendi grandius quoddam et in-

M = *AEH*   3 putant *L*: putat *recc.*   5 tam *om. M*   expectandam *M*   9 quid conveniat *M*   11 aequitatem *M*   12 potentiae pecuniae *L vulg.*   13 utilitates *del. Manutius*   14 metiamur *H*: metimus *H marg. Aγ* 32   15 impellet *L vulg.*   19 aut non possit *om. M*   21 iam *om. M*   23 videt *M*   25 qui *om. M*

lustrius esse adhibendum videtur; maximaque pars orationis
admovenda est ad animorum motus non numquam aut
cohortatione aut commemoratione aliqua aut in spem aut
in metum aut ad cupiditatem aut ad gloriam concitandos,
saepe etiam a temeritate, iracundia, spe, iniuria, invidia,
crudelitate revocandos. Fit autem ut, quia maxima quasi 83 338
oratoris scaena videatur contionis esse, natura ipsa ad or-
natius dicendi genus excitemur; habet enim multitudo vim
quandam talem, ut, quem ad modum tibicen sine tibiis
canere, sic orator sine multitudine audiente eloquens esse
non possit. Et cum sint populares multi variique lapsus, 339
vitanda est acclamatio adversa populi, quae aut orationis
peccato aliquo excitatur, si aspere, si arroganter, si turpiter,
si sordide, si quo animi vitio dictum esse aliquid videtur,
aut hominum offensione vel invidia, quae aut iusta est aut
ex criminatione atque fama, aut res si displicet, aut si est
in aliquo motu suae cupiditatis aut metus multitudo. His
quattuor causis totidem medicinae opponuntur: tum obiur-
gatio, si est auctoritas; tum admonitio quasi lenior obiur-
gatio; tum promissio, si audierint, probaturos; tum depre-
catio, quod est infirmum, sed non numquam utile. Nullo 340
autem loco plus facetiae prosunt et celeritas et breve aliquod
dictum nec sine dignitate et cum lepore; nihil enim tam
facile quam multitudo a tristitia et saepe ab acerbitate
commode et breviter et acute et hilare dicto deducitur.

Exposui fere, ut potui, vobis in utroque genere causarum 84
quae sequi solerem, quae fugere, quae spectare quaque
omnino in causis ratione versari. Nec illud tertium lauda- 341
tionum genus est difficile, quod ego initio quasi a praeceptis
nostris secreveram; sed et quia multa sunt orationum genera

M = *AEH* 3 spe *H*: in spe *AE* 4 in *om. M* metu *HE*
5 a *om. M* eritate *M*: veritate *e* 7 videtur contio esse *Kayser* (*recc. non nulli* contio) 8 excitetur *L vulg.* 14 si quo *P*[1] *Lambinus*: si quom *M*: si quoque *L vulg.* 21 infimum *L vulg.*
22 ad b. *M*: et *L*: ac *Friedrich* 24 a *mL*: ab t. *H*: ad *AE* 32
28 laudationis *Ee* 32 30 sunt *codd.*: essent *Pearce*

et graviora et maioris copiae, de quibus nemo fere praeciperet, et quod nos laudationibus non ita multum uti soleremus, totum hunc segregabam locum; ipsi enim Graeci magis legendi et delectationis aut hominis alicuius ornandi quam utilitatis huius forensis causa laudationes scriptitaverunt; quorum sunt libri, quibus Themistocles, Aristides, Agesilaus, Epaminondas, Philippus, Alexander aliique laudantur; nostrae laudationes, quibus in foro utimur, aut testimoni brevitatem habent nudam atque inornatam aut scribuntur ad funebrem contionem, quae ad orationis laudem minime accommodata est. Sed tamen, quoniam est utendum aliquando, non numquam etiam scribendum, vel ut Q. Tuberoni Africanum avunculum laudanti scripsit C. Laelius, vel ut nosmet ipsi ornandi causa Graecorum more, si quos velimus, laudare possimus, sit a nobis quoque tractatus hic

342 locus. Perspicuum est igitur alia esse in homine optanda, alia laudanda: genus, forma, vires, opes, divitiae cetera[que], quae fortuna dat aut extrinsecus aut corpori, non habent in se veram laudem, quae deberi virtuti uni putatur; sed tamen, quod ipsa virtus in earum rerum usu et moderatione maxime cernitur, tractanda in laudationibus etiam haec sunt naturae et fortunae bona; in quibus est summa laus non extulisse se in potestate, non fuisse insolentem in pecunia, non se praetulisse aliis propter abundantiam fortunae, ut opes et copiae non superbiae videantur ac libidini, sed bonitati ac moderationi facultatem et materiam dedisse.

343 Virtus autem, quae est per se ipsa laudabilis et sine qua nihil laudari potest, tamen habet pluris partis, quarum alia est *alia* ad laudationem aptior; sunt enim aliae virtutes, quae videntur in moribus hominum et quadam comitate ac

M = *AEH* 7 alii qui *M* 12 vel ut *Mueller*: velut *codd.* Q. *Verburg*: P. *M*: Publio *L* 17 ceteraque quae *L vulg.* 18 dat *vulg.*: det *M* corpore *M* 19 se *om. M* 28 audiri *M* 29 alia *add. Manutius* 30 et *om. M*

beneficentia positae; aliae, quae in ingeni aliqua facultate
aut animi magnitudine ac robore; nam clementia, iustitia,
benignitas, fides, fortitudo in periculis communibus iucunda
est auditu in laudationibus; omnes enim hae virtutes non 344
tam ipsis, qui eas habent, quam generi hominum fructuosae
putantur. Sapientia et magnitudo animi, qua omnes res
humanae tenues ac pro nihilo putantur, et in excogitando
vis quaedam ingeni et ipsa eloquentia admirationis habet
non minus, iucunditatis minus: ipsos enim magis videntur,
quos laudamus, quam illos, apud quos laudamus, ornare ac
tueri. Sed tamen in laudando iungenda sunt etiam haec
genera virtutum; ferunt enim aures hominum cum illa,
quae iucunda et grata, tum etiam illa, quae mirabilia sunt 85
in virtute, laudari. Et quoniam singularum virtutum sunt 345
certa quaedam officia ac munera et sua cuique virtuti laus
propria debetur, erit explicandum in laude iustitiae, quid
cum fide, quid cum aequabilitate, quid cum eius modi
aliquo officio is, qui laudabitur, fecerit; itemque in ceteris
res gestae ad cuiusque virtutis genus et vim et nomen ac-
commodabuntur. Gratissima autem laus eorum factorum 346
habetur, quae suscepta videntur a viris fortibus sine emolu-
mento ac praemio; quae vero etiam cum labore ac periculo
ipsorum, haec habent uberrimam copiam ad laudandum,
quod et dici ornatissime possunt et audiri facillime; ea
enim denique virtus esse videtur praestantis viri, quae est
fructuosa aliis, ipsi aut laboriosa aut periculosa aut certe
gratuita. Magna etiam illa laus et admirabilis videri solet
tulisse casus sapienter adversos, non fractum esse fortuna,
retinuisse in rebus asperis dignitatem; neque tamen illa 347
non ornant, habiti honores, decreta virtutis praemia, res
gestae iudiciis hominum comprobatae; in quibus etiam

M = *AEH* 1 beneficio *M* (? *A*) 3 iudicandast *M* 7 prope nihilo *M* 8 habent *Kayser* 9 videntur *M*: videtur *L* 32 *vulg.* 10 quam . . . laudamus *om.* *M* 11 in *om.* *M* 18 gerit *M*: gesserit *e*

felicitatem ipsam deorum immortalium iudicio tribui lauda-
tionis est. Sumendae autem res erunt aut magnitudine
praestabiles aut novitate primae aut genere ipso singulares;
neque enim parvae neque usitatae neque vulgares admira-
348 tione aut omnino laude dignae videri solent. Est etiam
cum ceteris praestantibus viris comparatio in laudatione
praeclara. De quo genere libitum mihi est paulo plura
quam ostenderam dicere, non tam propter usum forensem,
qui est a me omni hoc sermone tractatus, quam ut hoc
videretis, si laudationes essent in oratoris officio, quod
nemo negat, oratori virtutum omnium cognitionem, sine
349 qua laudatio effici non possit, esse necessariam. Iam vitu-
perandi praecepta contrariis ex vitiis sumenda esse perspi-
cuum est; simul est illud ante oculos, nec bonum virum
proprie et copiose laudari sine virtutum nec improbum
notari ac vituperari sine vitiorum cognitione satis insi-
gnite atque aspere posse. Atque his locis et laudandi et
vituperandi saepe nobis est utendum in omni genere
causarum.

350 Habetis de inveniendis rebus disponendisque quid sen-
tiam; adiungam etiam de memoria, ut labore Crassum
levem neque ei quicquam aliud, de quo disserat, relinquam
86 nisi ea, quibus haec exornentur.' 'Perge vero,' inquit
Crassus 'libenter enim te cognitum iam artificem aliquando-
que evolutum illis integumentis dissimulationis tuae nuda-
tumque perspicio; et quod mihi nihil aut [quod] non multum
351 relinquis, percommode facis estque mihi gratum.' 'Iam
istuc, quantum tibi ego reliquerim,' inquit Antonius 'erit
in tua potestate; si enim vere agere volueris, omnia tibi
relinquo; sin dissimulare, tu quem ad modum his satis
facias, videris. Sed, ut ad rem redeam, non sum tanto
ego' inquit 'ingenio, quanto Themistocles fuit, ut oblivionis

M = *AEH* 6 viribus *M* comprobatio *M* 12 posset *Sorof* 26 quod *om.* *M* 31 ut *om.* *M*

artem quam memoriae malim; gratiamque habeo Simonidi illi Cio, quem primum ferunt artem memoriae protulisse. Dicunt enim, cum cenaret Crannone in Thessalia Simonides 352 apud Scopam fortunatum hominem et nobilem cecinissetque id carmen, quod in eum scripsisset, in quo multa ornandi causa poetarum more in Castorem scripta et Pollucem fuissent, nimis illum sordide Simonidi dixisse se dimidium eius ei, quod pactus esset, pro illo carmine daturum; reliquum a suis Tyndaridis, quos aeque laudasset, peteret, si ei videretur. Paulo post esse ferunt nuntiatum Simonidi, 353 ut prodiret; iuvenis stare ad ianuam duo quosdam, qui eum magno opere evocarent; surrexisse illum, prodisse, vidisse neminem: hoc interim spatio conclave illud, ubi epularetur Scopas, concidisse; ea ruina ipsum cum cognatis oppressum suis interisse: quos cum humare vellent sui neque possent obtritos internoscere ullo modo, Simonides dicitur ex eo, quod meminisset quo eorum loco quisque cubuisset, demonstrator unius cuiusque sepeliendi fuisse; hac tum re admonitus invenisse fertur ordinem esse maxime, qui memoriae lumen adferret. Itaque eis, qui hanc partem 354 ingeni exercerent, locos esse capiendos et ea, quae memoria tenere vellent effingenda animo atque in eis locis conlocanda; sic fore, ut ordinem rerum locorum ordo conservaret, res autem ipsas rerum effigies notaret atque ut locis 87 pro cera, simulacris pro litteris uteremur. Qui sit autem 355 oratori memoriae fructus, quanta utilitas, quanta vis, quid me attinet dicere? tenere, quae didiceris in accipienda causa, quae ipse cogitaris? omnis fixas esse in animo sententias? omnem descriptum verborum apparatum? ita audire vel eum, unde discas, vel eum, cui respondendum sit, ut illi non infundere in auris tuas orationem, sed in animo

M = *AEH* 1 memoriae *om. M*: recordationis *e* 2 Cio *Victorius*: Chio *codd.* 11 duos *mL* 14 carum ipsum *M* cum suis *L* 24 effigie *M* 31 vel illi *M*

videantur inscribere? Itaque soli qui memoria vigent,
sciunt quid et quatenus et quo modo dicturi sint, quid
responderint, quid supersit: eidemque multa ex aliis causis
356 aliquando a se acta, multa ab aliis audita meminerunt. Qua
re confiteor equidem huius boni naturam esse principem,
sicut earum rerum, de quibus ante locutus sum, omnium;
sed haec ars tota dicendi, sive artis imago quaedam et
similitudo est, habet hanc vim, non ut totum aliquid, cuius
in ingeniis nostris pars nulla sit, pariat et procreet, verum
ut ea, quae sunt orta iam in nobis et procreata, educet
357 atque confirmet; verum tamen neque tam acri memoria
fere quisquam est, ut, non dispositis notatisque rebus, ordinem verborum omnium aut sententiarum complectatur,
neque vero tam hebeti, ut nihil hac consuetudine et exercitatione adiuvetur. Vidit enim hoc prudenter sive Simonides
sive alius quis invenit, ea maxime animis effingi nostris,
quae essent a sensu tradita atque impressa; acerrimum
autem ex omnibus nostris sensibus esse sensum videndi;
qua re facillime animo teneri posse ea, quae perciperentur
auribus aut cogitatione, si etiam commendatione oculorum
animis traderentur; ut res caecas et ab aspectus iudicio
remotas conformatio quaedam et imago et figura ita notaret,
ut ea, quae cogitando complecti vix possemus, intuendo
358 quasi teneremus. His autem formis atque corporibus, sicut
omnibus, quae sub aspectum veniunt, [admonetur memoria
nostra atque excitatur;] sede opus est, etenim corpus intellegi sine loco non potest. Qua re ne in re nota et pervulgata multus et insolens sim, locis est utendum multis,
inlustribus, explicatis, modicis intervallis; imaginibus autem

M = *AEH* 9 sit *om.* *M* pariet *M* 13 omnium aut *Stangl*: aut hominum aut *M*: aut *L* 16 effingi *M*: affigi *recc.* 20 commĕne oculorum *M*: cum mente *corr.* *E* 21 ab *L*: *om.* *M* aspectu *M*: aspectus iudicis *vulg.*: iudicio *Madvig Adv. Crit.* ii. 186 caecas et aspectu remotas *Friedrich* 25 admonetur memoria nostra atque excitatur *add. vulg.* 26 sed locis opus est *vulg.*

agentibus, acribus, insignitis, quae occurrere celeriterque
percutere animum possint; quam facultatem et exercitatio
dabit, ex qua consuetudo gignitur, et similium verborum
conversa et immutata casibus aut traducta ex parte ad genus
notatio et unius verbi imagine totius sententiae informatio
pictoris cuiusdam summi ratione et modo formarum varietate 88
locos distinguentis. Sed verborum memoria, quae minus est 359
nobis necessaria, maiore imaginum varietate distinguitur;
multa enim sunt verba, quae quasi articuli conectunt membra
orationis, quae formari similitudine nulla possunt; eorum
fingendae sunt nobis imagines, quibus semper utamur; rerum
memoria propria est oratoris; eam singulis personis bene
positis notare possumus, ut sententias imaginibus, ordinem
locis comprehendamus. Neque verum est, quod ab inertibus 360
dicitur, opprimi memoriam imaginum pondere et obscurari
etiam id, quod per se natura tenere potuisset: vidi enim ego
summos homines et divina prope memoria, Athenis Charmadam, in Asia, quem vivere hodie aiunt, Scepsium Metrodorum, quorum uterque tamquam litteris in cera, sic se
aiebat imaginibus in eis locis, quos haberet, quae meminisse
vellet, perscribere. Qua re hac exercitatione non eruenda
memoria est, si est nulla naturalis; sed certe, si latet, evocanda est.

Habetis sermonem bene longum hominis, utinam non 361
impudentis! Illud quidem certe, non nimis verecundi; qui
quidem, cum te, Catule, tum etiam L. Crasso audiente, de
dicendi ratione tam multa dixerim; nam istorum aetas
minus me fortasse movere debuit. Sed mihi ignoscetis
profecto, si modo, quae causa me nunc ad hanc insolitam 89
mihi loquacitatem impulerit, acceperitis.' 'Nos vero,' 362
inquit Catulus 'etenim pro me hoc et pro meo fratre respondeo, non modo tibi ignoscimus, sed te diligimus

M = *AEH* 6 summa *M* 8 maiorum *M* 18 Sceptium *M*
29 nunc *H*: non *M*: *om. recc.* 31 spondeo *M*

magnamque tibi habemus gratiam; et cum humanitatem et facilitatem agnoscimus tuam, tum admiramur istam scientiam et copiam. Equidem etiam hoc me adsecutum puto, quod magno sum levatus errore et illa admiratione liberatus, quod multis cum aliis semper admirari solebam, unde esset illa tanta tua in causis divinitas; nec enim te ista attigisse arbitrabar, quae diligentissime cognosse et undique conlegisse usuque doctum partim correxisse video, partim comprobasse;
363 neque eo minus eloquentiam tuam et multo magis virtutem et diligentiam admiror et simul gaudeo iudicium animi mei comprobari, quod semper statui neminem sapientiae laudem et eloquentiae sine summo studio et labore et doctrina consequi posse. Sed tamen quidnam est [id] quod dixisti fore, ut tibi ignosceremus, si cognossemus, quae te causa in sermonem impulisset? Quae est enim alia causa, nisi quod nobis et horum adulescentium studio, qui te attentissime
364 audierunt, morem gerere voluisti?' Tum ille 'adimere' inquit 'omnem recusationem Crasso volui, quem ego paulo ante sciebam vel pudentius vel invitius, nolo enim dicere de tam suavi homine fastidiosius, ad hoc genus sermonis accedere. Quid enim poterit dicere? Consularem se [esse] hominem et censorium? Eadem nostra causa est. An aetatem adferet? Quadriennio minor est. An se haec nescire? Quae ego sero, quae cursim arripui, quae subsicivis operis, ut aiunt, iste a puero, summo studio, summis doctoribus. Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit: etenim me dicentem qui audiret, nemo umquam tam sui despiciens fuit quin speraret aut melius aut eodem modo se posse dicere; Crasso dicente nemo tam arrogans, qui similiter se umquam dicturum esse confideret. Quam ob

M = *AEH* 13 id *om.* *MP* 18 paulo ante sciebam *M*: ante *om.* *L*: p. a. sentiebam *maluit Kayser* 21 esse *om.* *ML* 23 Triennio *Manutius* 24 subsiciv *M* 27 me dicentem *L*: de dicentem *M*: te d. *m* tam sui *om.* *M*

rem ne frustra hi tales viri venerint, te aliquando, Crasse, audiamus.'

Tum ille 'ut ita ista esse concedam,' inquit 'Antoni, quae 90 365
sunt valde secus, quid mihi [tu] tandem hodie aut cuiquam homini quod dici possit reliquisti? Dicam enim vere, amicissimi homines, quod sentio: saepe ego doctos homines, quid dico saepe? immo non numquam; saepe enim qui potui, qui puer in forum venerim neque inde umquam diutius quam quaestor afuerim? Sed tamen audivi, ut heri dicebam, et Athenis cum essem, doctissimos viros et in Asia istum ipsum Scepsium Metrodorum, cum de his ipsis rebus disputaret; neque vero mihi quisquam copiosius umquam visus est neque subtilius in hoc genere dicendi quam iste hodie esse versatus: quod si esset aliter et aliquid intellegerem ab Antonio praetermissum, non essem tam inurbanus et paene inhumanus, ut in eo gravarer, quod vos cupere sentirem.' Tum Sulpicius 'an ergo' inquit 366
'oblitus es, Crasse, Antonium ita partitum esse tecum, ut ipse instrumentum oratoris exponeret, tibi eius distinctionem atque ornatum relinqueret?' Hic ille 'primum quis Antonio permisit,' inquit 'ut et partis faceret et utram vellet prior ipse sumeret? Deinde, ego si recte intellexi, cum valde libenter audirem, mihi coniuncte est visus de utraque re dicere.' 'Ille vero' inquit Cotta 'ornamenta orationis non attigit neque eam laudem, ex qua eloquentia nomen suum invenit.' 'Verba igitur' inquit Crassus 'mihi reliquit Antonius, rem ipse sumpsit.' Tum Caesar 'si, quod diffi- 367
cilius est, id tibi reliquit, est nobis' inquit 'causa, cur te audire cupiamus; sin, quod facilius, tibi causa non est, cur

M = *AEH* 3 ista *om.* *M* 4 longe *L vulg.* tu *om.* *M* 6 ego *om.* *M* 8 qui puer *L*: quique *M* 16 ut in *M*: uti *L vulg.* 20 exornatum *M* 21 ut et *vulg.*: mei *M*: et . . . sumeret *om.* *M* 23 diligenter *Ruhnken* 24 dicere. Ille *om.* *M* 25 suum *M*: ipsum *L*: ipsa suum *Schütz* 27 ille *H* quid *M* 28 id *om.* *M*

recuses.' Et Catulus 'quid, quod dixisti,' inquit 'Crasse, si [hic] hodie apud te maneremus, te morem nobis esse gesturum, nihilne ad fidem tuam putas pertinere?' Tum Cotta ridens 'possem tibi,' inquit 'Crasse, concedere: sed vide ne quid Catulus attulerit religionis: opus hoc censorium est, id autem committere vides quam homini censorio conveniat.' 'Agite vero' [ille] inquit 'ut vultis. Sed nunc quidem, quoniam est id temporis, surgendum censeo et requiescendum; post meridiem, si ita vobis est commodum, loquemur aliquid, nisi forte in crastinum differre mavultis.' Omnes se vel statim vel si ipse post meridiem mallet, quam primum tamen audire velle dixerunt.

M = *AEH* 2 hic *om. M* 3 tuam *om. L* 6 quam *AE cett.*: quam sit *HL* homini turpe *L vulg.* censorio *codd.* (*cum lacuna xii sive xiv litt. HA*) conveniat *e*: *an excidit* aptum *Friedrich* 10 me in *L* 11 post meridiem *eL*: post *M*

M. TVLLI CICERONIS

DE ORATORE

AD QVINTVM FRATREM LIBRI TRES

LIBER TERTIVS

Institventi mihi, Quinte frater, eum sermonem referre I 1 et mandare huic tertio libro, quem post Antoni disputationem Crassus habuisset, acerba sane recordatio veterem animi curam molestiamque renovavit. Nam illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa virtus L. Crassi morte exstincta subita est vix diebus decem post eum diem, qui hoc et superiore libro continetur. Ut enim Romam 2 rediit extremo ludorum scaenicorum die, vehementer commotus oratione ea, quae ferebatur habita esse in contione a Philippo, quem dixisse constabat videndum sibi esse aliud consilium; illo senatu se rem publicam gerere non posse, mane Idibus Septembribus et ille et senatus frequens vocatu Drusi in curiam venit; ibi cum Drusus multa de Philippo questus esset, rettulit ad senatum de illo ipso, quod in eum ordinem consul tam graviter in contione esset invectus. Hic, ut saepe inter homines sapientissimos constare vidi, 3 quamquam hoc Crasso, cum aliquid accuratius dixisset, semper fere contigisset, ut numquam dixisse melius putaretur, tamen omnium consensu sic esse tum iudicatum

M = *AEH* 12 Septembribus *vulg.*: Septembris *codd.*: Septembr. is *Friedrich* 15 tam *L vulg.*: tum *M* 16 Huc *M* 18 contigisse *M* 19 esset *M*

ceteros a Crasso semper omnis, illo autem die etiam ipsum a se superatum. Deploravit enim casum atque orbitatem senatus, cuius ordinis a consule, qui quasi parens bonus aut tutor fidelis esse deberet, tamquam ab aliquo nefario praedone diriperetur patrimonium dignitatis; neque vero esse mirandum, si, cum suis consiliis rem publicam pro-
4 fligasset, consilium senatus a re publica repudiaret. Hic cum homini et vehementi et diserto et in primis forti ad resistendum Philippo quasi quasdam verborum faces admovisset, non tulit ille et graviter exarsit pigneribusque ablatis Crassum instituit coercere. Quo quidem ipso in loco multa a Crasso divinitus dicta *esse* ferebantur, cum sibi illum consulem esse negaret, cui senator ipse non esset. 'An tu, cum omnem auctoritatem universi ordinis pro pignere putaris eamque in conspectu populi Romani conscideris, me his existimas pigneribus terreri? Non tibi illa sunt caedenda, si L. Crassum vis coercere: haec tibi est incidenda lingua, qua vel evulsa spiritu ipso libidinem
2 5 tuam libertas mea refutabit.' Permulta tum vehementissima contentione animi, ingeni, virium ab eo dicta esse constabat sententiamque eam, quam senatus frequens secutus est ornatissimis et gravissimis verbis, ut populo Romano satis fieret, numquam senatus neque consilium rei publicae neque fidem defuisse ab eo dictam et eundem, id quod in auctoritatibus perscriptis exstat, scribendo ad-
6 fuisse. Illa tamquam cycnea fuit divini hominis vox et oratio, quam quasi exspectantes post eius interitum veniebamus in curiam, ut vestigium illud ipsum, in quo ille postremum institisset, contueremur: namque tum latus ei dicenti condoluisse sudoremque multum consecutum esse audiebamus; ex quo cum cohorruisset, cum febri domum

M = *AEH* 10 ablatis *vulg.*: allatis *codd.* 12 esse ferebantur *Lambinus*: efferebantur *codd.* 15 putares . . . concideres *L* 16 me his *dett.*: meis *ML* 18 excidenda *L* 24 dicta *M* 28 ille *L*: ipse *M*: *om. Vict.* 30 dicenti *om. M* doluisset *M*

rediit dieque septimo lateris dolore consumptus est. O 7
fallacem hominum spem fragilemque fortunam et inanis nostras contentiones, quae medio in spatio saepe franguntur et corruunt aut ante in ipso cursu obruuntur, quam portum conspicere potuerunt! Nam quam diu Crassi fuit ambitionis labore vita districta, tam diu privatis magis officiis et ingeni laude floruit quam fructu amplitudinis aut rei publicae dignitate; qui autem annus ei primus ab honorum perfunctione aditum omnium concessu ad summam auctoritatem dabat, is eius omnem spem atque omnia vitae consilia morte pervertit. Fuit hoc luctuosum suis, acerbum 8
patriae, grave bonis omnibus; sed ei tamen rem publicam casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso a dis immortalibus vita, sed donata mors esse videatur. Non vidit flagrantem bello Italiam, non ardentem invidia senatum, non sceleris nefarii principes civitatis reos, non luctum filiae, non exsilium generi, non acerbissimam C. Mari fugam, non illam post reditum eius caedem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in qua ipse florentissima multum omnibus [gloria] praestitisset.

Et quoniam attigi cogitatione vim varietatemque fortunae, **3** **9**
non vagabitur oratio mea longius atque eis fere ipsis definietur viris, qui hoc sermone, quem referre suscepimus, continentur. Quis enim non iure beatam L. Crassi mortem illam, quae est a multis saepe defleta, dixerit, cum horum ipsorum sit, qui tum cum illo postremum fere conlocuti sunt, eventum recordatus? Tenemus enim memoria Q. Catulum, virum omni laude praestantem, cum sibi non incolumem fortunam, sed exsilium et fugam deprecaretur, esse coactum, ut vita se ipse privaret. Iam M. Antoni in 10
eis ipsis rostris, in quibus ille rem publicam constantissime

M = *AEH* 3 medio *L*: mediocri *M* 7 fructum *Mγ* 32 12 hi *inL* 15 non *om. M* 20 gloria *om. M* 26 tum cum *vulg.*: tum *om. m*: cum *om. Mm* 28 Q. Catulum *om. M* 29 exsilium *L vulg.*: exitum *M*

consul defenderat quaeque censor imperatoriis manubiis ornarat, positum caput illud fuit, a quo erant multorum [civium] capita servata; neque vero longe ab eo C. Iuli caput hospitis Etrusci scelere proditum cum L. Iuli fratris capite iacuit, ut ille, qui haec non vidit, et vixisse cum re publica pariter et cum illa simul exstinctus esse videatur. Neque enim propinquum suum, maximi animi virum, P. Crassum, suapte interfectum manu neque conlegae sui, pontificis maximi, sanguine simulacrum Vestae respersum esse vidit; cui maerori, qua mente ille in patriam fuit, etiam C. Carbonis, inimicissimi hominis, eodem illo die mors
11 fuisset nefaria; non vidit eorum ipsorum, qui tum adulescentes Crasso se dicarant, horribilis miserosque casus; ex quibus [C.] Cotta, quem ille florentem reliquerat, paucis diebus post mortem Crassi depulsus per invidiam tribunatu non multis ab eo tempore mensibus eiectus est e civitate; Sulpicius autem, qui in eadem invidiae flamma fuisset, quibuscum privatus coniunctissime vixerat, hos in tribunatu spoliare instituit omni dignitate; cui quidem ad summam gloriam eloquentiae efflorescenti ferro erepta vita est et poena temeritatis non sine magno rei publicae malo con-
12 stituta. Ego vero te, Crasse, cum vitae flore tum mortis opportunitate divino consilio et ornatum et exstinctum esse arbitror; nam tibi aut pro virtute animi constantiaque tua civilis ferri subeunda fuit crudelitas aut, si qua te fortuna ab atrocitate mortis vindicasset, eadem esse te funerum patriae spectatorem coegisset; neque solum tibi improborum dominatus, sed etiam propter admixtam civium
4 caedem bonorum victoria maerori fuisset. Mihi quidem,
13 Quinte frater, et eorum casus, de quibus ante dixi, et ea, quae nosmet ipsi ob amorem in rem publicam incredibilem

M = *AEH* 3 civium *om.* *M* 5 vidit *om.* *M* 10 quo maerore *M* 12 nefariam *M* 14 C. *om.* *M* 18 vixerat *om.* *M* 20 efflorescenti *Ernesti*: florescenti *codd.*

et singularem pertulimus ac sensimus, cogitanti sententia saepe tua vera ac sapiens videri solet, qui propter tot tantos tam praecipitisque casus clarissimorum hominum atque optimorum virorum me semper ab omni contentione ac dimicatione [animi] revocasti. Sed quoniam haec iam neque in 14 integro nobis esse possunt et summi labores nostri magna compensati gloria mitigantur, pergamus ad ea solacia, quae non modo sedatis molestiis iucunda, sed etiam haerentibus salutaria nobis esse possint, sermonemque L. Crassi reliquum ac paene postremum memoriae prodamus, atque ei, si nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio meritam gratiam debitamque referamus. Neque 15 enim quisquam nostrum, cum libros Platonis mirabiliter scriptos legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, non, quamquam illa scripta sunt divinitus, tamen maius quiddam de illo, de quo scripta sunt, suspicatur; quod item nos postulamus non a te quidem, qui nobis omnia summa tribuis, sed a ceteris, qui haec in manus sument, maius ut quiddam de L. Crasso, quam quantum a nobis exprimetur, suspicentur. Nos enim, qui ipsi sermoni non 16 interfuissemus et quibus C. Cotta tantum modo locos ac sententias huius disputationis tradidisset, quo in genere orationis utrumque oratorem cognoveramus, id ipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati : quod si quis erit, qui ductus opinione vulgi aut Antonium ieiuniorem aut Crassum pleniorem fuisse putet, quam quo modo a nobis uterque inductus est, is erit ex eis, qui aut illos non audierit aut iudicare non possit; nam fuit uterque, ut exposui antea, cum studio atque ingenio et doctrina praestans omnibus, tum in suo genere perfectus, ut neque in Antonio deesset hic ornatus orationis neque in Crasso redundaret.

M = *AEH* 5 animi *H*: *om. AEm*: nimia *Stangl* 9 possint *M*: possunt *vulg.* 15 non *om. M* illa *om. M* 20 sermonem *AE*: sermo 32 22 quo uti genere *Richter* 26 a nobis *om. M* 27 audierint *et* possint *vulg.* : *corr. Stangl*

5 Ut igitur ante meridiem discesserunt paulumque re-
17 quierunt, in primis hoc a se Cotta animadversum esse dicebat, omne illud tempus meridianum Crassum in acerrima atque attentissima cogitatione posuisse seseque, qui vultum eius, cum ei dicendum esset, obtutumque oculorum in cogitando probe nosset atque in maximis causis saepe vidisset, tum dedita opera quiescentibus aliis in eam exedram venisse, in qua Crassus posito lectulo recubuisset, cumque eum defixum in cogitatione esse sensisset, statim recessisse atque in eo silentio duas horas fere esse consumptas. Deinde cum omnes inclinato iam in posmeridianum tempus die venissent ad Crassum, 'quid est, Crasse,' inquit Iulius 'imusne sessum? Etsi admonitum venimus te, non flagitatum.'
18 Tum Crassus 'an me tam impudentem esse existimatis, ut vobis hoc praesertim munus putem *me* diutius posse debere?' 'Quinam igitur' inquit 'ille locus? An in media silva placet? Est enim is maxime et opacus et frigidus.' 'Sane,' inquit Crassus 'etenim est in eo loco sedes huic nostro non importuna sermoni.' Cum placuisset idem ceteris, in silvam venitur et ibi magna cum audiendi exspectatione considitur.

19 Tum Crassus 'cum auctoritas atque amicitia vestra tum Antoni facilitas eripuit' inquit 'mihi in optima mea causa libertatem recusandi: quamquam in partienda disputatione nostra, cum sibi de eis, quae dici ab oratore oporteret, sumeret, mihi autem relinqueret, ut explicarem, quem ad modum illa ornari oporteret, ea divisit, quae seiuncta esse non possunt. Nam cum omnis ex re atque verbis constet oratio, neque verba sedem habere possunt, si rem sub-
20 traxeris, neque res lumen, si verba semoveris. Ac mihi quidem veteres illi maius quiddam animo complexi plus

M = *AEH* 1 Ut *om. M* paulumque requierunt *om. M* 11 inclinato iam in *hic deficit H* 13 et ne *AE* 36 13 admo(nitum) *hic deficiunt M* 15 me *addidit Lambinus* deberi *Pearce* 16 quinam *Manutius*: quidnam *codd.* 25 de his *codd.*

multo etiam vidisse videntur, quam quantum nostrorum
ingeniorum acies intueri potest, qui omnia haec, quae supra
et subter, unum esse et una vi atque [una] consensione
naturae constricta esse dixerunt; nullum est enim genus
rerum, quod aut avulsum a ceteris per se ipsum constare
aut quo cetera si careant, vim suam atque aeternitatem 6
conservare possint. Sed si haec maior esse ratio videtur, 21
quam ut hominum possit sensu aut cogitatione compre-
hendi, est etiam illa Platonis vera et tibi, Catule, certe non
inaudita vox, omnem doctrinam harum ingenuarum et
humanarum artium uno quodam societatis vinculo con-
tineri; ubi enim perspecta vis est rationis eius, qua causae
rerum atque exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium
quasi consensus doctrinarum concentusque reperitur. Sed 22
si hoc quoque videtur esse altius, quam ut id nos humi
strati suspicere possimus, illud certe tamen, quod amplexi
sumus, quod profitemur, quod suscepimus, nosse et tenere
debemus. Una est enim, quod et ego hesterno die dixi et
aliquot locis antemeridiano sermone significavit Antonius,
eloquentia, quascumque in oras disputationis regionesve
delata est; nam sive de caeli natura loquitur sive de terrae, 23
sive de divina vi sive de humana, sive ex inferiore loco sive
ex aequo sive ex superiore, sive ut impellat homines sive ut
doceat sive ut deterreat sive ut concitet sive ut reflectat
sive ut incendat sive ut leniat, sive ad paucos sive ad multos
sive inter alienos sive cum suis sive secum, rivis est diducta
oratio, non fontibus, et, quocumque ingreditur, eodem est
instructu ornatuque comitata. Sed quoniam oppressi iam 24
sumus opinionibus non modo vulgi, verum etiam hominum
leviter eruditorum, qui, quae complecti tota nequeunt, haec
facilius divulsa et quasi discerpta contrectant, et qui tam-
quam ab animo corpus, sic a sententiis verba seiungunt,
quorum sine interitu fieri neutrum potest, non suscipiam

3 una *om. codd.*

oratione mea plus quam mihi imponitur; tantum significabo brevi neque verborum ornatum inveniri posse non partis expressisque sententiis, neque esse ullam sententiam
25 inlustrem sine luce verborum. Sed prius quam illa conor attingere, quibus orationem ornari atque inluminari putem, proponam breviter quid sentiam de universo genere dicendi.

7 Natura nulla est, ut mihi videtur, quae non habeat in suo genere res compluris dissimilis inter se, quae tamen consimili laude dignentur; nam et auribus multa percipimus, quae etsi nos vocibus delectant, tamen ita sunt varia saepe, ut id, quod proximum audias, iucundissimum esse videatur; et oculis conliguntur paene innumerabiles voluptates, quae nos ita capiunt, ut unum sensum *in* dissimili genere delectent; et reliquos sensus voluptates oblectant dispares, ut sit difficile iudicium excellentis maxime suavi-
26 tatis. Atque hoc idem, quod est in naturis rerum, transferri potest etiam ad artis; una fingendi est ars, in qua praestantes fuerunt Myro, Polyclitus, Lysippus, qui omnes inter se dissimiles fuerunt, sed ita tamen, ut neminem sui velis esse dissimilem; una est ars ratioque picturae, dissimillimique tamen inter se Zeuxis, Aglaophon, Apelles, neque eorum quisquam est, cui quicquam in arte sua deesse videatur. Et si hoc in his quasi mutis artibus est mirandum et tamen verum, quanto admirabilius in oratione atque in lingua? Quae cum in eisdem sententiis verbisque versetur, summas habet dissimilitudines; non sic, ut alii vituperandi sint, sed ut ei, quos constet esse laudandos, in
27 dispari tamen genere laudentur. Atque id primum in poetis cerni licet, quibus est proxima cognatio cum oratoribus: quam sunt inter sese Ennius, Pacuvius Acciusque dissimiles, quam apud Graecos Aeschylus, Sophocles,

3 partis *Lambinus*: partitis *codd.* 10 nos omnia *maluit Sorof* 16 Atque *Lambinus*: at *codd.* 30 quam sunt *Bake*: quam sint *codd.*

Euripides, quamquam omnibus par paene laus in dissimili
scribendi genere tribuitur! Aspicite nunc eos homines 28
atque intuemini, quorum de facultate quaerimus [quid in-
tersit inter oratorum studia atque naturas]: suavitatem
Isocrates, subtilitatem Lysias, acumen Hyperides, sonitum
Aeschines, vim Demosthenes habuit. Quis eorum non
egregius? tamen *quis* cuiusquam nisi sui similis? Gravi-
tatem Africanus, lenitatem Laelius, asperitatem Galba, pro-
fluens quiddam habuit Carbo et canorum. Quis horum
non princeps temporibus illis fuit? et suo tamen quisque 8
in genere princeps. Sed quid ego vetera conquiram, cum 29
mihi liceat uti praesentibus exemplis atque vivis? Quid
iucundius auribus nostris umquam accidit huius oratione
Catuli? quae est pura sic, ut Latine loqui paene solus
videatur, sic autem gravis, ut in singulari dignitate omnis
tamen adsit humanitas ac lepos. Quid multa? istum au-
diens equidem sic iudicare soleo, quicquid aut addideris aut
mutaris aut detraxeris, vitiosius et deterius futurum. Quid, 30
noster hic Caesar nonne novam quandam rationem attulit
orationis et dicendi genus induxit prope singulare? Quis
umquam res praeter hunc tragicas paene comice, tristis
remisse, severas hilare, forensis scaenica prope venustate
tractavit atque ita, ut neque iocus magnitudine rerum ex-
cluderetur nec gravitas facetiis minueretur? Ecce prae- 31
sentes duo prope aequales Sulpicius et Cotta. Quid tam
inter se dissimile? quid tam in suo genere praestans?
Limatus alter et subtilis, rem explicans propriis aptisque
verbis; haeret in causa semper et quid iudici probandum
sit cum acutissime vidit, omissis ceteris argumentis in eo
mentem orationemque defigit; Sulpicius autem fortissimo
quodam animi impetu, plenissima et maxima voce, summa
contentione corporis et dignitate motus, verborum quoque

2 tribuitur *Bake*: tribuatur *codd.* 3 quid . . . naturas *secl. Bake*
7 quis cuiusquam *vulg.*: cuiusquam *codd.* 11 conquiro *Bake*

ea gravitate et copia est, ut unus ad dicendum instructissimus a natura esse videatur.

9

32 Ad nosmet ipsos iam revertor, quoniam sic fuimus semper comparati, ut hominum sermonibus quasi in aliquod contentionis iudicium vocaremur. Quid tam dissimile quam ego in dicendo et Antonius? cum ille is sit orator, ut nihil eo possit esse praestantius, ego autem, quamquam memet mei paenitet, cum hoc maxime tamen in comparatione coniungar. Videtisne, genus hoc quod sit Antoni? Forte, vehemens, commotum in agendo, praemunitum et ex omni parte causae saeptum, acre, acutum, enucleatum, in sua quaque re commorans, honeste cedens, acriter insequens, terrens, supplicans, summa orationis varietate, nulla nostrarum aurium satietate.

33 Nos autem, quicumque in dicendo sumus, quoniam esse aliquo in numero vobis videmur, certe tamen ab huius multum genere distamus; quod quale sit, non est meum dicere, propterea quod minime sibi quisque notus est et difficillime de se quisque sentit; sed tamen dissimilitudo intellegi potest et ex motus mei mediocritate et ex eo, quod, quibus vestigiis primum institi, in eis fere soleo perorare et quod aliquanto me maior in verbis [quam in sententiis] eligendis labor et cura torquet verentem, ne, si paulo obsoletior fuerit oratio, non digna exspectatione et silentio fuisse videatur.

34 Quod si in nobis, qui adsumus, tantae dissimilitudines *sunt*, tam certae res cuiusque propriae et in ea varietate fere melius a deteriore facultate magis quam genere distinguitur atque omne laudatur, quod in suo genere perfectum est, quid censetis, si omnis, qui ubique sunt aut fuerunt oratores, amplecti voluerimus, nonne fore ut, quot oratores, totidem paene reperiantur genera dicendi? Ex qua mea disputatione forsitan occurrat illud, si paene innumerabiles sint

11 in sua *Adler*: in summa *Scheibe*: in una *codd.*: non in una *Bake*
21 in verbis quam in sententiis eligendis *codd. qui et aliter turbantur*: in verbis eligendis *Schütz* 24 sunt *addidit Bake*

quasi formae figuraeque dicendi, specie dispares, genere laudabiles, non posse ea, quae inter se discrepant, eisdem praeceptis atque una institutione formari. Quod non est 35 ita, diligentissimeque hoc est eis, qui instituunt aliquos atque erudiunt, videndum, quo sua quemque natura maxime ferre videatur. Etenim videmus ex eodem quasi ludo [summorum in suo cuiusque genere artificum et magistrorum] exisse discipulos dissimilis inter se ac tamen laudandos, cum ad cuiusque naturam institutio doctoris accommodaretur. Cuius est vel maxime insigne illud exemplum, ut 36 ceteras artis omittamus, quod dicebat Isocrates doctor singularis se calcaribus in Ephoro, contra autem in Theopompo frenis uti solere: alterum enim exsultantem verborum audacia reprimebat alterum cunctantem et quasi verecundantem incitabat. Neque eos similis effecit inter se, sed tantum alteri adfinxit, de altero limavit, ut id conformaret in utroque, quod utriusque natura pateretur. Haec eo mihi 10 37 praedicenda fuerunt, ut, si non omnia, quae proponerentur a me, ad omnium vestrum studium et ad genus id, quod quisque vestrum in dicendo probaret, adhaerescerent, id a me genus exprimi sentiretis, quod maxime mihi ipsi probaretur.

Ergo haec et agenda sunt ab oratore, quae explicavit Antonius, et dicenda quodam modo. Quinam igitur dicendi est modus melior, nam de actione post videro, quam ut Latine, ut plane, ut ornate, ut ad id, quodcumque agetur, apte congruenterque dicamus? Atque eorum quidem, quae 38 duo prima dixi, rationem non arbitror exspectari a me puri dilucidique sermonis, neque enim conamur docere eum dicere, qui loqui nesciat; nec sperare, qui Latine non possit, hunc ornate esse dicturum; neque vero, qui non dicat quod intellegamus, hunc posse quod admiremur dicere. Linquamus igitur haec, quae cognitionem habent facilem,

16 conformaret *codd. pauci*: confirmaret *codd. plurimi* 28 lucidique *L* 29 speramus *Lambinus*

usum necessarium. Nam alterum traditur litteris doctrina-
que puerili, alterum adhibetur ob eam causam, ut intelle-
gatur quid quisque dicat, quod videmus ita esse neces-
39 sarium, ut tamen eo minus nihil esse possit. Sed omnis
loquendi elegantia, quamquam expolitur scientia litterarum,
tamen augetur legendis oratoribus et poetis; sunt enim illi
veteres, qui ornare nondum poterant ea, quae dicebant,
omnes prope praeclare locuti; quorum sermone adsuefacti
qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui nisi Latine.
Neque tamen erit utendum verbis eis, quibus iam con-
suetudo nostra non utitur, nisi quando ornandi causa parce,
quod ostendam; sed usitatis ita poterit uti, lectissimis ut
utatur, is, qui in veteribus erit scriptis studiose et multum
11 volutatus. Atque, ut Latine loquamur, non solum viden-
40 dum est, ut et verba efferamus ea, quae nemo iure repre-
hendat, et ea sic et casibus et temporibus et genere et
numero conservemus, ut ne quid perturbatum ac discrepans
aut praeposterum sit, sed etiam lingua et spiritus et vocis
41 sonus est ipse moderandus. Nolo exprimi litteras putidius,
nolo obscurari neglegentius; nolo verba exiliter exanimata
exire, nolo inflata et quasi anhelata gravius. Nam de voce
nondum ea dico, quae sunt actionis, sed hoc, quod mihi
cum sermone quasi coniunctum videtur: sunt enim certa
vitia, quae nemo est quin effugere cupiat; mollis vox aut
muliebris aut quasi extra modum absona atque absurda.
42 Est autem vitium, quod non nulli de industria consectantur:
rustica vox et agrestis quosdam delectat, quo magis antiqui-
tatem, si ita sonet, eorum sermo retinere videatur; ut tuus,
Catule, sodalis, L. Cotta, gaudere mihi videtur gravitate
linguae sonoque vocis agresti et illud, quod loquitur, pri-
scum visum iri putat, si plane fuerit rusticanum. Me autem
tuus sonus et subtilitas ista delectat, omitto verborum,
quamquam est caput; verum id adfert ratio, docent litterae,

20 animata *Ernesti* 24 quin *vulg.* : qui *codd.*

confirmat consuetudo et legendi et loquendi; sed hanc dico
suavitatem, quae exit ex ore; quae quidem ut apud Graecos
Atticorum, sic in Latino sermone huius est urbis maxime
propria. Athenis iam diu doctrina ipsorum Atheniensium 43
interiit, domicilium tantum in illa urbe remanet studiorum,
quibus vacant cives, peregrini fruuntur capti quodam modo
nomine urbis et auctoritate; tamen eruditissimos homines
Asiaticos quivis Atheniensis indoctus non verbis, sed sono
vocis nec tam bene quam suaviter loquendo facile supera-
bit. Nostri minus student litteris quam Latini; tamen ex
istis, quos nostis, urbanis, in quibus minimum est litterarum,
nemo est quin litteratissimum togatorum omnium, Q. Vale-
rium Soranum, lenitate vocis atque ipso oris pressu et sono **12**
facile vincat. Qua re cum sit quaedam certa vox Romani 44
generis urbisque propria, in qua nihil offendi, nihil dis-
plicere, nihil animadverti possit, nihil sonare aut olere pere-
grinum, hanc sequamur neque solum rusticam asperitatem,
sed etiam peregrinam insolentiam fugere discamus. Equi- 45
dem cum audio socrum meam Laeliam—facilius enim
mulieres incorruptam antiquitatem conservant, quod mul-
torum sermonis expertes ea tenent semper, quae prima
didicerunt—sed eam sic audio, ut Plautum mihi aut Nae-
vium videar audire, sono ipso vocis ita recto et simplici est,
ut nihil ostentationis aut imitationis adferre videatur; ex
quo sic locutum esse eius patrem iudico, sic maiores; non
aspere ut ille, quem dixi, non vaste, non rustice, non hiulce,
sed presse et aequabiliter et leniter. Qua re Cotta noster, 46
cuius tu illa lata, Sulpici, non numquam imitaris, ut Iota
litteram tollas et E plenissimum dicas, non mihi oratores
antiquos, sed messores videtur imitari.' Hic cum adrisisset
ipse Sulpicius, 'sic agam vobiscum' inquit Crassus 'ut
quoniam me loqui voluistis, aliquid de vestris vitiis audiatis.'

5 tantum *codd.*: etiam nunc *Binsfeld* 27 leniter *L*: leviter *codd. non nulli* 30 videtur *vulg.*: videris *codd.*

'Utinam quidem!' inquit ille 'id enim ipsum volumus,
idque si feceris, multa, ut arbitror, hic hodie vitia ponemus.'
47 'At enim non sine meo periculo' Crassus inquit 'possum,
Sulpici, te reprehendere, quoniam Antonius mihi te simillimum
dixit sibi videri.' Tum ille 'tu vero, quod monuit
idem, ut ea, quae in quoque maxima essent, imitaremur;
ex quo vereor ne nihil sim tui nisi supplosionem pedis
imitatus et pauca quaedam verba et aliquem, si forte,
motum.' 'Ergo ista,' inquit Crassus 'quae habes a me,
non reprehendo, ne me ipsum inrideam—sunt autem ea
multo et plura et maiora, quam dicis—quae autem sunt tua
plane aut imitatione ex aliquo expressa, de his te, si qui me
13 48 forte locus admonuerit, commonebo. Praetereamus igitur
praecepta Latine loquendi quae puerilis doctrina tradit et
subtilior cognitio ac ratio litterarum alit aut consuetudo
sermonis cotidiani ac domestici, libri confirmant et lectio
veterum oratorum et poetarum; neque vero in illo altero
diutius commoremur, ut disputemus, quibus rebus adsequi
49 possimus, ut ea, quae dicamus, intellegantur: Latine scilicet
dicendo, verbis usitatis ac proprie demonstrantibus ea, quae
significari ac declarari volemus, sine ambiguo verbo aut
sermone, non nimis longa continuatione verborum, non
valde productis eis, quae similitudinis causa ex aliis rebus
transferuntur, non discerptis sententiis, non praeposteris
temporibus, non confusis personis, non perturbato ordine.
Quid multa? Tam facilis est tota res, ut mihi permirum
saepe videatur, cum difficilius intellegatur, quid patronus
velit dicere, quam si ipse ille, qui patronum adhibet, de re
50 sua diceret. Isti enim, qui ad nos causas deferunt, ita nos
plerumque ipsi docent, ut non desideres planius dici;
easdem res autem simul ac Fufius aut vester aequalis Pomponius
agere coepit, non aeque quid dicant, nisi admodum

5 tu vero quod *Schütz*: tum quod *L* 10 ea *Kayser*: mea *codd.*

attendi, intellego; ita confusa est oratio, ita perturbata,
nihil ut sit primum, nihil ut secundum, tantaque insolentia
ac turba verborum, ut oratio, quae lumen adhibere rebus
debet, ea obscuritatem et tenebras adferat atque ut quodam
modo ipsi sibi in dicendo obstrepere videantur. Verum, si 51
placet, quoniam haec satis spero vobis quidem certe maioribus
molesta et putida videri, ad reliqua aliquanto odiosiora
pergamus.' 'Atqui vides' inquit Antonius 'quam alias res 14
agamus [quam te inviti audiamus], qui adduci possimus—
de me enim conicio—relictis ut rebus omnibus te sectemur;
[te audiamus] ita de horridis rebus nitida, de ieiunis plena,
de pervulgatis nova quaedam est oratio tua.' 'Faciles enim,' 52
inquit 'Antoni, partes eae fuerunt duae, quas modo percucurri
vel potius paene praeterii, Latine loquendi planeque
dicendi; reliquae sunt magnae, implicatae, variae, graves,
quibus omnis admiratio ingeni, omnis laus eloquentiae continetur;
nemo enim umquam est oratorem, quod Latine
loqueretur, admiratus; si est aliter, inrident, neque eum oratorem
tantum modo, sed hominem non putant; nemo extulit
eum verbis, qui ita dixisset, ut, qui adessent, intellegerent quid
diceret, sed contempsit eum, qui minus id facere potuisset.
In quo igitur homines exhorrescunt? Quem stupefacti 53
dicentem intuentur? In quo exclamant? Quem deum,
ut ita dicam, inter homines putant? Qui distincte, qui
explicate, qui abundanter, qui inluminate et rebus et verbis
dicunt et in ipsa oratione quasi quendam numerum versumque
conficiunt, id est, quod dico, ornate. Qui idem ita
moderantur, ut rerum, ut personarum dignitates ferunt, ei
sunt in eo genere laudandi laudis, quod ego aptum et congruens
nomino. Qui ita dicerent, eos negavit adhuc se 54
vidisse Antonius et eis hoc nomen dixit eloquentiae solis

8 quam *Manutius*: cum *codd.* 9 quam . . . audiamus *seclusit Bake*: audiamus *om. codd. fere omnes*: *add. vulg.* possimus *codd.*: possumus *Friedrich* 11 te audiamus *damnat Ellendt* 18 est aliter *codd.*: est *del. Bake*

esse tribuendum. Qua re omnis istos me auctore deridete
atque contemnite, qui se horum, qui nunc ita appellantur,
rhetorum praeceptis omnem oratoriam vim complexos esse
arbitrantur neque adhuc quam personam teneant aut quid
profiteantur intellegere potuerunt. Vero enim oratori, quae
sunt in hominum vita, quandoquidem in ea versatur orator
atque ea est ei subiecta materies, omnia quaesita, audita,
55 lecta, disputata, tractata, agitata esse debent. Est enim
eloquentia una quaedam de summis virtutibus; quamquam
sunt omnes virtutes aequales et pares, sed tamen est specie
alia magis alia formosa et inlustris, sicut haec vis, quae
scientiam complexa rerum sensa mentis et consilia sic verbis
explicat, ut eos, qui audiant, quocumque incubuerit, possit
impellere; quae quo maior est vis, hoc est magis probitate
iungenda summaque prudentia; quarum virtutum exper-
tibus si dicendi copiam tradiderimus, non eos quidem ora-
tores effecerimus, sed furentibus quaedam arma dederimus.
15 56 Hanc, inquam, cogitandi pronuntiandique rationem vimque
dicendi veteres Graeci sapientiam nominabant; hinc illi
Lycurgi, hinc Pittaci, hinc Solones atque ab hac similitudine
Coruncanii nostri, Fabricii, Catones, Scipiones fuerunt, non
tam fortasse docti, sed impetu mentis simili et voluntate.
Eadem autem alii prudentia, sed consilio ad vitae studia
dispari quietem atque otium secuti, ut Pythagoras, Demo-
critus, Anaxagoras, a regendis civitatibus totos se ad cogni-
tionem rerum transtulerunt; quae vita propter tranquilli-
tatem et propter ipsius scientiae suavitatem, qua nihil est
hominibus iucundius, pluris, quam utile fuit rebus publicis,
57 delectavit. Itaque, ut ei studio se excellentissimis ingeniis
homines dediderunt, ex ea summa facultate vacui ac liberi
temporis multo plura, quam erat necesse, doctissimi homines
otio nimio et ingeniis uberrimis adfluentes curanda sibi esse

3 oratoriam *seclusit Bake* 5 Verum *L codd. plerique* 10 specie tamen est alia *Schütz* 18 inquam *vulg.* : quam *codd.*

ac quaerenda et investiganda duxerunt. Nam vetus quidem illa doctrina eadem videtur et recte faciendi et bene dicendi magistra; neque disiuncti doctores, sed eidem erant vivendi praeceptores atque dicendi, ut ille apud Homerum Phoenix, qui se a Peleo patre Achilli iuveni comitem esse datum dicit ad bellum, ut efficeret oratorem verborum actoremque rerum. Sed ut homines labore adsiduo et cotidiano ad- 58
sueti, cum tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam se aut ad talos aut ad tesseras conferunt aut etiam novum sibi ipsi aliquem excogitant in otio ludum, sic illi a negotiis publicis tamquam ab opere aut temporibus exclusi aut voluntate sua feriati totos se alii ad poetas, alii ad geometras, alii ad musicos contulerunt, alii etiam, ut dialectici, novum sibi ipsi studium ludumque pepererunt atque in eis artibus, quae repertae sunt, ut puerorum mentes ad humanitatem fingerentur atque virtutem, omne tempus atque aetates suas consumpserunt. Sed quod erant quidam eique multi, 16
qui aut in re publica propter ancipitem, quae non potest 59
esse seiuncta, faciendi dicendique sapientiam florerent, ut Themistocles, ut Pericles, ut Theramenes, aut, qui minus ipsi in re publica versarentur, sed huius tamen eiusdem sapientiae doctores essent, ut Gorgias, Thrasymachus, Isocrates, inventi sunt, qui, cum ipsi doctrina et ingeniis abundarent, a re autem civili et a negotiis animi quodam iudicio abhorrerent, hanc dicendi exercitationem exagitarent atque contemnerent; quorum princeps Socrates fuit, is qui 60
omnium eruditorum testimonio totiusque iudicio Graeciae cum prudentia et acumine et venustate et subtilitate tum vero eloquentia, varietate, copia, quam se cumque in partem dedisset omnium fuit facile princeps, eis*que*, qui haec, quae nunc nos quaerimus, tractarent, agerent, docerent, cum nomine appellarentur uno, quod omnis rerum optimarum

8 tempestate *L* 20 quivis qui minus *codd.* 26 fuit *damnavit Ellendt* 30 -que *addidit Sorof*

cognitio atque in eis exercitatio philosophia nominaretur, hoc commune nomen eripuit sapienterque sentiendi et ornate dicendi scientiam re cohaerentis disputationibus suis separavit; cuius ingenium variosque sermones immortalitati scriptis suis Plato tradidit, cum ipse litteram Socrates nul-
61 lam reliquisset. Hinc discidium illud exstitit quasi linguae atque cordis, absurdum sane et inutile et reprehendendum, ut alii nos sapere, alii dicere docerent. Nam cum essent plures orti fere a Socrate, quod ex illius variis et diversis et in omnem partem diffusis disputationibus alius aliud apprehenderat, proseminatae sunt quasi familiae dissentientes inter se et multum disiunctae et dispares, cum tamen omnes se philosophi Socraticos et dici vellent et esse arbitrarentur.
17 62 Ac primo ab ipso Platone Aristoteles et Xenocrates, quorum alter Peripateticorum, alter Academiae nomen obtinuit, deinde ab Antisthene, qui patientiam et duritiam in Socratico sermone maxime adamarat, Cynici primum, deinde Stoici, tum ab Aristippo, quem illae magis voluptariae disputationes delectarant, Cyrenaica philosophia manavit, quam ille et eius posteri simpliciter defenderunt, hi, qui nunc voluptate omnia metiuntur, dum verecundius id agunt, nec dignitati satis faciunt, quam non aspernantur, nec voluptatem tuentur, quam amplexari volunt. Fuerunt etiam alia genera philosophorum, qui se omnes fere Socraticos esse dicebant, Eretricorum, Erilliorum, Megaricorum, Pyrrhoneorum; sed ea horum vi et disputationibus sunt iam diu
63 fracta et exstincta. Ex illis autem quae remanent, ea philosophia, quae suscepit patrocinium voluptatis, etsi cui vera videatur, procul abest tamen ab eo viro, quem quaerimus et quem auctorem publici consili et regendae civitatis ducem et sententiae atque eloquentiae principem in senatu, in populo, in causis publicis esse volumus. Nec ulla tamen ei

20 defenderunt *vulg.* : defenderant *codd.* : defendebant *Friedrich*

philosophiae fiet iniuria a nobis; non enim repelletur inde, quo adgredi cupiet, sed in hortulis quiescet suis, ubi vult, ubi etiam recubans molliter et delicate nos avocat a Rostris, a iudiciis, a curia, fortasse sapienter, hac praesertim re publica. Verum ego non quaero nunc, quae sit philosophia 64 verissima, sed quae oratori coniuncta maxime; qua re istos sine ulla contumelia dimittamus; sunt enim et boni viri et, quoniam sibi ita videntur, beati; tantumque eos admoneamus, ut illud, etiam si est verissimum, tacitum tamen tamquam mysterium teneant, quod negant versari in re publica esse sapientis; nam si hoc nobis atque optimo cuique persuaserint, non poterunt ipsi esse, id quod maxime cupiunt, 18 otiosi. Stoicos autem, quos minime improbo, dimitto tamen 65 nec eos iratos vereor, quoniam omnino irasci nesciunt; atque hanc eis habeo gratiam, quod soli ex omnibus eloquentiam virtutem ac sapientiam esse dixerunt. Sed nimirum est in his, quod ab hoc, quem instruimus oratore, valde abhorreat; vel quod omnis, qui sapientes non sint, servos, latrones, hostis, insanos esse dicunt, neque tamen quemquam esse sapientem: valde autem est absurdum ei contionem aut senatum aut ullum coetum hominum committere, cui nemo illorum, qui adsint, sanus, nemo civis, nemo liber esse videatur. Accedit quod orationis etiam genus 66 habent fortasse subtile et certe acutum, sed, ut in oratore, exile, inusitatum, abhorrens ab auribus vulgi, obscurum, inane, ieiunum, ac tamen eius modi, quo uti ad vulgus nullo modo possit: alia enim et bona et mala videntur Stoicis et ceteris civibus vel potius gentibus; alia vis honoris, ignominiae, praemi, supplici; vere an secus nihil ad hoc tempus; sed ea si sequamur, nullam umquam rem dicendo

4 hac *Lambinus*: ac *codd.* re *Lambinus*: a re *codd.* 9 si sit *Bake* 16 nimirum est in his *Sorof*: utrumque est in his *codd.*: utcunque est, est in his *Ellendt*: vitium quoque est in his *Reid* 19 latrones *secl. Pearce* 26 ac tamen *codd.*: ac tandem *Lambinus*: ac totum *Ernesti*

67 expedire possimus. Reliqui sunt Peripatetici et Academici; quamquam Academicorum nomen est unum, sententiae duae; nam Speusippus Platonis sororis filius et Xenocrates, qui Platonem audierat, et qui Xenocratem Polemo et Crantor, nihil ab Aristotele, qui una audierat Platonem, magno opere dissensit; copia fortasse et varietate dicendi pares non fuerunt: Arcesilas primum, qui Polemonem audierat, ex variis Platonis libris sermonibusque Socraticis hoc maxime adripuit, nihil esse certi quod aut sensibus aut animo percipi possit; quem ferunt eximio quodam usum lepore dicendi aspernatum esse omne animi sensusque iudicium primumque instituisse—quamquam id fuit Socraticum maxime—non quid ipse sentiret ostendere, sed contra

68 id, quod quisque se sentire dixisset, disputare. Hinc haec recentior Academia manavit, in qua exstitit divina quadam celeritate ingeni dicendique copia Carneades; cuius ego etsi multos auditores cognovi Athenis, tamen auctores certissimos laudare possum et socerum meum Scaevolam, qui eum Romae audivit adulescens, et Q. Metellum L. F. familiarem meum, clarissimum virum, qui illum a se adulescente Athenis iam adfectum senectute multos dies auditum

19 69 esse dicebat. Haec autem, ut ex Appennino fluminum, sic ex communi sapientiae iugo sunt doctrinarum facta divortia, ut philosophi tamquam in superum mare [Ionium] defluerent Graecum quoddam et portuosum, oratores autem in inferum hoc, Tuscum et barbarum, scopulosum atque in-

70 festum laberentur, in quo etiam ipse Ulixes errasset. Qua re, si hac eloquentia atque hoc oratore contenti sumus, qui sciat aut negare oportere, quod arguare, aut, si id non possis, tum ostendere, quod is fecerit, qui insimuletur, aut recte factum aut alterius culpa aut iniuria aut ex lege aut non contra legem aut imprudentia aut necessario, aut non eo

6 dissensit *codd.* : dissenserunt *Lambinus* 9 certi *delet Bake* 23 sapientiae *Nonius* : sapientium *codd.* 24 Ionium *secl. Kayser* 32 aut non eo *vulg.* : aut in eo *codd.*

nomine usurpandum, quo arguatur, aut non ita agi, ut debuerit ac licuerit; et, si satis esse putatis ea, quae isti scriptores artis docent, discere, quae multo tamen ornatius, quam ab illis dicuntur, et uberius explicavit Antonius—sed, si his contenti estis atque eis etiam, quae dici voluistis a me, ex ingenti quodam oratorem immensoque campo in exiguum sane gyrum compellitis. Sin veterem illum Peri- 71 clem aut hunc etiam, qui familiarior nobis propter scriptorum multitudinem est, Demosthenem sequi vultis et si illam praeclaram et eximiam speciem oratoris perfecti et pulcritudinem adamastis, aut vobis haec Carneadia aut illa Aristotelia vis comprehendenda est. Namque, ut ante dixi, 72 veteres illi usque ad Socratem omnem omnium rerum, quae ad mores hominum, quae ad vitam, quae ad virtutem, quae ad rem publicam pertinebant, cognitionem et scientiam cum dicendi ratione iungebant; postea dissociati, ut exposui, a Socrate [diserti a doctis] et deinceps a Socraticis item omnibus philosophi eloquentiam despexerunt, oratores sapientiam, neque quicquam ex alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his aut ab illis hi mutuarentur; ex quo promisce haurirent, si manere in pristina communione voluissent. Sed ut pontifices veteres propter sacrificiorum 73 multitudinem tris viros epulones esse voluerunt, cum essent ipsi a Numa, ut etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti, sic Socratici a se causarum actores et a communi philosophiae nomine separaverunt, cum veteres dicendi et intellegendi mirificam societatem esse voluissent.

20 Quae cum ita sint, paululum equidem de me deprecabor et 74 petam a vobis, ut ea, quae dicam, non de memet ipso, sed de oratore dicere putetis. Ego enim sum is, qui cum summo studio patris in pueritia doctus essem et in forum ingeni tantum, quantum ipse sentio, non tantum, quantum

17 diserti a doctis *seclusit Mueller* 29 non de *codd.* : me non de *Sorof*

[ipse] forsitan vobis videar, detulissem, non possim dicere
me haec, quae nunc complector, perinde, ut dicam discenda
esse, didicisse; quippe qui omnium maturrime ad publicas
causas accesserim annosque natus unum et viginti nobilis-
simum hominem et eloquentissimum in iudicium vocarim;
cui disciplina fuerit forum, magister usus et leges et instituta
75 populi Romani mosque maiorum. Paulum sitiens istarum
artium, de quibus loquor, gustavi, quaestor in Asia cum
essem, aequalem fere meum ex Academia rhetorem nactus,
Metrodorum illum, de cuius memoria commemoravit An-
tonius; et inde decedens Athenis, ubi ego diutius essem
moratus, nisi Atheniensibus, quod mysteria non referrent,
ad quae biduo serius veneram, suscensuissem; qua re hoc,
quod complector tantam scientiam vimque doctrinae, non
modo non pro me, sed contra me est potius—non enim
quid ego, sed quid orator possit disputo—atque hos omnis,
qui artis rhetoricas exponunt, perridiculos; scribunt enim
76 de litium genere et de principiis et de narrationibus; illa
vis autem eloquentiae tanta est, ut omnium rerum, virtutum,
officiorum omnisque naturae, quae mores hominum, quae
animos, quae vitam continet, originem, vim mutationesque
teneat, eadem mores, leges, iura describat, rem publicam
regat, omniaque, ad quamcumque rem pertineant, ornate
77 copioseque dicat. In quo genere nos quidem versamur
tantum quantum possumus, quantum ingenio, quantum
mediocri doctrina, quantum usu valemus; neque tamen
istis, qui in una philosophia quasi tabernaculum vitae suae
conlocarunt, multum sane in disputatione concedimus.
21 78 Quid enim meus familiaris C. Velleius adferre potest, quam
ob rem voluptas sit summum bonum, quod ego non
copiosius possim vel tutari, si velim, vel refellere ex illis

1 ipse *damnavit Ernesti* 22 mores *codd.* : morem *Schütz* describat *codd.* : discribat *Friedrich* 29 C. *vulg.* : Gallus *codd.*

locis, quos exposuit Antonius, hac dicendi exercitatione, in qua Velleius est rudis, unus quisque nostrum versatus? Quid est, quod aut Sex. Pompeius aut duo Balbi aut meus amicus, qui cum Panaetio vixit, M. Vigellius de virtute hominum Stoici possint dicere, qua in disputatione ego his debeam aut vestrum quisquam concedere? Non est enim 79 philosophia similis artium reliquarum: nam quid faciet in geometria qui non didicerit? quid in musicis? Aut taceat oportebit aut ne sanus quidem iudicetur. Haec vero, quae sunt in philosophia, ingeniis eruuntur ad id, quod in quoque veri simile est, eliciendum acutis atque acribus eaque exercitata oratione poliuntur. Hic noster vulgaris orator, si minus erit doctus, at tamen in dicendo exercitatus, hac ipsa exercitatione communi istos quidem [nostros] verberabit neque se ab eis contemni ac despici sinet; sin aliquis 80 exstiterit aliquando, qui Aristotelio more de omnibus rebus in utramque partem possit dicere et in omni causa duas contrarias orationes, praeceptis illius cognitis, explicare aut hoc Arcesilae modo et Carneadi contra omne, quod propositum sit, disserat, quique ad eam rationem adiungat hunc [rhetoricum] usum [moremque] exercitationemque dicendi, is sit verus, is perfectus, is solus orator. Nam neque sine forensibus nervis satis vehemens et gravis nec sine varietate doctrinae satis politus et sapiens esse orator potest. Qua 81 re Coracem istum veterem patiamur nos quidem pullos suos excludere in nido, qui evolent clamatores odiosi ac molesti, Pamphilumque nescio quem sinamus in infulis tantam rem tamquam puerilis delicias aliquas depingere; nosque ipsi hac tam exigua disputatione hesterni et hodierni diei totum oratoris munus explicemus, dum modo illa res tanta

5 hominum Stoici *codd.*: *secl. Bake*: homines Stoici *vulg.*: omni *malim* 12 Hic *codd. non nulli*: Hic hic *codd. plerique*: hinc hic *Pearce* 14 nostros *codd. secl. Ernesti*: philosophos *Piderit*: doctos *Sorof*: magistros *Adler* 21 rhetoricum *secl. Schütz* moremque *delevit Lambinus* 22 sit *codd.*: erit *Bake* 25 veterem *Pearce*: vestrum *codd.* 26 excludere *codd.*: excudere *Stangl*

sit, ut omnibus philosophorum libris, quos nemo [oratorum]
22 istorum umquam attigit, comprehensa esse videatur.'
82 Tum Catulus 'haudquaquam hercule' inquit 'Crasse, mirandum est esse in te tantam dicendi vel vim vel suavitatem vel copiam; quem quidem antea natura rebar ita dicere, ut mihi non solum orator summus, sed etiam sapientissimus homo viderere; nunc intellego illa te semper etiam potiora duxisse, quae ad sapientiam spectarent, atque ex his hanc dicendi copiam fluxisse. Sed tamen cum omnis gradus aetatis recordor tuae cumque vitam tuam ac studia considero, neque, quo tempore ista didiceris, video, nec magno opere te istis studiis, hominibus, libris intellego deditum. Neque tamen possum statuere, utrum magis mirer te illa, quae mihi persuades maxima esse adiumenta, potuisse in tantis tuis occupationibus perdiscere, an, si non potueris,
83 posse isto modo dicere.' Hic Crassus 'hoc tibi' inquit 'Catule, primum persuadeas velim, me non multo secus facere, cum de oratore disputem, ac facerem, si esset mihi de histrione dicendum. Negarem enim posse eum satis facere in gestu, nisi palaestram, nisi saltare didicisset; neque, ea cum dicerem, me esse histrionem necesse esset, sed fortasse non stultum alieni artifici existimatorem.
84 Similiter nunc de oratore vestro impulsu loquor, summo scilicet; semper enim, quacumque de arte aut facultate quaeritur, de absoluta et perfecta quaeri solet. Qua re si iam me vultis esse oratorem, si etiam sat bonum, si bonum denique, non repugnabo; quid enim nunc sim ineptus? Ita me existimari scio: quod si ita est, summus tamen certe non sum; neque enim apud homines res est ulla difficilior neque maior neque quae plura adiumenta doctrinae desi-
85 deret. Ac tamen, quoniam de oratore nobis disputandum

1 oratorum *codd. secl. Henrichsen*: rhetorum *Pearce* 15 an *vulg.*: ac *codd.* 28 existimari *vulg.*: existimare *codd. non nulli* 31 Ac *Sorof*: at *codd.*

est, de summo oratore dicam necesse est; vis enim et natura rei, nisi perfecta ante oculos ponitur, qualis et quanta sit intellegi non potest. Me autem, Catule, fateor neque hodie in istis libris et cum istis hominibus vivere nec vero, id quod tu recte commeministi, ullum umquam habuisse sepositum tempus ad discendum ac tantum tribuisse doctrinae temporis, quantum mihi puerilis aetas, forenses feriae concesserint. 23 86 Ac, si quaeris, Catule, de doctrina ista quid ego sentiam, non tantum ingenioso homini et ei, qui forum, qui curiam, qui causas, qui rem publicam spectet, opus esse arbitror temporis, quantum sibi ei sumpserunt, quos discentis vita defecit: omnes enim artes aliter ab eis tractantur, qui eas ad usum transferunt, aliter ab eis, qui ipsarum artium tractatu delectati nihil in vita sunt aliud acturi. Magister hic Samnitium summa iam senectute est et cotidie commentatur, nihil enim curat aliud: at Q. Velocius puer addidicerat, sed quod erat aptus ad illud totumque cognorat, fuit, ut est apud Lucilium,

quamvis bonus ipse
Samnis in ludo ac rudibus cuivis satis asper;

sed plus operae foro tribuebat, amicis, rei familiari. Valerius cotidie cantabat; erat enim scaenicus: quid faceret aliud? 87 At Numerius Furius, noster familiaris, cum est commodum, cantat; est enim paterfamilias, est eques Romanus; puer didicit quod discendum fuit. Eadem ratio est harum artium maximarum; dies et noctis virum summa virtute et prudentia videbamus, philosopho cum operam daret, Q. Tuberonem; at eius avunculum vix intellegeres id agere, cum ageret tamen, Africanum. Ista discuntur facile, si et tantum sumas, quantum opus sit, et habeas qui docere fideliter possit et scias etiam ipse discere; 88 sed si tota vita nihil velis aliud agere, ipsa tractatio et quaestio cotidie ex

25 fuit *om. codd. fere omnes* 27 philosopho *codd.* : philosophiae *maluit Friedrich*

se gignit aliquid, quod cum desidiosa delectatione vestiges.
Ita fit, ut agitatio rerum sit infinita, cognitio facilis, *si* usus
doctrinam confirmet, mediocris opera tribuatur, memoria
studiumque permaneat. Libet autem semper discere; ut si
velim ego talis optime ludere aut pilae studio tenear, etiam
fortasse, si adsequi non possim; at alii, quia praeclare
faciunt, vehementius, quam causa postulat, delectantur, ut
89 Titius pila, Brulla talis. Qua re nihil est quod quisquam
magnitudinem artium ex eo, quod senes discunt, perti-
mescat, namque aut senes ad eas accesserunt aut usque
ad senectutem in studiis detinentur aut sunt tardissimi; res
quidem se mea sententia sic habet, ut, nisi quod quisque
24 90 cito potuerit, numquam omnino possit perdiscere.' 'Iam,
iam,' inquit Catulus 'intellego, Crasse, quid dicas; et her-
cule adsentior; satis video tibi homini ad perdiscendum
acerrimo ad ea cognoscenda, quae dicis, fuisse temporis.'
'Pergisne' inquit Crassus 'me, quae dicam, de me, non de
re putare dicere? Sed iam, si placet, ad instituta redea-
mus.' 'Mihi vero' Catulus inquit 'placet.'

91 Tum Crassus 'quorsum igitur haec spectat' inquit 'tam
longa et tam alte repetita oratio? Hae duae partes, quae
mihi supersunt, inlustrandae orationis ac totius eloquentiae
cumulandae, quarum altera dici postulat ornate, altera apte,
hanc habent vim, ut sit quam maxime iucunda, quam
maxime in sensus eorum, qui audiunt, influat et quam
92 plurimis sit rebus instructa; instrumentum autem hoc
forense, litigiosum, acre, tractum ex vulgi opinionibus
exiguum saneque mendicum est; illud rursus ipsum, quod
tradunt isti, qui profitentur se dicendi magistros, non
multum est maius quam illud vulgare ac forense: apparatu
nobis opus est et rebus exquisitis, undique conlectis, arces-

2 agitatio rerum *Mueller*, *qui et* si *addidit*: agitatione rerum *codd.*: agitatio ne rerum *Friedrich* 5 pilae *codd.*: pila *Stangl* 23 ornate *om.* *L* 27 tractatum *L* 30 multo *Manutius*

sitis, comportatis, ut tibi, Caesar, faciendum est ad annum; ut ego in aedilitate laboravi, quod cotidianis et vernaculis rebus satis facere me posse huic populo non putabam. Verborum eligendorum et conlocandorum et concluden- 93
dorum facilis est vel ratio vel sine ratione ipsa exercitatio; rerum est silva magna, quam cum Graeci iam non tenerent ob eamque causam iuventus nostra dedisceret paene discendo, etiam Latini, si dis placet, hoc biennio magistri dicendi exstiterunt; quos ego censor edicto meo sustuleram, non quo, ut nescio quos dicere aiebant, acui ingenia adulescentium nollem, sed contra ingenia obtundi nolui, conroborari impudentiam. Nam apud Graecos, cuicuimodi 94
essent, videbam tamen esse praeter hanc exercitationem linguae doctrinam aliquam et humanitate dignam scientiam, hos vero novos magistros nihil intellegebam posse docere, nisi ut auderent; quod etiam cum bonis rebus coniunctum per se ipsum est magno opere fugiendum: hoc cum unum traderetur et cum impudentiae ludus esset, putavi esse censoris, ne longius id serperet, providere. Quamquam 95
non haec ita statuo atque decerno, ut desperem Latine ea, de quibus disputavimus, tradi ac perpoliri *posse*, patitur enim et lingua nostra et natura rerum veterem illam excellentemque prudentiam Graecorum ad nostrum usum moremque transferri, sed hominibus opus est eruditis, qui adhuc in hoc quidem genere nostri nulli fuerunt; sin quando exstiterint, etiam Graecis erunt anteponendi.

Ornatur igitur oratio genere primum et quasi colore 25
quodam et suco suo; nam ut gravis, ut suavis, ut erudita 96
sit, ut liberalis, ut admirabilis, ut polita, ut sensus, ut doloris habeat quantum opus sit, non est singulorum articulorum; in toto spectantur haec corpore. Ut porro conspersa sit

12 cuicuimodi *Manutius*: qui cuiusmodi *codd.* 14 humanitatem dignam scientia *codd.*: *corr. Lambinus* 21 posse *addidit Pearce* 29 doloris *Bake*: dolores *codd.*

quasi verborum sententiarumque floribus, id non debet esse fusum aequabiliter per omnem orationem, sed ita distinctum, ut sint quasi in ornatu disposita quaedam
97 insignia et lumina. Genus igitur dicendi est eligendum, quod maxime teneat eos, qui audiant, et quod non solum delectet, sed etiam sine satietate delectet; non enim a me iam exspectari puto, ut moneam, ut caveatis, ne exilis, ne inculta sit vestra oratio, ne vulgaris, ne obsoleta; aliud quiddam maius et ingenia me hortantur vestra et aetates.
98 Difficile enim dictu est, quaenam causa sit, cur ea, quae maxime sensus nostros impellunt voluptate et specie prima acerrime commovent, ab eis celerrime fastidio quodam et satietate abalienemur. Quanto colorum pulcritudine et varietate floridiora sunt in picturis novis pleraque quam in veteribus! Quae tamen, etiam si primo aspectu nos ceperunt, diutius non delectant; cum eidem nos in antiquis tabulis illo ipso horrido obsoletoque teneamur. Quanto molliores sunt et delicatiores in cantu flexiones et falsae voculae quam certae et severae! Quibus tamen non modo
99 austeri, sed, si saepius fiunt, multitudo ipsa reclamat. Licet hoc videre in reliquis sensibus, unguentis minus diu nos delectari summa et acerrima suavitate conditis quam his moderatis, et magis laudari quod terram quam quod crocum olere videatur; in ipso tactu esse modum et mollitudinis et levitatis. Quin etiam gustatus, qui est sensus ex omnibus maxime voluptarius quique dulcitudine praeter ceteros sensus commovetur, quam cito id, quod valde dulce est, aspernatur ac respuit! Quis potione uti aut cibo dulci diutius potest? cum utroque in genere ea, quae leviter sensum voluptate moveant, facillime fugiant satietatem.
100 Sic omnibus in rebus voluptatibus maximis fastidium fini-

9 maius *vulg.*: magis *codd.* 12 celerrime *vulg.*: celeberrime *codd.* 23 terram *Lambinus* (*Plin. N. H.* xiii. 3. 4; xvii. 5. 3): teram λ (*Leidensis supplementum*): ceram *codd.* 24 olere *codd.*: sapere *Plinius l. c.*

timum est; quo hoc minus in oratione miremur in qua vel ex poetis vel oratoribus possumus iudicare concinnam, distinctam, ornatam, festivam, sine intermissione, sine reprehensione, sine varietate, quamvis claris sit coloribus picta vel poesis vel oratio, non posse in delectatione esse diuturna. Atque eo citius in oratoris aut in poetae cincinnis ac fuco offenditur, quod sensus in nimia voluptate natura, non mente satiantur; in scriptis et in dictis non aurium solum, sed animi iudicio etiam magis infucata vitia noscuntur. 26
Qua re 'bene et praeclare' quamvis nobis saepe dicatur; 101
'belle et festive' nimium saepe nolo; quamquam illa ipsa exclamatio 'non potest melius' sit velim crebra; sed habeat tamen illa in dicendo admiratio ac summa laus umbram aliquam et recessum, quo magis id, quod erit inluminatum, exstare atque eminere videatur. Numquam agit hunc 102
versum Roscius eo gestu, quo potest:

nam sapiens virtuti honorem praemium, haud praedam petit:

sed abicit prorsus, ut in proximo:

set quid video? Ferro saeptus possidet sedis sacras,

incidat, aspiciat, admiretur, stupescat. Quid, ille alter

quid petam praesidi?

quam leniter, quam remisse, quam non actuose! instat enim

o pater, o patria, o Priami domus!

in quo tanta commoveri actio non posset, si esset consumpta superiore motu et exhausta. Neque id actores prius viderunt quam ipsi poetae, quam denique illi etiam, qui fecerunt modos, a quibus utrisque summittitur aliquid, deinde augetur, extenuatur, inflatur, variatur, distinguitur.
Ita sit nobis igitur ornatus et suavis orator—nec tamen 103
potest aliter esse—ut suavitatem habeat austeram et solidam, non dulcem atque decoctam. Nam ipsa ad ornandum

19 proximo *Gruter*: proximos *codd.* 20 set quid *Ribbeck*: et quid *codd.*: ecquid *vulg.*

praecepta, quae dantur, eius modi sunt, ut ea quivis *vel*
vitiosissimus orator explicare possit; qua re, ut ante dixi,
primum silva rerum [ac sententiarum] comparanda est, qua
de parte dixit Antonius; haec formanda filo ipso et genere
orationis, inluminanda verbis, varianda sententiis.
104 Summa autem laus eloquentiae est amplificare rem ornan-
do, quod valet non solum ad augendum aliquid et tollendum
altius dicendo, sed etiam ad extenuandum atque abicien-
27 dum. Id desideratur omnibus eis in locis, quos ad fidem
orationis faciendam adhiberi dixit Antonius, vel cum ex-
planamus aliquid vel cum conciliamus animos vel cum con-
105 citamus, sed in hoc, quod postremum dixi, amplificatio potest
plurimum, eaque una laus oratoris est [et] propria maxime.
Etiam maior est illa exercitatio quam extremo sermone
instruxit Antonius, primo reiciebat, laudandi et vituperandi;
nihil est enim ad exaggerandam et amplificandam orationem
accommodatius, quam utrumque horum cumulatissime
106 facere posse. Consequentur etiam illi loci, qui quamquam
proprii causarum et inhaerentes in earum nervis esse debent,
tamen quia de universa re tractari solent, communes a
veteribus nominati sunt; quorum partim habent vitiorum
et peccatorum acrem quandam cum amplificatione incusa-
tionem aut querelam, contra quam dici nihil solet nec
potest, ut in depeculatorem, in proditorem, in parricidam;
quibus uti confirmatis criminibus oportet, aliter enim ieiuni
107 sunt atque inanes; alii autem habent deprecationem aut
miserationem; alii vero ancipitis disputationes, in quibus
de universo genere in utramque partem disseri copiose
licet. Quae exercitatio nunc propria duarum philosophi-
arum, de quibus ante dixi, putatur, apud antiquos erat
eorum, a quibus omnis de rebus forensibus dicendi ratio

1 quivis vel *Sorof*: quivis *codd.*: quamvis *vulg.* 3 ac sententiarum *secl. Schütz* 13 et *secl. Pearce* 14 etiam maior est *codd.*: adhibenda etiam est *Sorof*

et copia petebatur; de virtute enim, de officio, de aequo et bono, de dignitate, utilitate, honore, ignominia, praemio, poena similibusque de rebus in utramque partem dicendi etiam nos et vim et artem habere debemus. Sed quoniam de 108 nostra possessione depulsi in parvo et eo litigioso praediolo relicti sumus et aliorum patroni nostra tenere tuerique non potuimus, ab eis, quod indignissimum est, qui in nostrum patrimonium inruperunt, quod opus est nobis mutuemur.

28 Dicunt igitur nunc quidem illi, qui ex particula parva 109 urbis ac loci nomen habent et Peripatetici philosophi aut Academici nominantur, olim autem propter eximiam rerum maximarum scientiam a Graecis politici philosophi appellati universarum rerum publicarum nomine vocabantur, omnem civilem orationem in horum alterutro genere versari: aut de finita controversia certis temporibus ac reis; hoc modo: placeatne a Karthaginiensibus captivos nostros redditis suis recuperari? aut infinite de universo genere quaerentis: quid omnino de captivo statuendum ac sentiendum sit? Atque horum superius illud genus causam aut controversiam appellant eamque tribus, lite aut deliberatione aut laudatione, definiunt; haec autem altera quaestio infinita et quasi proposita consultatio nominatur. Atque 110 [hactenus loquantur] etiam hac *in* instituendo divisione utuntur, sed ita, non ut iure aut iudicio, vi denique recuperare amissam possessionem, sed ut [iure civili] surculo defringendo usurpare videantur. Nam illud alterum genus, quod est temporibus, locis, reis definitum, obtinent, atque id ipsum lacinia—nunc enim apud Philonem, quem in Academia [maxime] vigere audio, etiam harum iam causarum

3 dicendi etiam nos *Sorof*: d. animos *codd.*: d. copiose *Koch* 9 illi qui nunc quidem *Schütz*: quidem illi *del. Ellendt* 15 definitae controversiae *Pearce* 18 quaerentis, ut *Matthias* 23 hactenus loquantur *secl. Kayser* (*illud Ellendt*): loquuntur *vulg.* in *addidit Ernesti* 24 *Cum verbis* non ut iure *redeunt M* *M* = *AEH* vi denique *Manutius*: ut denique *codd.* 25 iure civili *secl. Ellendt* 29 maxime *om. M*

cognitio exercitatioque celebratur—alterum vero tantum modo in prima arte tradenda nominant et oratoris esse dicunt; sed neque vim neque naturam eius nec partis nec genera proponunt, ut praeteriri omnino fuerit satius quam attactum deseri; nunc enim inopia reticere intelleguntur,
29 111 tum iudicio viderentur. Omnis igitur res eandem habet naturam ambigendi, de qua quaeri et disceptari potest, sive in infinitis consultationibus disceptatur sive in eis causis, quae in civitate et forensi disceptatione versantur; neque est ulla, quae non aut ad cognoscendi aut ad agendi
112 vim rationemque referatur; nam aut ipsa cognitio rei scientiaque perquiritur, ut virtus suamne propter dignitatem an propter fructum aliquem expetatur; aut agendi consilium
113 exquiritur, ut sitne sapienti capessenda res publica. Cognitionis autem tres modi, coniectura, definitio et, ut ita dicam, consecutio: nam quid in re sit, coniectura quaeritur, ut illud, sitne in humano genere sapientia, quam autem vim quaeque res habeat, definitio explicat, ut si quaeratur, quid sit sapientia; consecutio autem tractatur, cum quid quamque rem sequatur, anquiritur, ut illud, sitne aliquando
114 mentiri boni viri. Redeunt rursus ad coniecturam eamque in quattuor genera dispertiunt; nam aut quid sit quaeritur, hoc modo: naturane sit ius inter homines an in opinionibus; aut, quae sit origo cuiusque rei, ut quod sit initium legum aut rerum publicarum; aut causa et ratio, ut si quaeratur, cur doctissimi homines de maximis rebus dissentiant; aut de immutatione, ut, si disputetur, num interire virtus in
115 homine aut num in vitium possit convertere. Definitionis autem sunt disceptationes aut, cum quaeritur, quid in com-

M = *AEH* 5 attactum *M*: attemptatum *vulg.* 6 Omnis . . . disceptatur *om.* ϵ eadem habent *HA* 9 versantur *L*: vorsentur *Mm* 10 non ad *M* 13 fructus *L* aliquod *M*: aliquos *L* 14 exquiretur *M* 16 coniectura *L*: complectuntur *M* 21 mentiri *A*[1] *marg.* *m*: mente in *M* 25 causae tractatio *L* λ *codd. det.* 28 converti *L*ϵ *vulg.* 29 aut *Gruter*: ut *codd.*

muni mente quasi impressum sit, ut si disseratur, idne sit ius, quod maximae parti sit utile; aut, cum quid cuiusque sit proprium exquiritur, ut ornate dicere propriumne sit oratoris an id etiam aliquis praeterea facere possit, aut, cum res distribuitur in partis, ut si quaeratur, quot sint genera rerum expetendarum, ut sintne tria, corporis, animi externarumque rerum, aut, cum, quae forma et quasi naturalis nota cuiusque sit, describitur, ut si quaeratur avari species, seditiosi, gloriosi. Consecutionis autem duo 116
prima quaestionum genera ponuntur; nam aut simplex est disceptatio, ut si disseratur, expetendane sit gloria, aut ex comparatione, laus an divitiae magis expetendae sint; simplicium autem sunt tres modi: de expetendis fugiendisve rebus, ut expetendine honores sint, num fugienda paupertas; de aequo aut iniquo, *ut* aequumne sit ulcisci iniurias etiam propinquorum; de honesto aut turpi, ut hoc, sitne honestum gloriae causa mortem obire. Comparationis autem duo sunt modi: unus, cum idemne 117
sit an aliquid intersit quaeritur; ut metuere et vereri, ut rex et tyrannus, ut adsentator et amicus; alter, cum quid praestet aliud alii quaeritur, ut illud, optimine cuiusque sapientes an populari laude ducantur. Atque eae quidem disceptationes, quae ad cognitionem referuntur, sic fere a doctissimis hominibus describuntur. Quae vero referuntur 30 118
ad agendum, aut in offici disceptatione versantur, quo in genere quid rectum faciendumque sit quaeritur, cui loco omnis virtutum et vitiorum est silva subiecta, aut in animorum aliqua permotione aut gignenda aut sedanda tollendave tractantur. Huic generi subiectae sunt cohorta-

M = *AEH* 9 duo *om.* *H* 10 prima *L* crimeina *M* 14 fugiendis verberibus *M* 15 ut *add.* *Pearce* 20 alter *vulg.*: alterum *codd.* quid *M*: qui *L* 21 alii *om.* *M* 23 cognitionem *A corr.* *vulg.*: cognationem *M* 25 offici *sic HA* 26 quoi loco *A*: quoī *H*: quo in *E* 27 silva *vulg.*: illa *M*

tiones, obiurgationes, consolationes, miserationes omnisque
ad omnem animi motum et impulsio et, si ita res feret,
119 mitigatio. Explicatis igitur his generibus ac modis dis-
ceptationum omnium nihil sane ad rem pertinet, si qua
in re discrepavit ab Antoni divisione nostra partitio: eadem
sunt membra in utriusque disputatione, sed paulo secus
a me atque ab illo partita ac tributa. Nunc ad reliqua
progrediar meque ad meum munus pensumque revocabo.
Nam ex illis locis, quos exposuit Antonius, omnia sunt
ad quaeque genera quaestionum argumenta sumenda; sed
aliis generibus alii loci magis erunt apti; de quo non tam
quia longum est quam quia perspicuum est, dici nihil est
120 necesse. Ornatissimae sunt igitur orationes eae, quae
latissime vagantur et a privata [et a singulari] controversia
se ad universi generis vim explicandam conferunt et con-
vertunt, ut ei, qui audiant, natura et genere et universa re
cognita de singulis reis et criminibus et litibus statuere
121 possint. Hanc ad consuetudinem exercitationis vos,
adulescentes, est cohortatus Antonius atque a minutis
angustisque concertationibus ad omnem vim varietatemque
vos disserendi traducendos putavit; qua re non est pau-
corum libellorum hoc munus, ut ei, qui scripserunt de
dicendi ratione, arbitrantur, neque Tusculani atque huius
ambulationis antemeridianae aut nostrae posmeridianae
sessionis; non enim solum acuenda nobis neque pro-
cudenda lingua est, sed onerandum complendumque pectus
maximarum rerum et plurimarum suavitate, copia, varietate.
31 122 Nostra est enim—si modo nos oratores, si in civium dis-
ceptationibus, si in periculis, si in deliberationibus publicis

M = *AEH* 5 discrepavit *M*: discrepuit *L Non. vulg.* 6 utrisque disputationibus *L* 14 et a singulari *M*: ac singulari *L*: id est a singulari *maluit Friedrich*: a privata et *seclusit Kayser* 16 audiant *codd.*: audiunt *Schütz* naturae genere *M* 17 reis *vulg.*: rei *M*: rebus *Matthias* 23 arbitrati sunt *L vulg.* 24 promeridianae *codd. plurr.* 29 si in periculis, si in deliberationibus *om. M*

adhibendi auctores et principes sumus—nostra est, inquam, omnis ista prudentiae doctrinaeque possessio, in quam homines quasi caducam atque vacuam abundantes otio, nobis occupatis, involaverunt atque etiam aut inridentes oratorem, ut ille in Gorgia Socrates, cavillantur aut aliquid de oratoris arte paucis praecipiunt libellis eosque rhetoricos inscribunt, quasi non illa sint propria rhetorum, quae ab eisdem de iustitia, de officio, de civitatibus instituendis et regendis, de omni vivendi denique etiam de naturae ratione dicuntur. Quae quoniam iam aliunde non pos- 123
sumus, sumenda sunt nobis ab eis ipsis, a quibus expilati sumus; dum modo illa ad hanc civilem scientiam, quo pertinent et quam intuentur, transferamus, neque, ut ante dixi, omnem teramus in his discendis rebus aetatem; sed cum fontis viderimus, quos nisi qui celeriter cognorit, numquam cognoscet omnino, tum, quotienscumque opus erit, ex eis tantum, quantum res petet, hauriemus; nam neque 124
tam est acris acies in naturis hominum et ingeniis, ut res tantas quisquam nisi monstratas possit videre, neque tanta tamen in rebus obscuritas, ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo aspexerit. In hoc igitur tanto tam immensoque campo cum liceat oratori vagari libere atque ubicumque constiterit, consistere in suo, facile suppeditat omnis apparatus ornatusque dicendi; rerum enim copia 125
verborum copiam gignit; et, si est honestas in rebus ipsis, de quibus dicitur, exsistit ex re naturalis quidam splendor in verbis. Sit modo is, qui dicet aut scribet, institutus liberaliter educatione doctrinaque puerili et flagret studio et a natura adiuvetur et in universorum generum infinitis disceptationibus exercitatus ornatissimos scriptores oratoresque ad cognoscendum imitandumque delegerit, ne

M = *AEH* 1 adimendi *M* 3 qua . . . caduca . . . vacua *M* 9 denique . . . naturae *secl. Bake* 11 expilati *M vulg.* : exspoliati *m* 12 quae pertinent *M* 23 consistere *om. M* 25 verborum copiam *om. M* 31 ad cogn. *vulg.* : ad *om. M*

ille haud sane, quem ad modum verba struat et inluminet, a magistris istis requiret; ita facile in rerum abundantia ad orationis ornamenta sine duce natura ipsa, si modo est exercitata, delabitur.'

32
126 Hic Catulus 'di immortales,' inquit 'quantam rerum varietatem, quantam vim, quantam copiam, Crasse, complexus es quantisque ex angustiis oratorem educere ausus es et in maiorum suorum regno conlocare! Namque illos veteres doctores auctoresque dicendi nullum genus disputationis a se alienum putasse accepimus semperque esse in
127 omni orationis ratione versatos; ex quibus Elius Hippias, cum Olympiam venisset maxima illa quinquennali celebritate ludorum, gloriatus est cuncta paene audiente Graecia nihil esse ulla in arte rerum omnium quod ipse nesciret; nec solum has artis, quibus liberales doctrinae atque ingenuae continerentur, geometriam, musicam, litterarum cognitionem et poetarum atque illa, quae de naturis rerum, quae de hominum moribus, quae de rebus publicis dicerentur, *se tenere* sed anulum, quem haberet, pallium, quo amictus, soccos, quibus indutus esset, [se] sua manu confecisse.
128 Scilicet nimis hic quidem est progressus, sed ex eo ipso est coniectura facilis, quantum sibi illi oratores de praeclarissimis artibus appetierint, qui ne sordidiores quidem repudiarint. Quid de Prodico Cio, de Thrasymacho Calchedonio, de Protagora Abderita loquar? quorum unus quisque plurimum *ut* temporibus illis etiam de
129 natura rerum et disseruit et scripsit. Ipse ille Leontinus Gorgias, quo patrono, ut Plato voluit, philosopho succubuit orator, qui aut non est victus umquam a Socrate neque sermo ille Platonis verus est; aut, si est victus, eloquentior

M = *AEH* 1 haud *eO*: aut *codd.* 4 exercitata *codd.*: excitata *Schütz*: si modo est, excitabitur *Bake* delabitur *M*: labetur *vulg.* 11 Elius *vulg.*: et eius *Mγ* 13 paene audiente *vulg.*: saepe audientibus *M* 19 se tenere *addidit Kayser* 20 se *om. M* confecisset *M* 23 adpeterent *M* repudiarent *M* 26 ut *addidit Campe* 29 victus *om. M*

videlicet fuit et disertior Socrates et, ut tu appellas, copiosior et melior orator—sed hic in illo ipso Platonis libro de omni re, quaecumque in disceptationem quaestionemque vocetur, se copiosissime dicturum esse profitetur; isque princeps ex omnibus ausus est in conventu poscere qua de re quisque vellet audire; cui tantus honos habitus est a Graecia, soli ut ex omnibus Delphis non inaurata statua, sed aurea statueretur. Sed hi, quos nominavi, multique 130
praeterea summique dicendi doctores uno tempore fuerunt; ex quibus intellegi potest ita se rem habere, ut tu, Crasse, dicis, oratorisque nomen apud antiquos in Graecia maiore quadam vel copia vel gloria floruisse. Quo quidem magis 131
dubito tibine plus laudis an Graecis vituperationis statuam esse tribuendum: cum tu in alia lingua ac moribus natus occupatissima in civitate vel privatorum negotiis paene omnibus vel orbis terrae procuratione ac summi imperi gubernatione destrictus tantam vim rerum cognitionemque comprehenderis eamque omnem cum eius, qui consilio et oratione in civitate valeat, scientia atque exercitatione sociaris; illi nati in litteris ardentesque his studiis, otio vero diffluentes, non modo nihil acquisierint, sed ne relictum quidem et traditum et suum conservarint.' Tum 33 132
Crassus 'non in hac' inquit 'una, Catule, re, sed in aliis etiam compluribus distributione partium ac separatione magnitudines sunt artium deminutae. An tu existimas, cum esset Hippocrates ille Cous, fuisse tum alios medicos, qui morbis, alios, qui vulneribus, alios, qui oculis mederentur? Num geometriam Euclide aut Archimede, num musicam Damone aut Aristoxeno, num ipsas litteras Aristophane aut Callimacho tractante tam discerptas

M = *AEH*   2 ipso *om. M*   4 vocetur *Em* : revocetur *AH* : vocaretur *vulg.*   8 Sed *M* : Atque *L*   9 summi *L*   auctores *HE*[1]   10 ita *vulg.* : a *Mm*   13 plus *om. Mm*   16 imperi (*sic*) *A*   17 districtus *EL*   rerum *om. M*   23 in *om. M*   re *om. M*   24 quam pluribus *M*   30 discerptas *L vulg.* : discerpta *HA*[1] : discerptam *A*[2]*m*

fuisse, ut nemo genus universum complecteretur atque ut
133 alius aliam sibi partem in qua elaboraret seponeret? Equidem saepe hoc audivi de patre et de socero meo, nostros quoque homines, qui excellere sapientiae gloria vellent, omnia, quae quidem tum haec civitas nosset, solitos esse complecti. Meminerant illi Sex. Aelium; M'. vero Manilium nos etiam vidimus transverso ambulantem foro; quod erat insigne eum, qui id faceret, facere civibus suis omnibus consili sui copiam; ad quos olim et ita ambulantis et in solio sedentis domi sic adibatur, non solum ut de iure civili ad eos, verum etiam de filia conlocanda, de fundo emendo, de agro colendo, de omni denique aut officio aut
134 negotio referretur. Haec fuit P. Crassi illius veteris, haec Ti. Coruncani, haec proavi generi mei Scipionis prudentissimi hominis sapientia, qui omnes pontifices maximi fuerunt, ut ad eos de omnibus divinis atque humanis rebus referretur; eidemque in senatu et apud populum et in causis amicorum et domi et militiae consilium suum
135 fidemque praestabant. Quid enim M. Catoni praeter hanc politissimam doctrinam transmarinam atque adventiciam defuit? Num, quia ius civile didicerat, causas non dicebat? aut quia poterat dicere, iuris scientiam neglegebat? Utroque in genere et elaboravit et praestitit. Num propter hanc ex privatorum negotiis conlectam gratiam tardior in re publica capessenda fuit? Nemo apud populum fortior, nemo melior senator; et idem facile optimus imperator; denique nihil in hac civitate temporibus illis sciri discive potuit, quod ille non cum investigarit et scierit tum
136 etiam conscripserit. Nunc contra plerique ad honores

M = *AEH* 1 universorum *M*: universarum rerum *maluit Friedrich* 2 elaboret *AE* 32 6 Marcum *M* 8 facere *om. M* 12 de agro colendo *om. M* 13 referretur *A marg. vulg.*: repeteretur *H* 32: repperetur *E* 21 didicerat *vulg.*: non didicerat *codd.* 26 et idem *M*: idem *vulg.* facile *om. M* 27 illis *om. M*

adipiscendos et ad rem publicam gerendam nudi veniunt atque inermes, nulla cognitione rerum, nulla scientia ornati. Sin aliquis excellit unus e multis, effert se, si unum aliquid adfert, aut bellicam virtutem aut usum aliquem militarem; quae sane nunc quidem obsoleverunt; aut iuris scientiam, ne eius quidem universi; nam pontificium, quod est coniunctum, nemo discit; aut eloquentiam, quam in clamore et in verborum cursu positam putant; omnium vero bonarum artium, denique virtutum ipsarum societatem cognationemque non norunt. Sed ut ad Graecos referam orationem, **34** 137 quibus carere hoc quidem in sermonis genere non possumus —nam ut virtutis a nostris, sic doctrinae sunt ab illis exempla petenda—septem fuisse dicuntur uno tempore, qui sapientes et haberentur et vocarentur: hi omnes praeter Milesium Thalen civitatibus suis praefuerunt. Quis doctior eisdem temporibus illis aut cuius eloquentia litteris instructior fuisse traditur quam Pisistrati? qui primus Homeri libros confusos antea sic disposuisse dicitur, ut nunc habemus. Non fuit ille quidem civibus suis utilis, sed ita eloquentia floruit, ut litteris doctrinaque praestaret. Quid 138 Pericles? de cuius vi dicendi sic accepimus, ut, cum contra voluntatem Atheniensium loqueretur pro salute patriae severius, tamen id ipsum, quod ille contra popularis homines diceret, populare omnibus et iucundum videretur; cuius in labris veteres comici, etiam cum illi male dicerent (quod tum Athenis fieri licebat), leporem habitasse dixerunt tantamque in eodem vim fuisse, ut in eorum mentibus, qui audissent, quasi aculeos quosdam relinqueret. At hunc non declamator aliqui ad clepsydram latrare docuerat, sed, ut

M = *AEH* 5 obsoleverunt *L vulg.* : absoluerunt *M* 6 pontificum H^1Am 9 cognationemque *H corr.* 32 : cogitationemque *M* 11 hoc *M* : in hoc *L* 12 virtutis *L* : virtutes *M* 13 petendae H^2A^2m : petendo H^1A^1E : exempla repetenda *L vulg.* 17 traditur *om. M* 19 ita *om. M* 21 vi dicendi *lo* : dicendi vi *m* : dicendi copia *L vulg.* : dicendi *M* cum *om. M* 24 diceret *L* : doceret *M* 25 libris *Mm* 27 eo *L* 29 declamator *M* : clamator *L vulg.* aliqui *AE* : aliquis *vulg.*

34 138 accepimus, Clazomenius ille Anaxagoras vir summus in maximarum rerum scientia: itaque hic doctrina, consilio, eloquentia excellens quadraginta annis praefuit Athenis et
139 urbanis eodem tempore et bellicis rebus. Quid Critias? quid Alcibiades? civitatibus quidem suis non boni, sed certe docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant disputationibus eruditi? Quis Dionem Syracosium doctrinis omnibus expolivit? Non Plato? Atque eum idem ille non linguae solum, verum etiam animi ac virtutis magister ad liberandam patriam impulit, instruxit, armavit. Aliisne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato, aliis Isocrates clarissimum virum Timotheum Cononis praestantissimi imperatoris filium, summum ipsum imperatorem hominemque doctissimum? aut aliis Pythagorius ille Lysis Thebanum Epaminondam, haud scio an summum virum unum omnis Graeciae? aut Xenophon Agesilaum? aut Philolaus Archytam Tarentinum? aut ipse Pythagoras totam illam veterem Italiae Graeciam, quae quondam magna voci-
35 140 tata est? Equidem non arbitror; sic enim video, unam quandam omnium rerum, quae essent homine erudito dignae atque eo, qui in re publica vellet excellere, fuisse doctrinam; quam qui accepissent, si eidem ingenio ad pronuntiandum valuissent et se ad dicendum quoque non repugnante natura
141 dedissent, eloquentia praestitisse. Itaque ipse Aristoteles cum florere Isocratem nobilitate discipulorum videret, quod [ipse] suas disputationes a causis forensibus et civilibus ad inanem sermonis elegantiam transtulisset, mutavit repente totam formam prope disciplinae suae versumque quendam Philoctetae paulo secus dixit: ille enim turpe sibi ait esse tacere, cum barbaros, hic autem, cum Isocratem pateretur dicere; itaque ornavit et inlustravit doctrinam illam omnem

M = AEH 3 annis *Mm* : annos *L* 14 Lysis '*hoc nomen num in aliquo libro exstet dubito*' *Ellendt* : Lysias *M* 25 quod . . . transtulisset *damnat Ellendt* 26 ipse *seclusit Friedrich* : ille *maluit Schütz* : is *Piderit* 29 de Philocteta *L vulg.*

rerumque cognitionem cum orationis exercitatione con-
iunxit. Neque vero hoc fugit sapientissimum regem
Philippum, qui hunc Alexandro filio doctorem accierit,
a quo eodem ille et agendi acciperet praecepta et eloquendi.
Nunc sive qui volet, eum philosophum, qui copiam nobis 142
rerum orationisque tradat, per me appellet oratorem licet;
sive hunc oratorem, quem ego dico sapientiam iunctam
habere eloquentiae, philosophum appellare malet, non
impediam; dum modo hoc constet, neque infantiam eius,
qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat, neque
inscientiam illius, cui res non suppetat, verba non desint,
esse laudandam; quorum si alterum sit optandum, malim
equidem indisertam prudentiam quam stultitiam loquacem;
sin quaerimus quid unum excellat ex omnibus, docto oratori 143
palma danda est; quem si patiuntur eundem esse philo-
sophum, sublata controversia est; sin eos diiungent, hoc
erunt inferiores, quod in oratore perfecto inest illorum
omnis scientia, in philosophorum autem cognitione non
continuo inest eloquentia; quae quamvis contemnatur ab
eis, necesse est tamen aliquem cumulum illorum artibus
adferre videatur.' Haec cum Crassus dixisset, parumper et
ipse conticuit et a ceteris silentium fuit.

Tum Cotta 'equidem,' inquit 'Crasse, non possum queri, 36 144
quod mihi videare aliud quiddam, id quod non susceperis,
disputasse; plus enim aliquanto attulisti, quam tibi erat
tributum a nobis ac denuntiatum; sed certe ut eae partes
fuerunt tuae, de inlustranda oratione ut diceres, et eras ipse
iam ingressus atque in quattuor partis omnem orationis

M = *AEH* 4 agendi *om.* *M* 8 malet *A* : malit *HL* : mallet *E* 14 si *M* 19 quamvis *L vulg.* : quamquam *M* contemnatur *codd. vulg.* : condemnatur *Nonius* 21 et *om.* *M* 22 et a cet. *L* : et cet *M* : et . . . fuit *seclusit Friedrich* 24 id quod non *H* : quod non id *AE* : et non id quod *L vulg.* 25 erat *codd.* : esset *L vulg.* 26 tributum *M* : attributum *mPO* ac denuntiatum *om. Mm* : *eiecit Lambinus* ut *om.* *L* : et *vulg.* 27 erat *Mlo* 28 orationem *Mloe*

laudem discripseras, cum de duabus primis nobis quidem satis, sed, ut ipse dicebas, celeriter exigueque dixisses, duas tibi reliquas feceras, quem ad modum primum ornate, deinde
145 etiam apte diceremus: quo cum ingressus esses, repente te quasi quidam aestus ingeni tui procul a terra abripuit atque in altum a conspectu paene omnium abstraxit; omnem enim rerum scientiam complexus non tu quidem eam nobis tradidisti; neque enim fuit tam exigui temporis; sed apud hos quid profeceris nescio, me quidem in Academiam totum compulisti. In qua velim sit illud, quod saepe posuisti, ut non necesse sit consumere aetatem atque ut possit is illa omnia cernere, qui tantum modo aspexerit; sed etiam si est aliquando spissius aut si ego sum tardior, profecto numquam conquiescam neque defatigabor ante, quam illorum ancipitis vias rationesque et pro omnibus et
146 contra omnia disputandi percepero.' Tum Caesar 'unum' inquit 'me ex tuo sermone maxime, Crasse, commovit, quod eum negasti, qui non cito quid didicisset, umquam omnino posse perdiscere; ut mihi non sit difficile periclitari et aut statim percipere ista, quae tu verbis ad caelum extulisti, aut, si non potuerim, tempus non perdere, cum
147 tamen his nostris possim esse contentus.' Hic Sulpicius 'ego vero,' inquit 'Crasse, neque Aristotelem istum neque Carneadem nec philosophorum quemquam desidero. Vel me licet existimes desperare ista posse perdiscere vel, id quod facio, contemnere; mihi rerum forensium et communium vulgaris haec cognitio satis magna est ad eam, quam specto, eloquentiam; ex qua ipsa tamen permulta nescio; quae tum denique, cum causa aliqua, quae a me dicenda est, desiderat, quaero. Quam ob rem, nisi forte es

M = *AEH*   1 cumque duabus *M*: cumque de duabus *L*   2 dicebas *om.* *M*   4 te *om.* *M*   5 arripuit *M*   7 tu *om.* *M*   9 Academia *M*   12 posset *M*   13 aliquando *M*: aliquanto *L vulg.*   15 rationis et *L*   18 unquam *M vulg.*: nunquam *lo Kayser*   20 istud quod *m*   21 si potuerim *M*   25 vel *L vulg.*: ut *M*   30 ob rem *L vulg.*: omnem *M*

iam defessus et si tibi non graves sumus, refer ad illa te, quae ad ipsius orationis laudem splendoremque pertinent; quae ego ex te audire volui, non ut desperarem me eloquentiam consequi posse, sed ut aliquid addiscerem.' Tum 37 148 Crassus 'pervulgatas res requiris' inquit 'et tibi non incognitas, Sulpici: quis enim de isto genere non docuit, non instituit, non scriptum etiam reliquit? Sed geram morem et ea dumtaxat, quae mihi nota sunt, breviter exponam tibi; censebo tamen ad eos, qui auctores et inventores sunt harum sane minutarum rerum, revertendum.

Omnis igitur oratio conficitur ex verbis; quorum primum 149 nobis ratio simpliciter videnda est, deinde coniuncte. Nam est quidam ornatus orationis, qui ex singulis verbis est; alius, qui ex continuatis [coniunctis] constat. Ergo utimur verbis aut eis, quae propria sunt et certa quasi vocabula rerum, paene una nata cum rebus ipsis; aut eis, quae transferuntur et quasi alieno in loco conlocantur; aut eis, quae novamus et facimus ipsi. In propriis igitur est [verbis] 150 illa laus oratoris, ut abiecta atque obsoleta fugiat, lectis atque inlustribus utatur, in quibus plenum quiddam et sonans inesse videatur. Sed in hoc verborum genere propriorum dilectus est habendus quidam atque is aurium quodam iudicio ponderandus est; in quo consuetudo etiam bene loquendi valet plurimum. Itaque hoc, quod vulgo 151 de oratoribus ab imperitis dici solet 'bonis hic verbis,' aut 'aliquis non bonis utitur,' non arte aliqua perpenditur, sed quodam quasi naturali sensu iudicatur: in quo non magna laus est vitare vitium, quamquam est magnum, verum tamen hoc quasi solum quoddam atque fundamentum est, verborum usus et copia bonorum. Sed quid ipse aedificet 152

M = *AEH*   11 *In A altera in E recens manus incipit*   14 ex tenuatis *HA* 32   coniunctis *M seclusit Kayser*: coniunctisque *L vulg.*   utimur *Mγ*: utemur *L vulg.*   18 verbis *om. M*   19 atque obs. *Lε vulg.*: et obs. *H*[1]: aut obs. *M*   21 Scilicet *maluit Stangl*   24 Itaque *M*: Etiam *L vulg.*: Atque ε

orator et in quo adiungat artem, id esse nobis quaerendum
38 [atque explicandum] videtur. Tria sunt igitur in verbo simplici, quae orator adferat ad inlustrandam atque exornandam orationem: aut inusitatum verbum aut novatum
153 aut translatum. Inusitata sunt prisca fere ac vetustate ab usu cotidiani sermonis iam diu intermissa, quae sunt poetarum licentiae liberiora quam nostrae; sed tamen raro habet etiam in oratione poeticum aliquod verbum dignitatem. Neque enim illud fugerim dicere, ut Caelius 'qua tempestate Poenus in Italiam venit,' nec 'prolem' aut 'subolem' aut 'effari' aut 'nuncupare' aut, ut tu soles, Catule, 'non rebar' aut 'opinabar'; aut alia multa, quibus loco positis
154 grandior atque antiquior oratio saepe videri solet. Novantur autem verba, quae ab eo, qui dicit, ipso gignuntur ac fiunt, vel coniungendis verbis, ut haec:

tum pavor sapientiam omnem mi exanimato expectorat.
num non vis huius me versutiloquas malitias . . .

videtis enim et 'versutiloquas' et 'expectorat' ex coniunctione facta esse verba, non nata; sed saepe vel sine coniunctione verba novantur ut 'ille senius desertus,' ut 'di
155 genitales,' ut 'bacarum ubertate incurvescere.' Tertius ille modus transferendi verbi late patet, quem necessitas genuit inopia coacta et angustiis, post autem iucunditas delectatioque celebravit. Nam ut vestis frigoris depellendi causa reperta primo, post adhiberi coepta est ad ornatum etiam corporis et dignitatem, sic verbi translatio instituta est inopiae causa, frequentata delectationis. Nam gemmare

M = *AEH* 1 a nobis *vulg.* 2 atque explicandum *om. M* 5 ac vetustate *Am*: ac vetusta *H*: vetusta et *P*: ac vetusta et *O*ε 9 Laelius *codd.*: Celius ε 11 fari *L vulg. Quint.* viii. 3. 27 12 verebar *Mme* '*fortasse verior est scriptura*' *Ellendt* aut alia *M*: et alia *L* 16 exanimato *om. H* expectarat *Am* 17 an non novisti huius *Ribbeck* 19 Vel saepe *L vulg.* 20 verba novantur *del. Lambinus* sensus *L*ε *alii* desertus *om.* 32 *oe vulg.*: disertus H^2*L*ε vidi *L*ε 21 ut *om. M* vacarum *HAe*: baccarum *L* incurvascere *H*: incurbescere *A*: incurviscere *Nonius* 22 verbi late *vulg.*: veritate *M*: varietate *loe.* 23 acta *M* 27 frequentia *M*

vitis, luxuriem esse in herbis, laetas segetes etiam rustici
dicunt. Quod enim declarari vix verbo proprio potest, id
translato cum est dictum, inlustrat id, quod intellegi
volumus, eius rei, quam alieno verbo posuimus, similitudo.
Ergo haec translationes quasi mutuationes sunt, cum quod 156
non habeas aliunde sumas, illae paulo audaciores, quae
non inopiam indicant, sed orationi splendoris aliquid arces-
sunt; quarum ego quid vobis aut inveniendi rationem aut 39
genera ponam? [Similitudinis est ad verbum unum con- 157
tracta brevitas, quod verbum in alieno loco tamquam in
suo positum si agnoscitur, delectat, si simile nihil habet,
repudiatur]; sed ea transferri oportet, quae aut clariorem
faciunt rem, ut illa omnia:

inhorrescit mare,
tenebrae conduplicantur, noctisque et nimbum occaecat
nigror,
flamma inter nubis coruscat, caelum tonitru contremit,
grando mixta imbri largifico subita praecipitans cadit,
undique omnes venti erumpunt, saevi exsistunt turbines,
fervit aestu pelagus:

omnia fere, quo essent clariora, translatis per similitudinem
verbis dicta sunt; aut quo significatur magis res tota sive 158
facti alicuius sive consili, ut ille, qui occultantem consulto,
ne id, quod ageretur, intellegi posset, duobus translatis
verbis similitudine ipsa indicat:

quandoquidem is se circum vestit dictis, saepit se dolo.

Non numquam etiam brevitas translatione conficitur, ut illud
'si telum manu fugit': imprudentia teli missi brevius pro-
priis verbis exponi non potuit, quam est uno significata

M — *AEH* 5 haec *Am*: hae *vulg.* 7 indicant *codd. fere omnes*: vindicant *codd. Lg. non nulli* arcessunt *sive* accersunt *vulg.*: arcesserunt *M* 9 Similitudinis . . . repudiatur *inci. Sorof* 11 agnosceetur *Lε* 18 largifico *codd.*: largifluo *edd. vett. vulg.* 22 sive facti *HA marg.*: si facti *A lo* 32 26 is se *Pearce*: iste *codd.* vestet *M* saepe *M* se dolo *Osann*: sedulo *codd.* 28 emissi *L vulg.* 29 exponi *M*: exprimi *vulg.*

159 translato. Hoc in genere persaepe mihi admirandum videtur quid sit, quod omnes translatis et alienis magis delec-
40 tentur verbis quam propriis et suis. Nam si res suum nomen et vocabulum proprium non habet, ut pes in navi, ut nexum, quod per libram agitur, ut in uxore divortium, necessitas cogit, quod non habeas, aliunde sumere; sed in suorum verborum maxima copia tamen homines aliena
160 multo magis, si sunt ratione translata, delectant. Id accidere credo, vel quod ingeni specimen est quoddam transilire ante pedes posita et alia longe repetita sumere; vel quod is, qui audit, alio ducitur cogitatione neque tamen aberrat, quae maxima est delectatio; vel quod in singulis verbis res ac totum simile conficitur; vel quod omnis translatio, quae quidem sumpta ratione est, ad sensus ipsos admovetur,
161 maxime oculorum, qui est sensus acerrimus. Nam et odor urbanitatis et mollitudo humanitatis et murmur maris et dulcitudo orationis sunt ducta a ceteris sensibus; illa vero oculorum multo acriora, quae paene ponunt in conspectu animi, quae cernere et videre non possumus. Nihil est enim in rerum natura, cuius nos non in aliis rebus possimus uti vocabulo et nomine. Unde enim simile duci potest, potest autem ex omnibus, indidem verbum unum, quod similitudinem continet, translatum lumen adferet orationi.
162 Quo in genere primum est fugienda dissimilitudo: 'caeli ingentes fornices'; quamvis sphaeram in scaenam, ut dicitur, attulerit Ennius, tamen in sphaera fornicis similitudo inesse non potest.

Vive, Ulixes; dum licet:
oculis postremum lumen radiatum rape!

M = *AEH* 1 Atque hoc *L* 2 delectantur *Lε* 4 spes *Mγ* 7 tamen inopia *M* 9 quoddam *L vulg.*: quiddam *Mγ Lagg. plur.* 10 posita et *Lε*: positū et *H*: positae *A*: posita *m* petita *Bake* 12 in *om. L* 15 maximeque ad *L* 17 dulcedo *m* rationis *M* 20 cuius *L vulg.*: atque huius *M* possumus *MP* 21 Unde *vulg.*: eundem *M* potest *om. M* 23 adferet *H*: adferre *codd.* 29 rape *om. M*

non dixit 'pete' non 'cape,'—haberet enim moram sperantis diutius esse victurum—sed 'rape': est hoc verbum ad id aptatum, quod ante dixerat, 'dum licet.' Deinde videndum 41 163
est ne longe simile sit ductum: 'Syrtim' patrimoni, 'scopulum' libentius dixerim; 'Charybdim' bonorum, 'voraginem' potius; facilius enim ad ea, quae visa, quam ad illa, quae audita sunt, mentis oculi feruntur; et quoniam haec vel summa laus est in verbis transferendis, ut sensum feriat id, quod translatum sit, fugienda est omnis turpitudo earum rerum, ad quas eorum animos, qui audient, trahet similitudo. Nolo dici morte Africani 'castratam' esse rem publicam, 164
nolo 'stercus curiae' dici Glauciam; quamvis sit simile, tamen est in utroque deformis cogitatio similitudinis; nolo esse aut maius, quam res postulet: 'tempestas comissationis'; aut minus: 'comissatio tempestatis'; nolo esse verbum angustius id, quod translatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum:

quidnam est, obsecro? Quid te adirier abnutas?

melius esset vetas, prohibes, absterres; quoniam ille dixerat:

ilico istic,
ne contagio mea bonis umbrave obsit....

Atque etiam, si vereare, ne paulo durior translatio esse 165
videatur, mollienda est praeposito saepe verbo; ut si olim, M. Catone mortuo, 'pupillum' senatum quis relictum diceret, paulo durius; sin, 'ut ita dicam, pupillum,' aliquanto mitius: etenim verecunda debet esse translatio, ut deducta esse in alienum locum, non inrupisse, atque ut

M = *AEH* 1 pete sed cape *M*: cape non pete *Lϵ* 2 victurum *om. M* est hoc verbum *Friedrich*: hoc verbum *M*: hoc verbum est *L* ad id adeptum *M* 7 mentis *Lϵ*: eis *M* feruntur *Lϵ*: ferentur *M* 8 verbi transferendi *Lϵ vulg.* 9 est *om. M* 10 audient *A*: audiunt *HLϵ vulg.* trahit *Lϵ* 16 quam fuisset *om. M* 17 illum *M* 18 adirier *Vahlen*: adiri *L*: quod te abire *M* 19 esse tu eas *M* (*H* esset . . . ueas) 23 preposito *L*: prepositio *M* 24 pupillum (*addito in margine* orbum) *A*: orbum *m* 27 irruisse *Lϵ vulg.*

— 166 precario, non vi, venisse videatur. Modus autem nullus est florentior in singulis verbis neque qui plus luminis adferat orationi; nam illud, quod ex hoc genere profluit, non est in uno verbo translato, sed ex pluribus continuatis conectitur, ut aliud dicatur, aliud intellegendum sit:

neque me patiar
iterum ad unum scopulum ut olim classem Achivom
offendere.

atque illud,

erras, erras; nam exsultantem te et praefidentem tibi
repriment validae legum habenae atque imperi insistent
iugo.

167 Sumpta re simili verba illius rei propria deinceps in rem
42 aliam, ut dixi, transferuntur. Est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est; etenim hoc fere genere fiunt ea, quae dicuntur aenigmata; non est autem in verbo modus hic, sed in oratione, id est, in continuatione verborum. Ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quandam fabricationem habet [sed in oratione]:

Africa terribili tremit horrida terra tumultu;

[pro Afris est sumpta Africa,] neque factum est verbum, ut 'mare saxifragis undis'; neque translatum, ut 'mollitur mare'; sed ornandi causa proprium proprio commutatum:

desine, Roma, tuos hostis . . . .

et

testes sunt campi magni . . . .

Gravis est modus in ornatu orationis et saepe sumendus;

M = *AEH* 2 nec qui *L vulg.*: quam quae *A*: quae qui *HA marg.* 3 afferant *A* 5 aut *A* 6 patior *L* 7 iterum *om. M* aduncum scopulum ut olim *Ribbeck*: ad unum scopulum et telum *M* 10 erras *semel M* nam et vidente te *M* praefidente *M*: praesidente *ee*: praesidentem *mL* 13 simplici *H*: simili in *P* eius *L* 14 referuntur *M* ornam̄ *H*: ornamen *A* 15 ex hoc genere *L vulg.* 19 sed in oratione *delevit Schütz* 20 terribilis *M* 21 pro A. . . . Africa *secl. Bake* 24 hos (*cum spatio viii litterarum*) *A* 25 et *om. codd.*

ex quo genere haec sunt, Martem belli esse communem, Cererem pro frugibus, Liberum appellare pro vino, Neptunum pro mari, curiam pro senatu, campum pro comitiis, togam pro pace, arma ac tela pro bello; quo item in genere 168
et virtutes et vitia pro ipsis, in quibus illa sunt, appellantur: 'luxuries quam in domum inrupit,' et 'quo avaritia penetravit'; aut 'fides valuit, iustitia confecit.' Videtis profecto genus hoc totum, cum inflexo immutatoque verbo res eadem enuntiatur ornatius; cui sunt finitima illa minus ornata, sed tamen non ignoranda, cum intellegi volumus aliquid aut ex parte totum, ut pro aedificiis cum parietes aut tecta dicimus; aut ex toto partem, ut cum unam turmam equitatum populi Romani dicimus; aut ex uno pluris:

> at Romanus homo, tamenetsi res bene gesta est
> corde suo trepidat;

aut cum ex pluribus intellegitur unum:

> nos sumus Romani, qui fuimus ante Rudini;

aut quocumque modo, non ut dictum est, in eo genere intellegitur, sed ut sensum est. Abutimur saepe etiam 43 169
verbo non tam eleganter quam in transferendo, sed etiam si licentius, tamen interdum non impudenter; ut cum grandem orationem pro longa, minutum animum pro parvo dicimus. Verum illa videtisne esse non verbi, sed orationis, quae ex pluribus, ut exposui, translationibus conexa sunt? haec autem, quae aut immutata esse dixi aut aliter intellegenda ac dicerentur, sunt translata quodam modo. Ita fit, ut 170
omnis singulorum verborum virtus atque laus tribus exsistat ex rebus: si aut vetustum verbum sit, quod tamen consuetudo ferre possit; aut factum vel coniunctione vel novitate, in quo item est auribus consuetudinique parcendum; aut

M = *AEH* 5 virtus *M* vita *Mϵ* 8 verbo *om.* *M* 9 cui 32 *vulg.*: quo *Mϵ*: cum *L* 13 equitum *Lϵ* 18 fuimus *codd.*: fuvimus *Lambinus* 23 pro magna *L vulg.* 24 Vera *L* cum ex *Am* 25 posui *H*

translatum, quod maxime tamquam stellis quibusdam notat et illuminat orationem.

171 Sequitur continuatio verborum, quae duas res maxime, conlocationem primum, deinde modum quendam formamque desiderat. Conlocationis est componere et struere verba sic, ut neve asper eorum concursus neve hiulcus sit, sed quodam modo coagmentatus et levis; in quo lepide soceri mei persona lusit is, qui elegantissime id facere potuit, Lucilius:

> quam lepide λέξεις compostae! ut tesserulae omnes
> arte pavimento atque emblemate vermiculato.

Quae cum dixisset in Albucium inludens, ne a me quidem abstinuit:

> Crassum habeo generum, ne rhetoricoterus tu sis.

Quid ergo? Iste Crassus, quoniam eius abuteris nomine, quid efficit? Illud quidem; scilicet, ut ille vult et ego vellem, melius aliquanto quam Albucius: verum in me

172 quidem lusit ille, ut solet. Sed est tamen haec conlocatio conservanda verborum, de qua loquor; quae vinctam orationem efficit, quae cohaerentem, quae levem, quae aequabiliter fluentem; id adsequemini, si verba extrema cum consequentibus primis ita iungentur, ut neve aspere concurrant

44

173 neve vastius diducantur. Hanc diligentiam subsequitur modus etiam et forma verborum, quod iam vereor ne huic Catulo videatur esse puerile; versus enim veteres illi in hac soluta oratione propemodum, hoc est, numeros quosdam nobis esse adhibendos putaverunt: interspirationis enim,

M = *AEH* 2 illustrat orationem (*marg.* notat et) *A*, *unde* illustrat et notat *m* 6 asperiorum *A* 32: asperior *mε* 7 lepide *L vulg.*: lepidis *H*: lepidi *A*: lepidi in *ε*: lepide in *Ernesti* 9 Lucilius *vulg.*: L. *M* 10 lexis (*Orat.* 44. 149 *Nonius*): ex is *A*: ex iis *H*: ex his *mε*: sinthesis *L* compostae 32: composite *ALm* 14 rhetorico teros *Lε* tu sis $P^2\epsilon$: tuses *L* nerhetorico te rustus eis *A* *Redeunt A vetus et E* 16 idem illud scilicet *L vulg.* voluit *L* 19 vinctam *Ernesti*: iunctam *codd.* 21 id *om.* HP^1 verba *om. M* 22 iungetis *L* 23 ne vastius *M* 26 hoc est *L*: hoc *M* 27 enim *om. M*

non defetigationis nostrae neque librariorum notis, sed
verborum et sententiarum modo interpunctas clausulas in
orationibus esse voluerunt; idque princeps Isocrates in-
stituisse fertur, ut inconditam antiquorum dicendi con-
suetudinem delectationis atque aurium causa, quem ad
modum scribit discipulus eius Naucrates, numeris astrin-
geret. Namque haec duo musici, qui erant quondam idem 174
poetae, machinati ad voluptatem sunt, versum atque cantum,
ut et verborum numero et vocum modo delectatione vin-
cerent aurium satietatem. Haec igitur duo, vocis dico
moderationem et verborum conclusionem, quoad orationis
severitas pati posset, a poetica ad eloquentiam traducenda
duxerunt. In quo illud est vel maximum, quod versus in 175
oratione si efficitur coniunctione verborum, vitium est, et
tamen eam coniunctionem sicuti versum numerose cadere
et quadrare et perfici volumus. Neque est ex multis res
una, quae magis oratorem ab imperito dicendi ignaroque
distinguat, quam quod ille rudis incondite fundit quantum
potest et id, quod dicit, spiritu, non arte determinat, orator
autem sic inligat sententiam verbis, ut eam numero quodam
complectatur et astricto et soluto. Nam cum vinxit forma 176
et modis, relaxat et liberat immutatione ordinis, ut verba
neque adligata sint quasi certa aliqua lege versus neque
ita soluta, ut vagentur. Quonam igitur modo tantum 45
munus insistemus ut arbitremur nos hanc vim numerose
dicendi consequi posse? Non est res tam difficilis quam
necessaria; nihil est enim tam tenerum neque tam flexibile
neque quod tam facile sequatur quocumque ducas quam
oratio. Ex hac versus, ex hac eadem dispares numeri 177

M = *AEH* 1 liberiorum *M* 5 quae ad *M* 6 discipulum *M*: Naucratem *M* 11 et *om.* *M* 12 possit *L* traducendam *M* 13 vel *om.* *M* 15 eam *vulg.*: etiam *M* cadere *vulg.*: sedere *M* 16 est *om.* *M* multis rebus res *maluit Stangl* 18 quantum potest *om.* *M* 24 solut *A*: soluet *E*: soluit *m* tantum *om.* *M* 26 tam necessaria *M*

conficiuntur; ex hac haec etiam soluta variis modis multorumque generum oratio; non enim sunt alia sermonis, alia contentionis verba, neque ex alio genere ad usum cotidianum, alio ad scaenam pompamque sumuntur; sed ea nos cum iacentia sustulimus e medio, sicut mollissimam ceram ad nostrum arbitrium formamus et fingimus. Itaque *ut* tum graves sumus, tum subtiles, tum medium quiddam tenemus: sic institutam nostram sententiam sequitur orationis genus idque ad omnem aurium voluptatem et
178 animorum motum mutatur et vertitur. Sed ut in plerisque rebus incredibiliter hoc natura est ipsa fabricata, sic in oratione, ut ea, quae maximam utilitatem in se continerent, plurimum eadem haberent vel dignitatis vel saepe etiam venustatis. Incolumitatis ac salutis omnium causa videmus hunc statum esse huius totius mundi atque naturae, rotundum ut caelum terraque ut media sit eaque sua vi nutuque teneatur, sol ut eam circum feratur, ut accedat ad brumale signum et inde sensim ascendat in diversam partem; ut luna accessu et recessu [suo] solis lumen accipiat; ut eadem spatia quinque stellae dispari motu cursuque conficiant.
179 Haec tantam habent vim, paulum ut immutata cohaerere non possint, tantam pulchritudinem, ut nulla species ne cogitari quidem possit ornatior. Referte nunc animum ad hominum vel etiam ceterarum animantium formam et figuram. Nullam partem corporis sine aliqua necessitate adfictam totamque formam quasi perfectam reperietis arte,
46 non casu. Quid in eis arboribus? in quibus non truncus, non rami, non folia sunt denique nisi ad suam retinendam

M = *AEH* 1 haec *om.* *M* 3 genere H^1 : genera *M* 6 ceram *om.* *M* formam *H* et *om.* *M* 7 ut *add.* *Schütz* gravissimus *M* suptilis *M* 9 ad omnem rationem et aurium *L vulg.* 10 utatur ex *M* 17 sol ad eam circum *M* : sol ut circum *L vulg.* 19 lunā *AE* suo *om.* *M* conspiciat *M* 26 affictam *L vulg.* : adfectum *M* 27 eis *M* : his *L* : *om.* *vulg.*

conservandamque naturam, nusquam tamen est ulla pars nisi venusta. Linquamus naturam artisque videamus. Quid 180
tam in navigio necessarium quam latera, quam cavernae, quam prora, quam puppis, quam antennae, quam vela, quam mali? quae tamen hanc habent in specie venustatem, ut non solum salutis, sed etiam voluptatis causa inventa esse videantur. Columnae templa et porticus sustinent; tamen habent non plus utilitatis quam dignitatis: Capitoli fastigium illud et ceterarum aedium non venustas, sed necessitas ipsa fabricata est; nam, cum esset habita ratio, quem ad modum ex utraque tecti parte aqua delaberetur, utilitatem templi fastigi dignitas consecuta est; ut, etiam si in caelo Capitolium statueretur, ubi imber esse non posset, nullam sine fastigio dignitatem habiturum fuisse videatur.
Hoc in omnibus item partibus orationis evenit, ut utilita- 181
tem ac prope necessitatem suavitas quaedam et lepos consequatur; clausulas enim atque interpuncta verborum animae interclusio atque angustiae spiritus attulerunt: id inventum ita est suave, ut, si cui sit infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare verba nolimus; id enim auribus nostris gratum est [inventum], quod hominum lateribus non
tolerabile solum, sed etiam facile esse posset. Longissima 47 182
est igitur complexio verborum, quae volvi uno spiritu potest; sed hic naturae modus est, artis alius. Nam cum sint numeri plures, iambum et trochaeum frequentem segregat ab oratore Aristoteles, Catule, vester, qui natura tamen incurrunt ipsi in orationem sermonemque nostrum; sed sunt insignes percussiones eorum numerorum et minuti pedes. Qua re primum ad heroum nos [dactylici et anapaesti spondi pedem] invitat: in quo impune progredi licet

M = *AEH* 1 nusquam . . . naturam *om. M* 4 antemna *M* quam vela *om. M* 9 et *om. M* 10 esset *L vulg.* : est *M* 12 fasti *M* 14 fuisse *M* : esse *vulg.* 21 inventum *del. Purgold* 23 possit *L* 24 alius nam *om. M* 25 frequenter H^1 32 29 dactyli *L* spondi AE^2 : et spondi *H* : et spondei *e* : spondei *cett.* dact. . . . spond. *secl. Madvig* 30 pedem *del. Ellendt* immutat *L*

duo dumtaxat pedes aut paulo plus, ne plane in versum aut
similitudinem versus incidamus. ‘Altae sunt geminae, qui-
bus.’ Hi tres [heroi] pedes in principia continuandorum
183 verborum satis decore cadunt. Probatur autem ab eodem
illo maxime paean, qui est duplex: nam aut a longa oritur,
quam tres breves consequuntur, ut haec verba ‘desinite,
incipite, comprimite,’ aut a brevibus deinceps tribus, ex-
trema producta atque longa, sicut illa sunt ‘domuerant,
sonipedes’; atque illi philosopho ordiri placet a superiore
paeane, posteriore finire; est autem paean hic posterior non
syllabarum numero, sed aurium mensura, quod est acrius
iudicium et certius, par fere cretico, qui est ex longa et brevi
et longa: ut

Quid petam praesidi, aut exsequar? quove nunc . . .

A quo numero exorsus est Fannius: ‘si, Quirites, minas
illius.’ Hunc ille clausulis aptiorem putat, quas vult longa
48 184 plerumque syllaba terminari. Neque vero haec tam acrem
curam diligentiamque desiderant, quam est illa poetarum;
quos necessitas cogit et ipsi numeri ac modi sic verba versu
includere, ut nihil sit ne spiritu quidem minimo brevius aut
longius, quam necesse est. Liberior est oratio et plane, ut
dicitur, sic est vere soluta, non ut fugiat tamen aut erret, sed
ut sine vinculis sibi ipsa moderetur. Namque ego illud
adsentior Theophrasto, qui putat orationem, quae quidem
sit polita atque facta quodam modo, non astricte, sed re-
185 missius numerosam esse oportere. Etenim, sicut ille suspi-
catur, et ex istis modis, quibus hic usitatus versus efficitur,
post anapaestus, procerior quidam numerus, effloruit, inde
ille licentior et divitior fluxit dithyrambus, cuius membra

M = *AEH* 2 Altae *M*: Aliae *L vulg.*: Arae *Ellendt*: Valvae *Maehly* 3 heroi *secl. Madvig* 4 verborum *om. M* 5 paean *M*: pean *mL*: peon *e*: paeon *vulg.* 7 a *om. M* 9 ordiri *L vulg.*: oratori *M* 11 finiri. Is autem *L* 13 ut *om. M* 15 ‘*Ennius nomen librariis notius plerosque libros occupavit*’ *Ellendt* 22 terreat *M* 25 fracta *M* 27 et ex istis *M*: ex illis *L*: ex istis *vulg.*

et pedes, ut ait idem, sunt in omni locupleti oratione diffusa; et, si numerosum est in omnibus sonis atque vocibus, quod habet quasdam impressiones et quod metiri possumus intervallis aequalibus, recte genus hoc numerorum, dum modo ne continui sint, in orationis laude ponitur. Nam si rudis et impolita putanda est illa sine intervallis loquacitas perennis et profluens, quid est aliud causae cur repudietur, nisi quod hominum auribus vocem natura modulatur ipsa? Quod fieri, nisi inest numerus in voce, non potest. Numerus autem in continuatione nullus est; distinctio et 186
aequalium aut saepe variorum intervallorum percussio numerum conficit, quem in cadentibus guttis, quod intervallis distinguuntur, notare possumus, in amni praecipitante non possumus. Quod si continuatio verborum haec soluta multo est aptior atque iucundior, si est articulis membrisque distincta, quam si continuata ac producta, membra illa modificata esse debebunt; quae si in extremo breviora sunt, infringitur ille quasi verborum ambitus; sic enim has orationis conversiones Graeci nominant. Qua re aut paria esse debent posteriora superioribus, et extrema primis aut, 49
quod etiam est melius et iucundius, longiora. Atque haec 187
quidem ab eis philosophis, quos tu maxime diligis, Catule, dicta sunt; quod eo saepius testificor, ut auctoribus laudandis ineptiarum crimen effugiam.' 'Quarum tandem?' inquit Catulus 'aut quid disputatione ista adferri potest elegantius aut omnino dici subtilius?' 'At enim vereor,' 188
inquit Crassus 'ne haec aut difficiliora istis ad persequendum esse videantur aut, quia non traduntur in vulgari ista disciplina, nos ea maiora ac difficiliora videri velle vide-

M = *AEH* 2 id in *L* 5 continuum sit *L vulg.* ponetur *L vulg.* 6 indocta *L* 7 causae *L vulg.* : causa *M* 8 auribus *eL vulg.* : auris *M* naturae *L* modulantur *Am* 9 ipsae *Mm* 11 aut *M* : ut *L* : et *vulg.* 16 membra *Mm vulg.* : verba *L* 17 in extremo *vulg.* : in *om. M* 19 paria *vulg.* : prima *M* 27 ad p. . . . ista *om. L* 29 nos *vulg.* : non *M*

amur.' Tum Catulus 'erras,' inquit 'Crasse, si aut me aut horum quemquam putas a te haec opera cotidiana et pervagata exspectare. Ista, quae dicis, dici volumus; neque tam dici quam isto dici modo; neque tibi hoc pro me solum, sed pro his omnibus sine ulla dubitatione respondeo.'

189 'Ego vero' inquit Antonius 'inveni iam, quem negaram in eo, quem scripsi, libello me invenisse eloquentem. Sed eo te ne laudandi quidem causa interpellavi, ne quid de hoc tam exiguo sermonis tui tempore verbo uno meo deminueretur.'

190 'Hanc igitur' Crassus inquit 'ad legem cum exercitatione tum stilo, qui et alia et hoc maxime ornat ac limat, formanda nobis oratio est. Neque tamen hoc tanti laboris est, quanti videtur, nec sunt haec rhythmicorum aut musicorum acerrima norma dirigenda; efficiendum est illud modo nobis, ne fluat oratio, ne vagetur, ne insistat interius, ne excurrat longius, ut membris distinguatur, ut conversiones habeat absolutas. Neque semper utendum est perpetuitate et quasi conversione verborum, sed saepe carpenda membris minutioribus oratio est, quae tamen ipsa membra sunt

191 numeris vincienda. Neque vos paean aut herous ille conturbet: ipsi occurrent orationi; ipsi, inquam, se offerent et respondebunt non vocati. Consuetudo modo illa sit scribendi atque dicendi, ut sententiae verbis finiantur eorumque verborum iunctio nascatur ab proceris numeris ac liberis, maxime heroo aut paeane priore aut cretico, sed varie distincteque considat. Notatur enim maxime similitudo in conquiescendo. Et, si primi et postremi [illi] pedes

M = *AEH* 1 me aut *om.* *M* 3 isti *M* dicis *om.* *M* 6 iam *M*: tandem *L vulg.* 7 eo *cum hiatu v litt.* *A* 9 tenore *M* 10 Crassus inquit *om.* *M* a lege *M* 12 nobis E^1m: vobis *codd.* in hoc *M* 13 quantum *L* aut *M*: ac *L vulg.* 14 efficiendast *HA* (-da est E^1): et efficiendum est *L* 15 interius *codd.*: celerius *maluit Reid* 18 et quasi *vulg.*: et quos (*iv litt. sp.*) et *M* contextione *maluit Stangl* carpenda *vulg.*: capienda *codd.* membris *vulg.*: verbis *M* 24 a pr. *vulg.*: ab *Friedrich* 27 in *om.* *L* illi *om.* *M*

sunt hac ratione servati, medii possunt latere, modo ne circuitus ipse verborum sit aut brevior, quam aures exspectent, aut longior, quam vires atque anima patiatur. Clausulas autem diligentius etiam servandas esse arbitror 50 192 quam superiora, quod in eis maxime perfectio atque absolutio iudicatur. Nam versus aeque prima et media et extrema pars attenditur, qui debilitatur, in quacumque est parte titubatum; in oratione autem pauci prima cernunt, postrema plerique: quae quoniam apparent et intelleguntur, varianda sunt, ne aut animorum iudiciis repudientur aut aurium satietate. Duo enim aut tres fere sunt extremi 193 servandi et notandi pedes, si modo non breviora et praecisa erunt superiora; quos aut chorios aut heroos aut alternos esse oportebit aut in paeane illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari cretico. Horum vicissitudines efficient, ut neque ei satientur, qui audient, fastidio similitudinis, nec nos id, quod faciemus, opera dedita facere videamur. Quod si Antipater ille Sidonius, quem tu probe, Catule, 194 meministi, solitus est versus hexametros aliosque variis modis atque numeris fundere ex tempore tantumque hominis ingeniosi ac memoris valuit exercitatio, ut, cum se mente ac voluntate coniecisset in versum, verba sequerentur; quanto id facilius in oratione, exercitatione et consuetudine adhibita, consequemur!

Illud autem ne quis admiretur, quonam modo haec vulgus 195 imperitorum in audiendo notet, cum in omni genere tum in hoc ipso magna quaedam est vis incredibilisque naturae. Omnes enim tacito quodam sensu sine ulla arte aut ratione quae sint in artibus ac rationibus recta ac prava diiudicant; idque cum faciunt in picturis et in signis et in aliis operibus, ad quorum intellegentiam a natura minus habent instru-

M = *AEH* 12 non *om.* *M* 15 aut ei *vulg.* : aut et *Mo* : aut in *P* 22 ciecisset *M* : erexisset *e* in *om.* *M* 25 quonam *L* 32 : qm̄ (*i. e.* quoniam) *M*

menti, tum multo ostendunt magis in verborum, numerorum
vocumque iudicio; quod ea sunt in communibus infixa
sensibus nec earum rerum quemquam funditus natura esse
196 voluit expertem. Itaque non solum verbis arte positis
moventur omnes, verum etiam numeris ac vocibus. Quotus
enim quisque est qui teneat artem numerorum ac modo-
rum? At in eis si paulum modo offensum est, ut aut
contractione brevius fieret aut productione longius, theatra
tota reclamant. Quid, hoc non idem fit in vocibus, ut
51 a multitudine et populo non modo catervae atque concentus,
197 sed etiam ipsi sibi singuli discrepantes eiciantur? Mirabile
est, cum plurimum in faciendo intersit inter doctum et
rudem, quam non multum differat in iudicando. Ars enim
cum a natura profecta sit, nisi natura moveat ac delectet,
nihil sane egisse videatur; nihil est autem tam cognatum
mentibus nostris quam numeri atque voces; quibus et
excitamur et incendimur et lenimur et languescimus et ad
hilaritatem et ad tristitiam saepe deducimur; quorum illa
summa vis carminibus est aptior et cantibus, non neglecta,
ut mihi videtur, a Numa rege doctissimo maioribusque
nostris, ut epularum sollemnium fides ac tibiae Saliorumque
versus indicant; maxime autem a Graecia vetere celebrata.
Quibus utinam similibusque de rebus disputari quam de
198 puerilibus his verborum translationibus maluissetis! Verum
ut in versu vulgus, si est peccatum, videt, sic, si quid in
nostra oratione claudicat, sentit; sed poetae non ignoscit,
nobis concedit: taciti tamen omnes non esse illud, quod
diximus, aptum perfectumque cernunt. Itaque illi veteres,
sicut hodie etiam non nullos videmus, cum circuitum et

M = *AEH* 1 tum multo *vulg.*: *om. m*: tum multum *L* ostenderint *L* verbo *M* 3 rerum *om. M* 7 in his *Lm* 10 conventus *EeL* 11 singulis *M* 14 a *om. M* naturam *L* 17 exercitamur *HA* limamur *M* 20 maioribus ut *M* 23 de *om. M* 27 tacite *L vulg.* 29 circulum *M*

quasi orbem verborum conficere non possent, nam id quidem nuper vel posse vel audere coepimus, terna aut bina aut non nulli singula etiam verba dicebant; qui in illa infantia naturale illud, quod aures hominum flagitabant, tenebant tamen, ut et illa essent paria, quae dicerent, et aequalibus interspirationibus uterentur.

Exposui fere, ut potui, quae maxime ad ornatum orationis 52 199
pertinere arbitrabar. Dixi enim de singulorum laude verborum, dixi de coniunctione eorum, dixi de numero atque forma; sed si habitum etiam orationis et quasi colorem aliquem requiritis, est et plena quaedam, sed tamen teres, et tenuis, non sine nervis ac viribus, et ea, quae particeps utriusque generis quadam mediocritate laudatur. His tribus figuris insidere quidam venustatis non fuco inlitus, sed sanguine diffusus debet color. Tum denique hic nobis 200
orator ita conformandus est et verbis et sententiis, ut, quem ad modum qui utuntur armis aut palaestra, non solum sibi vitandi aut feriendi rationem esse habendam putet, sed etiam, ut cum venustate moveatur, ut ei qui in armorum tractatione versantur, [sic verbis quidem ad aptam compositionem et decentiam, sententiis vero ad gravitatem orationis utatur]. Formantur autem et verba et sententiae paene innumerabiliter, quod satis scio notum esse vobis; sed inter conformationem verborum et sententiarum hoc interest, quod verborum tollitur, si verba mutaris, sententiarum permanet, quibuscumque verbis uti velis. Quod quidem 201
vos etsi facitis, tamen admonendos puto, ne quid esse aliud

M = *AEH* 1 orum *M* 2 audere *e vulg.*: audire *codd.* 5 qualibus *M* 14 quaedam *M* 18 putent *HA* : putant *Ee vulg.* 19 ut cum venustate moveantur, ut eis qui in armorum tractatione versantur *M*, '*Locus confusus et plane corruptus*' *Friedrich* 20 sic verbis . . . utatur *om. M* *Nos Stanglium secuti sumus* 23 inter quos hoc interest sed inter confirmationem verborum et sententiarum quod verborum tollitur *M*, *quod dedit Friedrich.* *Lectionem vulgatam accepimus*

oratoris putetis, quod quidem sit egregium atque mirabile, nisi in singulis verbis illa tria tenere, ut translatis utamur frequenter, interdum factis, raro autem etiam pervetustis. In perpetua autem oratione, cum et coniunctionis levitatem et numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda et frequentanda omnis oratio
53 202 sententiarum atque verborum. Nam et commoratio una in re permultum movet et inlustris explanatio rerumque, quasi gerantur, sub aspectum paene subiectio; quae et in exponenda re plurimum valent et ad inlustrandum id, quod exponitur, et ad amplificandum; ut eis, qui audient, illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur; et huic contraria saepe percursio est et plus ad intellegendum, quam dixeris, significatio et distincte concisa brevitas et extenuatio et huic adiuncta inlusio a
203 praeceptis Caesaris non abhorrens; et ab re digressio, in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus et concinnus esse debebit; propositioque quid sis dicturus et ab eo, quod est dictum, seiunctio et reditus ad propositum et iteratio et rationis apta conclusio; tum augendi minuendive causa veritatis supralatio atque traiectio; et rogatio atque huic finitima quasi percontatio expositioque sententiae suae; tum illa, quae maxime quasi inrepit in hominum mentis, alia dicentis ac significantis dissimulatio; quae est periucunda, cum orationis non contentione, sed sermone tractatur; deinde dubitatio, tum distributio, tum correctio vel ante vel postquam dixeris vel cum aliquid a te ipso reicias;
204 praemunitio etiam est ad id, quod adgrediare, et traiectio

M = *AEH* 2 nisi in *L vulg.*: ne *M* 4 levitatem *M*: lenitatem *Le Quintil.* ix. 1. 26 8 rerumque quasi *vulg.*: rerum quaeque *M*: rerum quasi *L* 9 aspectu *L* 32 10 valet *L vulg.* et *om. M* 12 quantum *vulg.*: quam *M* 13 percursio *Quintil. l. c. vulg.*: percussio *codd.* 14 distinctio *M* 15 inclusio *M* 18 sit *M* 20 minuendi *M* 21 superlatio *m vulg.* ratio *M* 24 quae est . . . tractatur *om. M* 25 in oratione *maluit Stangl* 26 correptio *M*

in alium; communicatio, quae est quasi cum eis ipsis, apud
quos dicas, deliberatio; morum ac vitae imitatio vel in
personis vel sine illis, magnum quoddam ornamentum ora-
tionis et aptum ad animos conciliandos vel maxime, saepe
autem etiam ad commovendos; personarum ficta inductio 205
vel gravissimum lumen augendi; descriptio, erroris inductio,
ad hilaritatem impulsio, anteoccupatio; tum duo illa, quae
maxime movent, similitudo et exemplum; digestio, inter-
pellatio, contentio, reticentia, commendatio; vox quaedam
libera atque etiam effrenatio augendi causa; iracundia,
obiurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio
brevis a proposito, non ut superior illa digressio, purgatio,
conciliatio, laesio, optatio atque exsecratio. His fere lu-
minibus inlustrant orationem sententiae. Orationis autem 54 206
ipsius tamquam armorum est vel ad usum comminatio et
quasi petitio vel ad venustatem ipsa*m* tractatio. Nam et
geminatio verborum habet interdum vim, leporem alias,
et paulum immutatum verbum atque deflexum et eiusdem
verbi crebra tum a primo repetitio, tum in extremum con-
versio et in eadem verba impetus et concursio et adiunctio
et progressio et eiusdem verbi crebrius positi quaedam di-
stinctio et revocatio verbi et illa, quae similiter desinunt aut
quae cadunt similiter aut quae paribus paria referuntur aut
quae sunt inter se similia. Est etiam gradatio quaedam et 207
conversio et verborum concinna transgressio et contrarium
et dissolutum et declinatio et reprehensio et exclamatio et
imminutio et quod in multis casibus ponitur et quod de
singulis rebus propositis ductum refertur ad singula et ad
propositum subiecta ratio et item in distributis supposita

M = *AEH* 5 commonendos *M* 6 discriptio *A* : discretio *L*
8 interpellantis coercitio *maluit Schütz* 9 comminatio *Schütz*
10 effrenatio *M* : effrenatior *O Quintil.* agendi *AL* 13 laesi *M*
16 ipsam *Reid* : ipsa *codd.* 21 processio *M* posito *L*
districtio *M* 23 deferuntur *M* 25 concinnata gressio *A* 26
et inminutio *vulg. Quint.* : *om. M* : et immutatio *L*

ratio et permissio et rursum alia dubitatio et improvisum
quiddam et dinumeratio et alia correctio et dissipatio et
continuatum et interruptum et imago et sibi ipsi responsio
et immutatio et diiunctio et ordo et relatio et digressio et
208 circumscriptio. Haec enim sunt fere atque horum similia
vel plura etiam esse possunt, quae sententiis orationem
55 verborumque conformationibus inluminent.' 'Quae quidem
te, Crasse, video,' inquit Cotta 'quod nota esse nobis putes,
sine definitionibus et sine exemplis effudisse.' 'Ego vero'
inquit Crassus 'ne illa quidem, quae supra dixi, nova vobis
209 esse arbitrabar, sed voluntati vestrum omnium parui. His
autem de rebus sol me ille admonuit, ut brevior essem, qui
ipse iam praecipitans me quoque haec praecipitem paene
evolvere coegit. Sed tamen huius generis demonstratio est
et doctrina ipsa vulgaris; usus autem gravissimus et in hoc
210 toto dicendi studio difficillimus. Quam ob rem quoniam
de ornatu omni orationis sunt omnes, si non patefacti, at
certe commonstrati loci, nunc quid aptum sit, hoc est, quid
maxime deceat in oratione, videamus. Quamquam id qui-
dem perspicuum est, non omni causae nec auditori neque
personae neque tempori congruere orationis unum genus;
211 nam et causae capitis alium quendam verborum sonum
requirunt, alium rerum privatarum atque parvarum; et aliud
dicendi genus deliberationes, aliud laudationes, aliud iudi-
cia, aliud sermones, aliud consolatio, aliud obiurgatio, aliud
disputatio, aliud historia desiderat. Refert etiam qui audi-
ant, senatus an populus an iudices: frequentes an pauci an
singuli, et quales: ipsique oratores qua sint aetate, honore,
auctoritate, debet videri; tempus, pacis an belli, festina-
212 tionis an oti. Itaque hoc loco nihil sane est quod praecipi

M = *AEH* 3 quod continuatum *L vulg.* 4 et latio *m*: translatio *L* 7 verborum *om. M* 11 nostrum *MP*[1] 25 atque sermones *M*: aliud sermo *L*: *secl. Friedrich* 26 dissupatio *AH*[1]: dissip. *H*[2]*m*: *corr. H*[2] *marg.* 27 an iudices *vulg.*: *corr. H*[2] *marg.*: at iud. *HA*: aut iud. *E*[2] 28 qua sint *vulg.*: qui sint *M* 29 debet *vulg.*: debent *M*

posse videatur, nisi ut figuram orationis plenioris et tenuioris et item illius mediocris ad id, quod agemus, accommodatam deligamus. Ornamentis eisdem uti fere licebit alias contentius, alias summissius; omnique in re posse quod deceat facere artis et naturae est, scire quid quandoque deceat prudentiae.

Sed haec omnia perinde sunt, ut aguntur. Actio, inquam, 56 in dicendo una dominatur; 213 sine hac summus orator esse in numero nullo potest, mediocris hac instructus summos saepe superare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur, cum rogaretur, quid in dicendo esset primum; huic secundas, huic tertias; quo mihi melius etiam illud ab Aeschine dictum videri solet; qui cum propter ignominiam iudicii cessisset Athenis et se Rhodum contulisset, rogatus a Rhodiis legisse fertur orationem illam egregiam, quam in Ctesiphontem contra Demosthenem dixerat; qua perlecta petitum ab eo est postridie, ut legeret illam etiam, quae erat contra ab Demosthene pro Ctesiphonte dicta: quam cum suavissima et maxima voce legisset, admirantibus omnibus 'quanto' inquit 'magis miraremini, si audissetis ipsum!' ex quo satis significavit, quantum esset in actione, qui orationem eandem aliam fore putarit actore mutato. Quid fuit in Graccho, quem tu melius, Catule, meministi, 214 quod me puero tanto opere ferretur? 'Quo me miser conferam? Quo vertam? In Capitoliumne? At fratris sanguine madet. An domum? Matremne ut miseram lamentantem videam et abiectam?' Quae sic ab illo esse acta constabat oculis, voce, gestu, inimici ut lacrimas tenere non possent. Haec ideo dico pluribus, quod genus hoc

M = *AEH* 1 ne ut *M* oratoris *AE*[2]*H* plenioris *om.* *M* 2 idem *M* 7 haec ipsa *L* *vulg.* erunt *L* agantur *M* 14 cessisset *vulg.*: esset *M*: abisset *H*[2] *marg.* 16 ctesiphonte *M* 22 putaret *L* *vulg.* 24 efferretur *maluit Lambinus* 26 madet *M*: redundat *L* *vulg.* an *om.* *M* 27 lamentantemque *L* 29 ideo *AE*: eo *HL*

totum oratores, qui sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt;
57
215 imitatores autem veritatis, histriones, occupaverunt. Ac sine dubio in omni re vincit imitationem veritas, sed ea si satis in actione efficeret ipsa per sese, arte profecto non egeremus; verum quia animi permotio, quae maxime aut declaranda aut imitanda est actione, perturbata saepe ita est, ut obscuretur ac paene obruatur, discutienda sunt ea, quae obscurant, et ea, quae sunt eminentia et prompta, sumenda.
216 Omnis enim motus animi suum quendam a natura habet vultum et sonum et gestum; corpusque totum hominis et eius omnis vultus omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut a motu animi quoque sunt pulsae. Nam voces ut chordae sunt intentae, quae ad quemque tactum respondeant, acuta gravis, cita tarda, magna parva; quas tamen inter omnis est suo quoque in genere mediocris, atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, leve asperum, contractum diffusum, continenti spiritu intermisso, fractum
217 scissum, flexo sono extenuatum inflatum; nullum est enim horum generum, quod non arte ac moderatione tractetur. Hi sunt actori, ut pictori, expositi ad variandum colores.
58 Aliud enim vocis genus iracundia sibi sumat, acutum, incitatum, crebro incidens:

> ipsus hortatur me frater, ut meos malis miser
> mandarem natos . . . .

et ea, quae tu dudum, Antoni, protulisti

> segregare abs te ausu's . . . .

et

> ecquis hoc animadvortet? vincite . . .

M = *AEH* 1 oratoris H^1A : orationis *E* 9 a *om. M* 10 et (*prius*) *om. M* et eius omnis *om. M* 12 a *om. M* 16 leve *codd.* : lene *vulg.* 17 spiritui H^1AE intermissio *AE* 32 19 horum similium g. *L vulg.* 21 sumat *M*: sumit *vulg.* actum *Mγ* 23 Ipsus *lg.* 69: ipsius *M*: ipse *L*: impius *loc vulg.* 24 mandarem '*ex codd. quamvis paucis* [*lo*] *recipiendum fuit. Cf. Tusc. Disp.* iv. 36. 77: *Lucret.* ii. 638' *Ellendt*: manderem *MPO vet* mandem *O* 28 animadvertit *L vulg.*

et Atreus fere totus. Aliud miseratio ac maeror, flexibile, plenum, interruptum, flebili voce:

quo nunc me vortam? quod iter incipiam ingredi?
domum paternamne? anne ad Peliae filias?

et illa

o pater, o patria, o Priami domus!

et quae sequuntur

haec omnia videi inflammarei,
Priamo vi vitam evitarei.

aliud metus, demissum et haesitans et abiectum: 218

multis sum modis circumventus, morbo, exsilio atque
inopia:
tum pavor sapientiam omnem mi exanimato expectorat;
mater terribilem minatur vitae cruciatum et necem,
quae nemo est tam firmo ingenio et tanta confidentia,
quin refugiat timido sanguen atque exalbescat metu.

aliud vis, contentum, vehemens, imminens quadam incitatione gravitatis: 219

iterum Thyestes Atreum adtractatum advenit,
iterum iam adgreditur me et quietum exsuscitat.
maior mihi moles, maius miscendumst malum,
qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

aliud voluptas, effusum, lene, tenerum, hilaratum ac remissum:

sed sibi cum tetulit coronam ob coligandas nuptias,
tibi ferebat, cum simulabat se sibi alacriter dare,

M = *AEH* 1 maeror *vulg.*: memor *M* 4 ad Peliae *vulg.*: ad paeliae *P*: appellare *M* 8 videt *M*, *unde* videi *Stangl*: vidi *L* inflammari *codd.*: *corr. Stangl* 9 vi *om. M* evitaret *M*: vitari *L*: *corr. Stangl* 11 multis sum modis *M*: multis modis sum *L*: multimodis sum *vulg.* 13 mi *l*[2]: mihi *L*: *om. M* 14 mater *Ribbeck*: alter *L*: *om. m* minitatur *L vulg.* 16 sanguen *M vulg.*: sanguine *mL* 18 gravis *M* 19 attractum *L* 22 quin *L* cor *om. M* 25 mihi *L vulg.* coligandis *Ribbeck*: colicandis *M*: collocandis *eL vulg.* 26 se sibi alacriter dare *Ribbeck*[2]: se sibi aiaci dare *M*: se sibi iam facis dare *Ribbeck*: sese alteri dare *vulg.*

tum ad te ludibunda docte et delicate detulit.

aliud molestia, sine commiseratione grave quoddam et uno pressu ac sono obductum:

qua tempestate Helenam Paris innuptis iunxit nuptiis,
ego tum gravida, expletis iam fui ad pariendum mensibus;
per idem tempus Polydorum Hecuba partu postremo parit.

59 220 Omnis autem hos motus subsequi debet gestus, non hic verba exprimens scaenicus, sed universam rem et sententiam non demonstratione, sed significatione declarans, laterum inflexione hac forti ac virili, non ab scaena et histrionibus, sed ab armis aut etiam a palaestra; manus autem minus arguta, digitis subsequens verba, non exprimens; bracchium procerius proiectum quasi quoddam telum orationis; supplosio pedis in contentionibus aut incipiendis aut finiendis. 221 Sed in ore sunt omnia, in eo autem ipso dominatus est omnis oculorum; quo melius nostri illi senes, qui personatum ne Roscium quidem magno opere laudabant; animi est enim omnis actio et imago animi vultus, indices oculi: nam haec est una pars corporis, quae, quot animi motus sunt, tot significationes [et commutationes] possit efficere; neque vero est quisquam qui eadem conivens efficiat. Theophrastus quidem Tauriscum quendam dicit actorem aversum solitum esse dicere, qui in agendo contuens aliquid 222 pronuntiaret. Qua re oculorum est magna moderatio; nam oris non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias aut ad pravitatem aliquam deferamur; oculi sunt, quorum tum intentione, tum remissione, tum coniectu, tum hilaritate motus animorum significemus apte cum genere ipso orationis; est enim actio quasi sermo corporis, quo magis menti congruens

M = *AEH* 1 Tum *e 32*: cum *codd.* a te *AE 32* 4 quam *AE*: quo in *om* Helenam Paris *Hermann*: Paris Helenam *codd.* innuptiis *M*: nuptias *M*: nuptis *L* 5 fui *Bothe*: fere *codd.* 6 Hecuba *vulg.*: haec ubi *M* 10 inclinatione *Quint.* i. 11, 18 hac *L*: haec *M*: *om. Quint.* ac *om. M* 11 a *om. H* 20 et commutationes *om. M* 21 verum *M* conivens *M*: continens *L*: contuens *vulg.* 24 est *om. M*: esto *Matthias* 26 tum *om. M*

esse debet; oculos autem natura nobis, ut equo aut leoni
saetas, caudam, auris, ad motus animorum declarandos dedit,
qua re in hac nostra actione secundum vocem vultus valet; 223
is autem oculis gubernatur. Atque in eis omnibus, quae sunt
actionis, inest quaedam vis a natura data; qua re etiam hac
imperiti, hac vulgus, hac denique barbari maxime commo-
ventur: verba enim neminem movent nisi eum, qui eius-
dem linguae societate coniunctus est, sententiaeque saepe
acutae non acutorum hominum sensus praetervolant: actio,
quae prae se motum animi fert, omnis movet; isdem enim
omnium animi motibus concitantur et eos isdem notis et in
aliis agnoscunt et in se ipsi indicant. Ad actionis autem 60 224
usum atque laudem maximam sine dubio partem vox
obtinet; quae primum est optanda nobis; deinde, quae-
cumque erit, ea tuenda; de quo illud iam nihil ad hoc
praecipiendi genus, quem ad modum voci serviatur: equi-
dem tamen magno opere censeo serviendum; sed illud
videtur ab huius nostri sermonis officio non abhorrere,
quod, ut dixi paulo ante, plurimis in rebus quod maxime
est utile, id nescio quo pacto etiam decet maxime. Nam
ad vocem obtinendam nihil est utilius quam crebra mutatio;
nihil perniciosius quam effusa sine intermissione contentio.
Quid, ad auris nostras et actionis suavitatem quid est vicis- 225
situdine et varietate et commutatione aptius? Itaque idem
Gracchus, quod potes audire, Catule, ex Licinio cliente
tuo, litterato homine, quem servum sibi ille habuit ad
manum, cum eburneola solitus est habere fistula qui staret
occulte post ipsum, cum contionaretur, peritum hominem,
qui inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut remissum
excitaret aut a contentione revocaret.' 'Audivi me hercule,'
inquit Catulus 'et saepe sum admiratus hominis cum dili-

M = *AEH* 1 oculis *M* et leoni *L vulg.* 6 hac vulgus *om. M* 7 eius l. *M* 10 omnis . . . animi *om. M* 11 motis *M* 16 recipiendi *M*: praecipiendum *L* 17 tamen *om. L* 23 ad *om. M* 24 idem *L vulg.* : et idem *M*

226 gentiam tum etiam doctrinam et scientiam.' 'Ego vero,' inquit Crassus 'ac doleo quidem illos viros in eam fraudem in re publica esse delapsos; quamquam ea tela texitur et ea in civitate ratio vivendi posteritati ostenditur, ut eorum civium, quos nostri patres non tulerunt, iam similis habere cupiamus.' 'Mitte, obsecro,' inquit 'Crasse,' Iulius 'sermonem istum et te ad Gracchi fistulam refer; cuius ego
61 227 nondum plane rationem intellego.' 'In omni voce' inquit Crassus 'est quiddam medium, sed suum cuique voci: hinc gradatim ascendere vocem [utile] et suave est (nam a principio clamare agreste quiddam est), et idem illud ad firmandam est vocem salutare; deinde est quiddam contentionis extremum, quod tamen interius est, quam acutissimus clamor, quo te fistula progredi non sinet, et iam ab ipsa contentione revocabit; est item contra quiddam in remissione gravissimum quoque tamquam sonorum gradibus descenditur. Haec varietas et hic per omnis sonos vocis cursus et se tuebitur et actioni adferet suavitatem. Sed fistulatorem domi relinquetis, sensum huius consuetudinis vobiscum ad forum deferetis.

228 Edidi, quae potui, non ut volui, sed ut me temporis angustiae coegerunt; scitum est enim causam conferre in tempus, cum adferre plura, si cupias, non queas.' 'Tu vero' inquit Catulus 'conlegisti omnia, quantum ego possum iudicare, ita divinitus, ut non a Graecis sumpsisse, sed eos ipsos haec docere posse videare; me quidem istius sermonis participem factum esse gaudeo; ac vellem ut meus gener, sodalis tuus, Hortensius, adfuisset; quem quidem ego confido omnibus istis laudibus, quas tu oratione
229 complexus es, excellentem fore.' Et Crassus 'fore dicis?'

M = *AEH* 3 quam ea *H*: quia mea *M* ea in civitate ratio vivendi *secl. Friedrich* 4 posteritati *vulg.*: posteritatis *codd.*: posteris *P*[1] 10 utile et *om. M* 14 et iam *Henrichsen*: sed iam *Schütz*: et tamen *codd.* 16 quoque *L*: quod *M* 17 hic *om. M* 18 actio *M* Et *M* 25 sumpsisse *M*: didicisse *L vulg.*

inquit, 'ego vero esse iam iudico et tum iudicavi, cum me consule in senatu causam defendit Africae nuperque etiam magis, cum pro Bithyniae rege dixit. Quam ob rem recte vides, Catule; nihil enim isti adulescenti neque a natura neque a doctrina deesse sentio: quo magis est tibi, Cotta, 230 et tibi, Sulpici, vigilandum ac laborandum; non enim ille mediocris orator in vestram quasi succrescit aetatem, sed et ingenio peracri et studio flagranti et doctrina eximia et memoria singulari; cui quamquam faveo, tamen illum aetati suae praestare cupio, vobis vero illum tanto minorem praecurrere vix honestum est.' 'Sed iam surgamus' inquit 'nosque curemus et aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros curamque laxemus.'

M = *AEH*   7 in vestram . . . aetatem *M*: vestrae . . . aetati *L vulg.*   10 vobis *om. M*   verum *M*   13 curaque *maluit Lambinus*

INDEX NOMINVM

Academia I 43, 45, 84, 98; III 62, 68.
Academici III 67, 109.
Accius (L.) III 27, 154, 158, 217, 219.
Aculeo (C.) I 191; II 2, 262.
Acusilas II 53.
Aeliana studia I 193.
Aelius (S.) Paetus Catus I 198, 212, 240; III 133.
Aelius (L.) Stilo I 193, 265.
Aelius (L.) Lamia II 262.
Aelius (Q.) Tubero II 341; III 87.
Aemilius (L.) Paulus II 272.
Aemilius (M.) Lepidus Porcina I 40.
Aemilius (M.) Lepidus II 287.
Aemilius (M.) Scaurus I 214; II 197, 203, 257, 265, 280, 283.
Aeschines (philosophus) I 45.
Aeschines (orator) II 94; III 28, 213.
Aeschylus III 27.
Aesopus I 259; III 102.
Africanus, maior I 211; minor I 211; III 28: *v.* Cornelius.
Agesilaus III 139.
Aglaophon III 26.
Aiaces Oileos II 265.
Aiax Telamonius II 193.
Albanum II 224.
Albius (L.) II 281.
Albucius (T.) II 281; III 171.
Alcibiades II 93; III 139.
Alexander II 341; III 141.
Anaxagoras III 56, 138.
Antiochus II 75.
Antiopa II 155.
Antipater (Sidonius) III 194.
Antipater. Cp. Coelius.
Antipho II 242.
Antisthenes III 62.
Antistius (M.) II 287.
Antonius (M.) I 80; II 2, 3; III 10; et passim.
Apelles III 26.
Apollo Pythius I 199.
Apollonius (Alabandensis) I 75, 126, 130.
Appenninus III 69.
Appuleia lex II 107.
Aquilius (M'.) II 188, 194.
Aratus I 69.
Arcesilas III 67, 80.
Archimedes III 132.
Archytas III 139.
Argonautarum navis I 174.
Aristides II 341.
Aristippus III 62.
Aristophanes (Byzantinus) III 132.
Aristoteles I 43, 49, 55; II 43, 58, 152, 160; III 62, 67, 71, 80, 141, 182.
Aristoxenus III 132.
Asellus II 258, 268.
Athenae I 13, 57, 216.
Atticorum facetiae, II 217.
Aurelius Cotta (C.) I 25, 132; II 12, 98; III 11, 31, 145.
Aurelius Cotta (L.) II 197; III 42, 46.
Aurifex (L.) II 245.

Balbus *v.* Lucilius.
Brulla III 88.
Brutus *v.* Iunius.
Buculeius (M.) I 179.
Byzantii II 217.

Caecilius Metellus Macedonicus (Q.) I 211, 215.
Caecilius Metellus Caprarius (C.) II 267.
Caecilius Metellus Numidicus (Q.) II 263, 275 ; III 68.
Caecilius Metellus Pius (Q.) II 167.
Caecilius Statius (C.) II 40, 257.
Caelius *v.* Coelius.
Caepio *v.* Servilius.
Caesar *v.* Iulius.
Caieta II 22.
Callimachus III 132.
Callisthenes II 58.
Calpurnius Bestia (L.) II 283.
Calpurnius Piso Frugi (L.) II 51.
Calpurnius Piso (?) II 265, 285.
Calvinus II 249.
Calvus II 250.
Campus Martius II 84.
Campi magni III 167.
Capitolium III 180.
Carneades I 45, 49 ; II 155, 161 ; III 68, 71, 80, 147.
Carvilius (Sp.) II 249.
Cassandra II 265.
Cato *v.* Porcius.
Catulus *v.* Lutatius.
Cento II 286.
Ceres (fig.) III 167.
Charmadas I 45, 47, 84, 93 ; II 360.
Charybdis III 163.
Chrysippus I 50.
Cicero *v.* Tullius.
Cilicia I 82 ; II 2.
Cincius Alimentus (M.) II 286.
Claudius (Appius) II 246 : cp. 284.
Claudius Nero (C.) II 248.
Claudii patricii I 176.
Clitomachus I 45.
Coelius I 117; II 257.
Corax I 91 ; III 81.
Cornelius Scipio Africanus (P.), maior, II 250, 262.
Cornelius Scipio Africanus (P), minor, I 211, 215, 255 ; II 106, 154, 249, 253, 258, 267, 268, 270, 272, 341 ; III 28, 87.
Cornelius Scipio Maluginensis (M.) II 260.
Cornelius Scipio Nasica (L.) II 260.
Cornelius Scipio Nasica (P.) II 276.
Cornelius Scipio Nasica Corculum (P.) III 134.
Cornelius Scipio Nasica Serapio (P) II 285.
Cornelius Lentulus (P.) I 211.
Cornelius Rufinus (P.) II 268.
Coruncanius (Ti.) III 56, 134.
Cotta *v.* Aurelius.
Crannon II 352.
Crantor III 67.
Crassus *v.* Licinius.
Critias II 93 ; III 139.
Critolaus I 45 ; II 155, 160.
Curio *v.* Scribonius.
Curius (M'.) causa Curiana I 180, 242 ; II 24, 140.
Cynici III 62.
Cyrenaici III 62.

Damon III 132.
Decius (P.) II 132, 135.
Demetrius Phalereus II 95.
Demochares II 95.
Democritus (Democritii) I 42, 49 ; II 194, 235 ; III 56.
Demosthenes I 58, 89, 260 ; II 94 ; III 28, 71, 213.
Didius (T.) II 199.
Dinarchus II 94.
Diodorus I 45.
Diogenes Stoicus II 155.
Dion III 139.
Diphilus I 136.
Domitius Ahenobarbus (Cn.) II 45, 227, 230.
Draco I 197.
Drusus *v.* Livius.
Duronius (M.) II 274.

Empedocles I 217.
Ennius (Q.) I 154, 198 f. ; II 156, 222, 276 ; III 27 : Enni Aiax III 162 : Alcumaeo III 154, 218 : Andromache III 102, 183 :

Eumenides III 154 : Medea III 217 : Thyestes III 164 : Annales (?) III 167.
Epaminondas I 210 ; II 341 ; III 139.
Ephorus II 57, 94 ; III 36.
Eretrici III 62.
Erillii III 62.
Esquilina porta II 276.
Euclides III 132.
Euripides III 27, 141.
Euxinus pontus I 174.

Fabianus fornix II 267.
Fabius Maximus Cunctator (Q.) I 210 ; II 273, 290.
Fabius Maximus Eburnus (Q.) I 121.
Fabius Maximus Allobrogicus (Q.) II 267.
Fabius Pictor (Q.) II 51.
Fabricius Luscinus (C.) II 268, 290 ; III 56.
Fannius Strabo (C.) II 270 ; III 183.
Flavius Fimbria (C.) II 91.
Flavius (Cn.) I 186.
Fufius (L.) I 179 ; II 91; III 50.
Fulvius Flaccus (M.) II 285.
Fulvius Nobilior (M.) II 256.
Furius Philus (L.) II 154.
Furius (Numerius) III 87.

Galba *v.* Sulpicius.
Gallus II 265, 266.
Glaucia *v.* Servilius.
Gorgias I 47, 103 ; III 59, 129.
Gracchus *v.* Sempronius.
Graecia I 13 ; II 6 : Gr. Magna II 154 ; III 60.
Graecae orationes I 155.
Graecum mare III 69.
Graeci inepti II 18 : remoti a causis II 55.
Graeculi homines I 47, 102, 221.
Granius (Q.) II 244, 254, 281.
Gratidianus *v.* Marius.

Hannibal I 210 ; II 75.
Hellanicus II 53.
Helvius Mancia II 266, 274.
Hermodorus I 62.
Herodotus II 55.
Hierocles II 95.
Hippias III 127.
Hippocrates III 132.
Homerus III 57, 137.
Hortensius Hortalus (Q.) III 228, 230.
Hostilius Mancinus (C.) I 181, 238 ; II 137.
Hostilianae actiones I 245.
Hyperides I 58 ; II 94.
Hypsaeus *v.* Plautius.

Isocrates II 10, 57, 94 ; III 28, 36, 59, 139, 141, 173.
Italia II 154 ; III 8.
Ithaca I 196.
Iulius Caesar Strabo Vopiscus (C.) II 12 (et saepius).
Iulius Caesar (L.) III 10.
Iunia II 225.
Iunius Brutus (L.) I 37; II 225.
Iunius Brutus (M.), iuris consultus, II 142, 223 f.
Iunius Brutus (M.), filius eius, II 220 ff.

Laelia III 45.
Laelius Sapiens (C.) I 35, 58, 211, 215, 255 ; II 22, 154, 286, 341 ; III 28, 45.
Laelius (Decumus) II 25.
Largus (sive Largius) II 240.
Latine dicere I 144 ; III 37, 49, 52.
Laurentum II 22.
Lentulus *v.* Cornelius.
Lepidus *v.* Aemilius.
Liber (fig.) III 167.
Licinia III 8.
Licinius Crassus (P.), ille vetus III 134.
Licinius Crassus (M.) I. 166.
Licinius Crassus Dives Mucianus (P.) I 170, 216, 240.
Licinius Crassus (P.) III 10.
Licinius Crassus (L.), passim : I 77, 102, 111, 112, 121, 136, 163, 199, 205, 206 ; II 2, 4, 10, 18,

33, 48, 88; III 1, 4, 8, 11, 17, 39, 68, 74, 92, 93.
Licinius (Catuli cliens) III 225.
Licinius Varus (P.) II 250.
Livius Drusus (M.) I 24, 97; III 2.
Lucilius (C.) I 72; II 25, 253, 268, 284 (?); III 86, 171.
Lucilius Balbus (Q.) III 78.
Lutatius Catulus (Q.), passim: II 12, 14, 28, 59, 71, 122, 255; III 9, 21, 29, 173.
Lycium I 98.
Lycurgus (Spartanus) I 58, 197; III 56.
Lycurgus (Atheniensis) II 94.
Lysias I 231; II 93; III 28.
Lysippus III 26.
Lysis III 139.

Maccius Plautus (T.) III 45.
Magius II 265.
Magna Graecia II 154.
Mago (Karthaginiensis) I 249.
Mancinus *v.* Hostilius.
Manilius (M'.) I 212, 246; III 133.
Manlius (Cn.) II 125.
Marcelli I 176.
Marcellus (M.) I 57.
Marcius Philippus (L.) I 24; II 220, 245, 249, 255, 316; III 2, 4.
Marius Rex (Q.) II 125.
Marius (C.) I 66; II 196, 266; III 8.
Marius Gratidianus (M.) I 178; II 262.
Mars (fig.) III 167.
Megarici III 62.
Memmius (C.) II 240, 249, 267, 283.
Menecles II 95.
Menedemus I 85.
Metrodorus Scepsius I 45.
Minervae signum II 73.
Mnesarchus I 45, 83.
Mucius Scaevola (P.) I 166, 212, 217, 240, 244; II 52. 285.
Mucius Scaevola (Q.), Pont. Max. I 180, 229, 244; III 10.
Mummius (L.) II 268.
Myro III 26.

Naevius (Cn.) III 45.
Naucrates II 94; III 173.
Navius II 249.
Neoptolemus II 257.
Neptunus (fig.) III 167.
Nicander I 69.
Norbanus (C.) II 89, 107, 164, 197 sqq.
Novae (sc. tabernae) II 266.
Novius (C.) ii. 255, 279, 285.
Numa Pompilius I 37; II 154; III 73, 197.
Numerius Furius III 87.
Nummius II 257.

Octavius (Cn.) I 166.
Oileus II 265.
Opimius (L.) II. 106, 132, 134, 165.
Opimius (Q.) II 277.
Orata *v.* Sergius.

Pacuvius I 246; II 155, 187, 193; III 27, 157.
Palatium II 263.
Pamphilus III 81.
Panaetius I 45, 75.
Papirius Carbo (C.) I 40, 154; II 9, 106, 165, 169, 170; III 28, 74.
Papirius Carbo Arvina (C.) III 10.
Paulus *v.* Aemilius.
Pericles I 216; II 93; III 59, 71, 238.
Peripatetici III 62.
Perperna (M.) II 262.
Persius (C.) II 25.
Pherecydes II 53.
Phidias II 73.
Philippus (Macedonicus) II 341; III 141.
Philippus *v.* Marcius.
Philistus II 57, 94.
Philo (architectus) I 62.
Philo (Larissaeus) III 110.
Philoctetes III 141.
Philolaus III 139.
Phoenix III 57.
Phormio II 75.
Phrygio Pompeius II 283.

Pictor *v.* Fabius.
Pinarius Rusca (M.) II 261.
Pinarius (T) II 266.
Pisistratus III 137.
Piso II 265, 285. Cp. Calpurnius.
Pittacus III 56.
Plato I 28, 47, 49, 217, 224, 233; II 194; III 15, 21, 62, 67, 122.
Plautius Hypsaeus (M.) I 166.
Plautus *v.* Maccius.
Polemo III 67.
Polyclitus II 70; III 26.
Pompeius Rufus (Q.) I 168.
Pompeius (Sex.) I 67; III 78.
Pomponius (Cn.) III 50.
Pomptinum II 290.
Pontidius II 275.
Popilia II 44.
Porcina *v.* Aemilius.
Porcius Cato (M.) I 171, 215, 227; II 51, 142, 256, 260, 271, 279; III 135. Cf. II 48.
Porcius (?) Nasica (L.) II 260.
Prodicus III 128.
Protagoras III 128.
Prytaneum I 232.
Publicius (C.) II 271.
Pupius Piso (M.) I 104.
Pyrrhonei III 62.
Pythagoras II 154; III 56, 139.
Pythagorei I 42; II 154; III 139.

Rabula I 202.
Rhodus I 75; II 3: Rhodii, II 217.
Romulus I 37.
Roscius Gallus (Q.) I 124, 129, 130, 132, 251, 254; II 233, 242; III 102, 221.
Rutilius (P.) I 181.
Rutilius Rufus (P.) I 227, 229; II 280, 313.

Sabini I 37.
Saliorum versus III 197.
Samnis II 325; III 86.
Scaevola *v.* Mucius.
Scaurus *v.* Aemilius.
Scipio *v.* Cornelius.
Scopas II 352.
Scribonius Curio (C.) II 98.
Scribonius Libo (L.) II 263.
Sempronius Gracchus (C.) I 38, 154; II 106, 269; III 214, 225.
Sempronius Gracchus (Ti.), maior, I 38, 211.
Sempronius Gracchus (Ti.) I 38.
Sempronius Musca (A.) II 247.
Septumuleius (L.) II 269.
Sergius Silus Orata (C.) I 178.
Servilius Glaucia (C.) II 249, 263; III 164.
Servilius (M.) II 261.
Servilius Caepio (Q.) II 197 ff.
Servius Tullius I 37.
Sextius Calvinus (C.) II 249.
Siculi II 217.
Sicyonii calcei I 231.
Silus II 285.
Simonides II 351, 357.
Sirenum scopulos II 154.
Socrates I 28, 42, 63, 204; II 270; III 15, 60, 122.
Solon I 58; III 56.
Sophocles III 27.
Speusippus III 67.
Staseas I 104; II 2.
Statius *v.* Caecilius.
Stoici I 43, 220; II 157; III 62, 65 sq.
Sulpicius Galba (C.) I 239.
Sulpicius Galba (Ser.) I 40, 58, 227, 239; II 263.
Sulpicius Galus (C.) I 228.
Sulpicius Rufus (P.), passim.
Syracosius II 57; III 139.
Syri II 265.
Syrtis III 163.

Tarentum II 273.
Tarracina II 240.
Tauriscus III 221.
Telamo II 193.
Terenti Andria II 172, 326 f.
Terentius Vespa II 253.
Teucer (Pacuvi) II 193.
Thales III 137.
Themistocles II 299, 351; III 59.
Theophrastus I 43, 49, 55; III 184, 221.

Theopompus II 57, 94; III 36.
Theramenes II 93; III 59.
Thoria lex III 284.
Thrasymachus III 128.
Thucydides II 56, 93.
Tiburs II 263.
Timaeus II 58.
Timotheus III 139.
Tisias I 91.
Titius (Sex.) II 48, 253, 265; III 88.
Trinummus (Plauti) II 39.
Troianus equus II 94.
Tubero (Q.) *v.* Aelius.
Tullius Cicero (M.), avus, II 265.
Tullius Cicero (M.), pater, II 1.
Tullius Cicero (Q.) I 1, 4; II 10.
Tusculanum (Crassi) I 24, 224.
Tuscum mare III 69.
Tyndaridae II 352.

Ulixes I 196; III 162.

Valerius III 86.
Valerius Soranus (Q.) III 43.
Vargula II 244, 247.
Varius Hybrida (Q.) I 117.
Varro *v.* Visellius.
Varus *v.* Licinius.
Velleius (C.) III 78.
Velocius (Q.) III 86.
Vestae simulacrum III 10.
Vigellius (M.) III 78.

Xenocrates III 62, 67.
Xenophon II 58; III 139.

Zethus (Pacuvi) II 155.
Zeuxis III 26.

OXFORD CLASSICAL TEXTS

GREEK

All prices are net

	Cloth	India Paper
AESCHYLUS. A. Sidgwick. Second edition	4*s* 6*d*	
ANTONINUS. J. H. Leopold	4*s*	
APOLLONIUS RHODIUS. R. C. Seaton	4*s*	
ARISTOPHANES. F. W. Hall, W. M. Geldart		10*s* 6*d*
I. *Ach., Eq., Nubes, Vesp., Pax, Aves.* Second edition	4*s* 6*d*	
II. *Lys., Thesm., Ran., Eccl., Plutus, Fragmenta.* Sec. ed.	4*s* 6*d*	
ARISTOTLE. I. Bywater, F. G. Kenyon		
De Arte Poetica. Second edition	3*s*	
De Caelo	7*s* 6*d*	
Ethica. (On quarto writing paper, 10*s*. 6*d*.)	5*s*	
Atheniensium Respublica	3*s* 6*d*	
BUCOLICI GRAECI. U. v. Wilamowitz-Moellendorff	4*s*	6*s*
DEMOSTHENES		
I. *Orationes* I–XIX. S. H. Butcher	5*s* 6*d*	
II. i. *Orationes* XX–XXVI. S. H. Butcher	4*s* 6*d*	
II. ii. *Orationes* XXVII–XL. W. Rennie	4*s* 6*d*	15*s* (II. ii and III)
III. *Or.* XLI–LXI; *Prooemia*; *Epistulae.* W. Rennie	6*s*	
EURIPIDES. G. G. A. Murray		15*s*
I. *Cyc., Alc., Med., Heracl., Hip., Andr., Hec.*	4*s* 6*d*	
II. *Suppl., Herc., Ion, Tro., El., I. T.* Third ed.	4*s* 6*d*	
III. *Hel., Phoen., Or., Bacch., Iph. Aul., Rhesus*	4*s* 6*d*	6*s*
HELLENICA OXYRHYNCHIA *cum Theopompi et Cratippi fragmentis.* B. P. Grenfell, A. S. Hunt	5*s* 6*d*	
HERODOTUS. K. Hude. Second edition		
I (Books I–IV)	5*s* 6*d*	15*s* (I and II)
II (Books V–IX)	5*s* 6*d*	
HOMER		15*s*
I–II. *Iliad.* D. B. Monro, T. W. Allen		
Books I–XII. Second edition	4*s*	8*s* 6*d* (Books I–XXIV)
Books XIII–XXIV. Third edition	4*s*	
III–IV. *Odyssey.* T. W. Allen		
Books I–XII. Second edition	4*s*	8*s* 6*d* (Books I–XXIV)
Books XIII–XXIV. Second edition	4*s*	
V. Hymns, &c. T. W. Allen	5*s* 6*d*	
HYPERIDES. F. G. Kenyon	4*s* 6*d*	
LONGINUS. A. O. Prickard	3*s* 6*d*	

June 1937

All prices are net

	Cloth	India Paper
LYSIAS. K. Hude	4*s* 6*d*	
PINDAR. C. M. Bowra	8*s* 6*d*	
PLATO. J. Burnet		
I. *Euth.,Apol.,Crit.,Ph.; Crat. Tht.,Soph.,Polit.* Ed.2	7*s* 6*d*	20*s* (I–III)
II. *Par.,Phil.,Symp.,Phdr.; Alc.I,II,Hipp.,Am.* Ed. 2	7*s* 6*d*	
III. *Thg., Chrm., Laches, Lysis ; Euthd., Prot., Gorg., Meno ; Hp. Ma. et Min., Io, Mnx.*	7*s* 6*d*	
IV. *Clitopho, Respublica, Timaeus, Critias*	8*s* 6*d*	20*s* (IV and *Republic*)
Republic separately (4to with margin, 12*s* 6*d*)	7*s* 6*d*	
V. *Minos, Leges ; Ep., Epp., Def., Spuria*	9*s* 6*d*	
SOPHOCLES, *Fabulae.* A. C. Pearson	6*s* 6*d*	8*s*
THEOPHRASTUS, *Characteres.* H. Diels	4*s* 6*d*	
THUCYDIDES. H. Stuart Jones		
Books I–IV	4*s* 6*d*	10*s* 6*d* (I–VIII)
Books V–VIII. Second edition	4*s* 6*d*	
XENOPHON. E. C. Marchant		
I–V		21*s*
I. *Historia Graeca*, Ed. 2, and III. Anabasis	each 4*s*	
II. *Libri Socratici* and IV. *Institutio Cyri*	each 4*s* 6*d*	
V. *Opuscula*	7*s* 6*d*	

LATIN

	Cloth	India Paper
ASCONIUS. A. C. Clark	4*s* 6*d*	
CAESAR, COMMENTARII. R. L. A. Du Pontet		10*s*
I. *Bellum Gallicum*	3*s* 6*d*	
II. *Bellum Civile*	4*s*	
CATULLUS. R. Ellis	3*s* 6*d*	
With *Tibullus* and *Propertius*		10*s* 6*d*
CICERO		
EPISTULAE. L. C. Purser		21*s*
I. *ad Fam.*	7*s* 6*d*	
II. *ad Att., Pars* i (1–8), *Pars* ii (9–16)	each 5*s* 6*d*	
III. *ad Q. F., ad M. Brut., Fragm.*	4*s*	
ORATIONES. A. C. Clark and W. Peterson		
I. *Rosc. Am., I. Pomp., Clu., Cat., Mur., Cael.* Clark	4*s*	
II. *Pro Milone, Caesarianae, Philippicae.* Clark. Ed. 2	4*s*	
III. *Verrinae.* Peterson. Second edition	5*s*	
IV. *Quinct., Rosc. Com., Caec., Leg. Agr., Rab. Perduell., Flacc., Pis., Rab. Post.* Clark	4*s*	
V. *Post Reditum, De Domo, Har. Resp., Sest., Vat., Prov. Cons., Balb.* Peterson	4*s*	
VI. *Tull., Font., Sull., Arch., Planc. Scaur.* Clark	3*s* 6*d*	

	Cloth	India Paper
CICERO (*cont.*)		
RHETORICA. A. S. Wilkins		
I. *De Oratore*	4*s*	
II. *Brutus*, &c.	4*s* 6*d*	
HORACE. E. C. Wickham. Ed. 2. H. W. Garrod	4*s*	6*s*
ISIDORI ETYMOLOGIAE. W. M. Lindsay. Two vols.	20*s*	25*s*
LIVY. R. S. Conway and C. F. Walters		
Books I–V	7*s* 6*d*	
Books VI–X	7*s* 6*d*	10*s* 6*d*
Books XXI–XXV	6*s*	
Books XXVI–XXX R. S. Conway and S. K. Johnson	8*s* 6*d*	
LUCRETIUS. C. Bailey	5*s*	7*s* 6*d*
MARTIAL. W. M. Lindsay	7*s* 6*d*	
NEPOS. E. O. Winstedt	3*s*	
OVID, *Tristia, Epistulae ex Ponto*, &c. S. G. Owen	4*s*	
PERSIUS and JUVENAL. S. G. Owen. Second ed.	4*s*	
PHAEDRUS, *Fabulae*. J. P. Postgate	6*s*	
PLAUTUS. W. M. Lindsay		
I. *Amphitruo–Mercator*	7*s* 6*d*	16*s* (I and II)
II. *Miles Gloriosus–Fragmenta*	7*s* 6*d*	
PROPERTIUS. J. S. Phillimore. Ed. 2. (I.P., see Catullus)	4*s*	
STATIUS		
Silvae. J. S. Phillimore. Second edition	4*s* 6*d*	
Thebais and *Achilleis*. H. W. Garrod	7*s* 6*d*	
TACITUS		
Annales. C. D. Fisher	7*s* 6*d*	16*s* (Annales, Historiae, Opera Minora)
Historiae. C. D. Fisher	5*s*	
Opera Minora. H. Furneaux	3*s*	
TERENCE. W. M. Lindsay and R. Kauer. Second ed.	5*s*	7*s* 6*d*
TIBULLUS. J. P. Postgate. Ed. 2 (I.P., see Catullus)	3*s*	
VELLEIUS PATERCULUS. R. Ellis	5*s*	
VIRGIL. Sir Arthur Hirtzel	4*s* 6*d*	6*s*
APPENDIX VERGILIANA. R. Ellis	5*s*	

The Oxford Greek Testament, 5*s* net (I. P. 7*s* 6*d* net; on quarto writing paper 12*s* 6*d* net); Dr. Souter's Pocket Lexicon to the above, 3*s* 6*d* net (I. P. 5*s* 6*d* net); The New Testament in Latin, 3*s* net (I. P. 4*s* 6*d* net).

All prices are subject to alteration without notice

OXFORD UNIVERSITY PRESS
Amen House Warwick Square London, E.C. 4

Date D

DATE DUE

OCT 17 '63			
OCT 25 '65			
		FEB 14 '64	
	M. H.	Sand	Fac
NOV 23 '65			
JAN -3 '66			
OCT 31 1969			
1/12/71	Fr. Mc	Cauley	
GAYLORD			PRINTED IN U.S.A.

194202

Author Cicero, M.T.

Title M. Tulli Ciceronis Rhetorica
~~Tomus I~~

DATE DUE	BORROWER'S NAME
DEC 16 '63	RICHARD E PARSONS 12 COOLIDGE AVE BRAINTREE MASS GRAD A & S 1963-64
FEB 14 '64	RICHARD E PARSONS 12 COOLIDGE AVE BRAINTREE MASS GRAD A & S 1963-64
JAN 5 '65	N. McLeod Fac

DATE DUE	BORROWER'S NAME
OCT 28 '65	Richard Gill 78 Pleasant Winthrop
	renew
NOV 26 '65	RICHARD D GILL 78 PLEASANT ST WINTHROP MASS GRAD A & S 1965-66
JAN -3 '66	RICHARD D GILL 78 PLEASANT ST WINTHROP MASS GRAD A & S 1965-66
OCT 31 1969	STANLEY WILLIAM J 1620 NORTHWOOD BLVD ROYAL OAK MI JUN 22 48 A&S 170 606